

І. М. Запрудскі

**БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА
І КУЛЬТУРА ХІХ СТАГОДДЗЯ:
АСАБЛІВАСЦІ РАЗВІЦЦЯ
І АКТУАЛЬНЫЯ ПЫТАННІ
ДАСЛЕДАВАННЯ**

МІНСК
БДУ
2021

УДК 821.161.3.09"18"
ББК 83.3(4Бел)5
3-30

*Друкуецца па рашэнні
Рэдакцыйна-выдавецкага савета
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта*

Рэцэнзенты:

кафедра беларускай і замежнай літаратуры
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага
ўніверсітэта імя Максіма Танка (загадчык кафедры
кандыдат філалагічных навук *І. М. Мішчанчук*);
кандыдат філалагічных навук *А. У. Бразгуноў*

Запрудскі, І. М.

3-30 Беларуская літаратура і культура XIX стагоддзя: асаблівасці развіцця і актуальныя пытанні даследавання / І. М. Запрудскі. – Мінск : БДУ, 2021. – 147 с.
ISBN 978-985-881-152-5.

У манаграфіі прадстаўлены асаблівасці гісторыка-літаратурнага працэсу Беларусі ў XIX ст., разглядаюцца дыскусійныя пытанні ў біяграфіях і рэцэпцыі творчай спадчыны пісьменнікаў азначанага перыяду. Адметнасць выдання заключаецца ў спалучэнні разнародных і мала даследаваных у літаратуразнаўстве пытанняў з матэрыяламі дадаткаў. Асвятленне ў розных ракурсах тагачаснага літаратурнага працэсу, акалічнасцей творчасці пісьменнікаў грунтуецца на тым, што аналіз любога канкрэтна-гістарычнага вопыту (фактаў штодзённасці, эмоцый, чалавечай суб'ектыўнасці і інш.) не можа знаходзіцца па-за навуковым дыскурсам.

Кніга разлічана на выкладчыкаў і студэнтаў філалагічных факультэтаў. Можа быць карыснай спецыялістам-гуманітарыям рознага профілю, а таксама чытачам, якія цікавяцца актуальнымі пытаннямі гісторыі беларускай літаратуры і культуры XIX ст.

УДК 821.161.3.09"18"
ББК 83.3(4Бел)5

ISBN 978-985-881-152-5

© Запрудскі І. М., 2021
© БДУ, 2021

*Прывячаю светлай памяці
маіх Настаўнікаў Алега Лойкі
і Генадзя Кісялёва*

ПРАДМОВА

Гэтая кніга ўзнікла ў выніку даследчых зацікаўленняў аўтара апошняга часу, а таксама падсумавання вопыту шматгадовага выкладання курсаў «Гісторыя беларускай літаратуры XVIII – першай паловы XIX ст.» і «Гісторыя беларускай літаратуры другой паловы XIX ст.».

У канцэптуальным плане ў гісторыі беларускай літаратуры XIX ст. традыцыйна і нават у пэўным сэнсе сакраментальна канстатавалася такая прычына неспрыяльных умоў для развіцця прыгожага пісьменства на роднай мове: падвойны прыгнёт беларусаў з боку польскай шляхты і расійскага самадзяржаўя. З такой канстатацыяй можна пагадзіцца толькі часткова: яна не ўлічвае сукупнасць складаных суб'ектыўных фактараў, а таксама тэмпаральнасць як спецыфічную ўзаемасувязь часавых характарыстык. Але ж менавіта гэтыя суб'ектыўныя фактары накіроўвалі дынаміку змен тых з'яў і працэсаў, асаблівасць якіх абумоўлівалася сацыякультурнай спецыфікай існавання нашага этнасу ў той перыяд. У ранейшых філалагічных даследаваннях недастаткова звярталася ўвага на трохкутнік «аўтар – тэкст – чытач», прэваліравалі сацыялагічныя падыходы пры аналізе мастацкіх з'яў, а ідэі гуманітарнага мыслення былі ў заняпадзе, мала звярталася ўвага на перыпетыі развіцця самой літаратуразнаўчай навукі.

Меркаванне, што гісторыя даўняй і новай беларускай літаратуры патрабуе толькі канкрэтных ведаў, спрошчанае. Падобнае ўяўленне пасвойму прадуктыўнае, але не здымае, а, наадварот, стварае шэраг праблемных момантаў. Кваліфікаваны філолаг павінен не толькі умець весці прадметную гаворку пра творы або творчасць асобных пісьменнікаў, але і валодаць ведамі па гісторыі і тэорыі літаратуры, разумець яе сувязь з грамадскім жыццём, мець уяўленне пра структуру мастацкага твора, літаратурныя кірункі і стылі, ролю традыцыі і наватарства, а таксама нацыянальную спецыфіку прыгожага пісьменства.

У мінулым беларускай літаратуры і культуры XIX ст. шмат неадаследаваных і дыскусійных пытанняў. У сучаснай канцэпцыі гісторыі нацыянальнага пісьменства ключавое месца займае творчая спадчына класікаў XX ст.,

аднак без належнага разумення творчасці іх папярэднікаў, аналізу асаблівасцей літаратурнага працэсу мінулых эпох не можа быць адэкватнага асэнсавання ўсёй літаратурнай спадчыны. Сёння адчуваецца патрэба ў новым, без зададзенасці на іерархічнасць, прачытанні творчай спадчыны «пачынальнакаў» (Г. Кісялёў), якое мае на ўвазе і выяўленне філасофскага, а не толькі сацыяльна-змястоўнага ўзроўню асэнсавання эмпірычнага матэрыялу.

Вядомы вучоны Юрый Лотман (1922–1993) быў перакананы, што плённасць літаратуразнаўчага аналізу павялічыцца, калі ён будзе скіраваны як на канкрэтны мастацкі твор, так і на асобу аўтара. Прызнаны ў свеце культуралаг напрыканцы жыцця разважаў аб суадносінах выпадковага і накіраванага з пункту гледжання гісторыка: «Адбываецца рэтраспектыўная трансфармацыя. Тое, што адбылося, аб'яўляецца адзіна магчымым – “асноўным, гістарычна прадвызначаным”. Тое, што не адбылося, асэнсоўваецца як нешта немагчымае. Выпадковаму прыпісваецца вага заканамернага і непазбежнага. <...> Погляд гісторыка – гэта другасны працэс рэтраспектыўнай трансфармацыі. Гісторык глядзіць на падзею поглядам, накіраваным з сучаснасці ў мінулае. Погляд гэты па самой сваёй прыродзе трансфармуе аб'ект апісання. Хаатычная для простага назіральніка карціна падзей выходзіць з рук гісторыка паўторна арганізаванай. Гісторыку ўласціва сыходзіць з непазбежнасці таго, што адбылося»¹. Гэтая цытата прымушае задумацца пра сілу збега абставін і даследчых стэрэатыпаў у гісторыі айчыннага пісьменства.

Напрыканцы савецкага перыяду Алег Лойка (1931–2008) у кнізе «Гісторыя беларускай літаратуры: дакастрычніцкі перыяд» (2-е выд., 1989), якая не страціла сваёй пазнавальнай і метадычнай каштоўнасці і сёння, акрэсліў здабыткі беларускай літаратуры XIX ст. і пазначыў перспектывы яе вывучэння: «Тым не менш да канца стагоддзя (XIX ст. – I. 3.) беларуская літаратура заставалася без шырокага літаратурна-грамадскага руху, і гэта абумоўлівала шэраг асаблівасцей яе развіцця. Адметныя яе рысы, каларыт, ідэі і вобразы, традыцыйнае і наватарскае ў ёй, кірункі, стылі, жанравыя формы – усё гэта вынікала з асаблівасцей гістарычнага развіцця народа, яго нацыянальнага характару»². У 1930-я гг. за падобныя ацэнкі, не звязаныя з пастуліраваннем сувязі з класавай барацьбой, даследчык быў бы абвешчаны буржуазным нацыяналістам. Часы змяніліся, і так не здарылася. Аднак названыя А. Лойкам «адметныя яе рысы, каларыт» дагэтуль застаюцца актуальнымі для вывучэння айчыннымі літаратуразнаўцамі.

Удзячны ўсім калегам, якія пазнаёміліся з рукапісам і выказалі канструктыўныя заўвагі, скіраваныя на яго ўдасканаленне.

¹ Лотман Ю. М. Культура и взрыв. М. : Гнозис ; Прогресс, 1992. С. 55.

² Лойка А. А. Гісторыя беларускай літаратуры: дакастрычніцкі перыяд : у 2 ч. Мінск : Выш. шк., 1989. Ч. 1. С. 5.

АГЛЯД ЛІТАРАТУРНАГА ЖЫЦЦЯ І ТЭНДЭНЦЫЙ ЭСТЭТЫЧНАЙ ЭВАЛЮЦЫІ Ў ПРЫГОЖЫМ ПІСЬМЕНСТВЕ БЕЛАРУСІ Ў XIX ст.

Трэці падзел Рэчы Паспалітай, пасля якога гэтая дзяржава фактычна перастала існаваць, адбыўся ў 1795 г. У выніку амаль усе этнічныя беларускія землі ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі, функцыю літаратурнай мовы ў Беларусі па-ранейшаму выконвала польская. Яна заставалася і мовай выкладання ў навучальных установах да 1834 г. Амаль спрэс непісьменнае сялянства задавальняла свае эстэтычныя патрабаванні фальклорам, а шляхта засвойвала пісьмовую культуру ў польскамоўнай форме.

У першыя дзесяцігоддзі XIX ст. на беларуска-літоўскіх землях працягвала пашырацца Асветніцтва, адным з ключавых аспектаў якога была канцэнтрацыя ўвагі на сацыяльных праблемах. Асветніцтва ўзнікла і афармлялася як плынь грамадскай думкі ў прагрэсіўных пластах адукаванага насельніцтва, якое змагалася супраць феадалізму і ўлады царквы. Асветнікі не верылі ў Бога, а прыярытэт рацыяналістычна аддавалі інтэлекту. У краёвай літаратуры 1801–1820 гг. вызначаліся жанравым мысленнем эстэтыкі класіцызму, што абумоўлівала папулярнасць драматургіі і паэзіі. У класіцысцкай камедыі «Вызваленая Літва, або Пераход цераз Нёман» Я. Ходзькі, выдадзенай і пастаўленай у Мінску ў 1812 г., адлюстраваны падзеі руска-французскай вайны і ідэя дзяржаўнага адраджэння Рэчы Паспалітай. Асаблівасці *класіцызму*: культ антычнасці і розуму, дысцыпліна творчасці, падзел жанраў на высокія і нізкія, дыдактызм і рытарычнасць, перавага абагуленых кантрасных вобразаў-схем без належнай увагі да гістарычных, фальклорна-бытавых, этнаграфічных і іншых адметнасцей. Нарматыўная эстэтыка класіцызму проціпаставіла неарганізаванаму натхненню і фантазіі строгае прытрымліванне пэўных правілаў.

Юзаф Ярашэвіч, першы беларускі скарызнаўца Міхаіл Баброўскі і даследчык Статутаў ВКЛ і помнікаў беларускага летапісання Ігнат Даніловіч. Захавалася сведчанне, што пры ўніверсітэце існаваў калектыў аднадумцаў, на чале якога былі некаторыя прафесары, што марылі пра адраджэнне беларускай мовы, на якой быў выдадзены Літоўскі статут. Гэтая ідэя відавочна паўплывала на сяброў нелегальнага студэнцкага згуртавання філаматаў, якое існавала пры Віленскім універсітэце ў 1817–1823 гг. Яго лідары Тамаш Зан, Адам Міцкевіч, Ануфрый Петрашкевіч, Ян Чачот і інш. выдатна валодалі беларускай мовай і для польскамоўнай творчасці абіралі сюжэты і вобразы з фальклорных крыніц. Т. Зан успамінаў, што студэнты ахвотна карысталіся сялянскім прастамоўем. Я. Чачот быў прызнаным майстрам складання «мужыцкіх песень». У віленскім студэнцкім асяродку паступова адмаўляліся ад класіцысцкіх эстэтычных канонаў. Дзякуючы выданню двухтомніка «Паэзія» А. Міцкевіча быў здзейснены смелы пераход да засваення рамантычнай эстэтыкі як у краёвай, так і ва ўсёй польскай літаратуры. Двухтомнік складаўся з паэтычнага зборніка «Балады і раманы» (першы том, 1822) з прадмовай «Аб рамантычнай паэзіі», якая стала маніфестам рамантычнага кірунку ў польскай літаратуры, паэм «Гражына» і так званых віленска-ковенскіх «Дзядоў» (другая і чацвёртая часткі) (другі том, 1823). Характэрнымі рысамі эстэтыкі *рамантызму* з’яўляюцца патрыятычны і свабодалюбівы пафас, зварот да фальклору і гістарычнай тэматыкі, напружаная і дынамічная сюжэты, свабодная або ўрыўкавая кампазіцыя, культ каханьня, выключныя героі-бунтары, якія знаходзяцца ў канфілікце з грамадствам і рэчаіснасцю, і інш. Творчасць А. Міцкевіча перыяду ссылкі і эміграцыі (асобныя выданні «Санетаў» (1826), паэма «Конрад Валенрод» (1828), трэцяя частка паэмы «Дзяды» (1832), «Пан Тадэвуш» (1834) і інш.) прынесла пэту еўрапейскую славу і істотна паўплывала на літаратурны працэс у Беларусі.

Пакаранне філаматаў і філарэтаў стала прычынай ссылкі ва ўнутраныя губерні Расіі і Сібір А. Міцкевіча, Т. Зана, Я. Чачота і інш. У сувязі з рэпрэсіямі М. Баброўскага адправілі ў манастыр у Жыровічах, І. Даніловіча звольнілі з працы і забаранілі жыць у Беларусі і Літве. Гэта адбілася на кірунку гуманітарных даследаванняў ва ўніверсітэце і студэнцкіх настроях у адзінай вышэйшай навучальнай установе краю. У ёй толькі пачалі закладацца асновы навуковага беларусазнаўства і пераважалі навучэнцы і выкладчыкі з Беларусі.

Віленскі ўніверсітэт быў зачынены ў 1832 г. з-за ўдзелу студэнтаў і выкладчыкаў у паўстанні 1830–1831 гг. У 1834 г. навучанне ва ўсіх школах і гімназіях у Беларусі было пераведзена на рускую мову, у 1839 г. юрыдычна скасавалі ўніяцкую царкву, у 1840 г. канчаткова спынілася дзеянне Літоўскага Статута. Аднак насуперак рэпрэсіям сувязь беларускай літаратуры з нацыянальна-вызваленчым рухам заставалася адной

заічным зборніку «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях» (1844–1846). Гэта арыгінальны твор, у якім аўтар здолеў увасобіць нацыянальную ідэю ў рэалістычных і алегарычных вобразах, адлюстраваць самабытнасць беларускай ментальнасці, засведчыць яе непаўторнасць. Менавіта па гэтай прычыне напісаны пераважна па-польску зборнік Я. Баршчэўскага можна лічыць значным мастацкім дасягненнем беларускай літаратуры.

Найбольш вядомымі і папулярнымі прэзаікамі свайго часу, якія малявалі мінулую і сучасную краёвую рэчаіснасць, былі Юзаф Крашэўскі, Генрык Жавускі, Ігнат Ходзька, Эдвард Масальскі і інш. Да 40-х гг. XIX ст. адносіцца спроба першага нарыса гісторыі літаратуры Беларусі – Рамуальд Падбярэскі ў артыкуле «Беларусь і Ян Баршчэўскі» (1844) даў характарыстыку літаратурнага жыцця на тэрыторыі цяперашняй Усходняй Беларусі (заходняя і цэнтральная часткі сучаснай тэрыторыі рэспублікі тады называліся Літвой). Неардынарным мастацкім фактам у тагачаснай літаратуры з’яўляецца беларуская паэма Адэлі з Устрыні «Мачыха», тэкст якой датуецца 1850 г. Сімволіка-метафарычная выразнасць, сувязь з фальклорам, драматызм калізій, патрыятычныя матывы дазваляюць канстатаваць, што рамантычная эстэтыка ўжо ў дастатковай ступені была засвоена беларускай паэзіяй, якую ў сувязі з паскораным развіццём чакала рэцэпцыя новых мастацкіх тэндэнцый, характэрных для рэалістычнай тыпізацыі.

Цэнтральнае месца ў літаратурным працэсе 50–60-х гг. XIX ст. належыць творчасці драматурга, паэта, перакладчыка Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (1808–1884). Яго першым надрукаваным творам стала лібрэта оперы «Ідылія» (1846), пастаўленай у Мінску 9 лютага 1852 г. У рэчышчы сентыменталізму, паводле трактоўкі аўтара, які імкнуўся гаварыць і ад імя селяніна, патрыятызм – гэта любоў да падданных і культ патрыярхальнасці. Росквіт паэтычнага таленту пісьменніка прыпадае на другую палову 1850-х гг., калі ў сувязі з абвастрэннем сацыяльных пытанняў змяніліся эстэтычныя погляды на функцыі літаратуры і матывацыю літаратурнай творчасці. У той перыяд пабачылі свет чатыры польска-беларускія зборнікі В. Дуніна-Марцінкевіча: «Гапон» (1855), «Вечарніцы і Апантаны» (1855), «Цікавішся? – Прачытай!» (1856) і «Дудар беларускі, або Усяго патроху» (1857). Акрамя польскіх твораў, у кожным з іх змешчаны і беларускія – адпаведна «Гапон», «Вечарніцы», «Купала» і «Шчароўскія дажынкi», галоўны герой у якіх – селянін. Літаратурна-эстэтычныя погляды В. Дуніна-Марцінкевіча грунтаваліся на так званай этнаграфічнай дакладнасці, ці жывой этнаграфіі: на пэўным этапе пісьменнік бачыў у гэтым нацыянальную спецыфіку роднай літаратуры. Сацыяльныя матывы ў яго творах прыглушаны, назіраецца выразнае імкненне ідэалізаваць народнае жыццё. У 1857 г. пісьменнік стварыў

інтэнсіўнасць творчай працы літаратара. У гэты час ён становіцца не толькі прафесійным пісьменнікам, прызнаным майстрам жанру гутаркі, але і найбольш яркай асобай у віленскім культурным асяроддзі. Узнёслы і дружалюбны, таварыскі і дабразычлівы, надзелены талентам паэтычных імправізацый У. Сыракомля меў шмат знаёмых і сяброў (В. Дунін-Марцінкевіч, А. Вярыга-Дарэўскі, В. Каратынскі, А. Кіркор, А.-Э. Адынец, І. Ходзька і інш.).

Як і А. Міцкевіч, У. Сыракомля лічыў сябе ліцвінам. Ён не ведаў літоўскай ці жмудскай мовы, а, паводле ўласнага прызнання, «з пэўнай элеганцыяй размаўляў» па-беларуску, цікавіўся беларускай гісторыяй, этнаграфіяй і фальклорам. У. Сыракомля шмат пісаў па-беларуску. Яго ненадрукаваныя беларускамоўныя творы фалькларызаваліся. Сябра паэта Адам Кіркор сведчыў: «Вядомы польскі паэт Сыракомля не толькі выдатна ведаў беларускую мову, але ведаў народ, любіў яго, разумеў яго патрэбы, яго жаданні, трапляў у глыбіні яго пачуцця, ведаў яго паданні, прымаўкі. Таму не дзіўна, што яго беларускія песні асабліва любіць народ. Іх спяваюць паўсюль, хаця нямногія ўжо ведаюць, хто быў іх аўтарам» [1, с. 327]. Тым не менш як літаратара У. Сыракомлю ў зеніце паэтычнай славы называлі «лірнікам Літвы». З яго беларускіх твораў да нас дайшлі два вершы: «Добрыя весці» (1848) і «Ужо птушкі пяюць усюды...» (1861). Яны ілюструюць стаўленне паэта да выяўленчых магчымасцей беларускай мовы і пацвярджаюць эвалюцыю творцы ў плане нацыянальнага самаўсведамлення.

З творчай спадчыны беларускіх пісьменнікаў 50–60-х гг. XIX ст., якія актыўна працавалі на беларускай літаратурнай ніве (А. Рыпінскі, А. Вярыга-Дарэўскі, В. Каратынскі, У. Сыракомля, Я. Вуль, Ю. Ляскоўскі і інш.), да нас дайшлі толькі асобныя творы. Некаторыя з іх нават былі надрукаваны пры жыцці аўтараў. Напрыклад, рамантычная балада А. Рыпінскага «Нячысцік», выдадзеная двойчы ў Лондане ў 1852–1853 гг.; адрасаваны імператару Аляксандру II верш В. Каратынскага «Уставайма, братцы!...», надрукаваны лацінскім і кірылічным шрыфтам у Вільні ў 1858 г.; урывак з камедыі А. Вярыгі-Дарэўскага «Грэх 4-ы – гнеў», змешчаны ў варшаўскім часопісе «Ruch Muzyczny» («Музычны рух») у 1859 г.; агітацыйны антыўрадавы верш У. Сыракомлі «Добрыя весці» (у асобным выданні «Гутарка старога дзеда» (Парыж (?), 1862). На жаль, не быў рэалізаваны смелы намер У. Сыракомлі і В. Каратынскага выдаць сумесны зборнік беларускай паэзіі. З багатай творчай спадчыны гэтых аўтараў захавалася толькі пяць вершаў, напісаных па-беларуску.

Актыўнасць тагачаснага літаратурна-грамадскага руху пацвярджаюць матэрыялы рукапіснага «Альбома» Арцёма Вярыгі-Дарэўскага. Ён змяшчаў адрасаваныя ўладальніку прыватныя запісы розных асоб. У 1858–1862 гг. жыхары Вільні, Мінска, Магілёва, Віцебска і іх ваколіц, вядомыя літа-

Прырода надзяліла аўтара паэмы «Тарас на Парнасе» вялікім паэтычным талентам. Пра гэта сведчыць і яго версіфікатарскае майстэрства, і здольнасць акрэсліць прынцыповую пазіцыю аўтара-апавядальніка, які з саркастычнай усмешкай характарызуе рэакцыйных дзеячаў рускай літаратуры, і каларытнасць эскізных побытаапісальных сцэн на гары Парнас, і ідэя пра здольнасць мужыка прыстасавацца да самых неверагодных сітуацый, і рэцэптыўная сувязь з антычнымі традыцыямі і сучасным літаратурным працэсам, і кампазіцыйная гарманічнасць, і дасканалая спалучэнне актуальнага зместу (праблема народнасці, вобраз селяніна ў літаратуры і беларускага селяніна на гары муз) з прыдатнай формай.

Такім чынам, разам з паступовым удасканаленнем паэтычнай мовы для літаратуры разглядаемага перыяду больш уласціва жанрава-стылістычнае бачанне, скіраванае на хутчэйшае вырашэнне надзённых мастацкіх задач і засваенне новых ідэй часу, звязаных з эстэтыкай рэалізму. Ключавыя патрабаванні *рэалізму* – адлюстраванне рэчаіснасці ў формах, узятых з жыцця, якое разглядаецца ў развіцці, паказ чалавечага характару ў сувязі з сацыяльнымі абставінамі, псіхалагічны аналіз і матывацыя ўчынкаў герояў, адлюстраванне не выключных, а тыповых характараў, акцэнтаванне ўвагі на паўсядзённым побыце сучаснікаў, ацэнка падзей з пазіцыі агульнапрынятай маралі прадстаўнікоў усіх сацыяльных пластоў грамадства (ад жабрака да арыстакрата), павышэнне ролі вобраза апавядальніка, уважлівасць да мастацкіх дэталей і інш.

Заснавальнікам беларускай рэвалюцыйнай публіцыстыкі лічыцца Кастусь Каліноўскі. Ён у 1862–1863 гг. выдаў сем нумароў газеты «Мужыцкая праўда», а незадоўга да смерці перадаў з вязніцы свой публіцыстычны запавет – «Пісьмы з-пад шыбеніцы», напісаныя на беларускай мове ўвесну 1864 г. У тэксце змешчаны яго адзіны вядомы верш «Марыська чарнаброва, галубка мая». Мова гэтых твораў з’яўляецца вызначальным крытэрыем этнічнай самаідэнтыфікацыі аўтара. Перад смерцю К. Каліноўскі пісаў на той мове, на якой думаў, якая адпавядала вобразнаму складу яго мыслення, яго светаўспрыманню. Нядрэнна валодаючы польскай і рускай мовамі, ён тым не менш аддаў перавагу непрызнанай народнай гаворцы. Яна мела для яго выключны асабісты статус, статус мовы сэрца, якой ён віртуозна валодаў. Рэвалюцыянер пакінуў прыклады цудоўнай рытмізаванай прозы ў форме эпістальнай публіцыстыкі, яны сведчаць пра значны літаратурны талент. Вершу «Марыська чарнаброва, галубка мая» па шчырасці выяўлення лірычнага пачуцця цяжка знайсці аналагі ў тагачаснай беларускай паэзіі. Ён пісаўся ў экстрэмальных умовах як асабістая споведзь і быў разлічаны на будучыню.

Напярэдадні паўстання 1863–1864 гг. узнік праект афіцыйнага беларускамоўнага часопіса. Перадумовы стварылі пашырэнне нелегальных друкаваных беларускіх твораў («Мужыцкая праўда», «Гутаркі старога

нальна-патрыятычная («Прадмова» да зборніка «Дудка беларуская», вершы «Мая хата», «Хрэсьбіны Мацюка», «Хмаркі», «Свая зямля», «Немец», «Жыдок», паэма-прытча «Кепска будзе!») і маральна-этычная («Праўда», «Калыханка», «Афяра», «Не цурайся», «Хцівец і скарб на святога Яна», «Быў у чысцы», «Балада») праблематыка. У творчасці паэта, які аддаваў перавагу рэалістычным спосабам адлюстравання рэчаіснасці, адчуваецца ўплыў рамантычнай і натуралістычнай эстэтыкі. Ф. Багушэвіч першым па-мастацку пераканаўча сфармуляваў ідэю беларускага адраджэння, звязаныя са стаўленнем да роднай мовы і айчынай гісторыі. Яго паэтычныя зборнікі багатыя ў жанрава-стылістычных адносінах: вершаваныя аповяданні, гутаркі, вершы-маналогі, апрацоўкі казак і анекдотаў, байкі і балады, цыкл «Песні». Паэт імкнуўся і ўвасобіць нацыянальны змест, і адшукаць адпаведную нацыянальную форму. Паэтычнае наватарства Ф. Багушэвіча выявілася не толькі ў адметных прынцыпах мастацкага абагульнення, асаблівасцях псіхалагічнай характарыстыкі персанажаў, функцыях гратэску, іроніі, гумару і лірызму ў яго паэзіі, але і ў стварэнні каларытных вобразаў герояў-аповядальнікаў Мацея Бурачка і Сымона Рэўкі з-пад Барысава, якія разважаюць аб прызначэнні паэта і паэзіі ў праграмных вершах «Мая дудка» і «Смык». Гуманістычны пафас і дэмакратызм характэрны і для прозы Ф. Багушэвіча. Сатырычная скіраванасць і сутнасць сацыяльна-этычнага канфлікту ў аповяданні «Траля-лёначка» нібы дапаўняюцца літаратурнай апрацоўкай народных жартаў («Сведка», «Палясоўшыч», «Дзядзіна»).

Асоба і творчасць Ф. Багушэвіча мелі значны ўплыў на сучаснікаў. Ён перапісваўся з Аляксандрам Ельскім, дыскутаваў пра шляхі развіцця беларускай літаратурнай мовы з Альгердам Абуховічам, творча палемізаваў з Феліксам Тапчэўскім, падштурхнуў да беларускай творчасці Адама Гурыновіча.

Сучаснікам Ф. Багушэвіча з'яўляўся Янка Лучына (Ян Неслухоўскі). Ён актыўна друкаваў свае беларускія творы ў тагачасных альманахах і перыядычных выданнях, але падрыхтоўку ўласнага паэтычнага зборніка лічыў справай малаперспектыўнай, хоць і меў прапановы ад знаёмых. Паэтычныя зборнікі Я. Лучыны – польскамоўны «Вершы» (1898) і беларускамоўны «Вязанка» (Пецяярбург, 1903) – былі выдадзены ўжо пасля смерці аўтара. Для творчасці паэта характэрна кантамінацыя рэалістычнай і рамантычнай эстэтыкі (вершы ў форме гутаркі «Вясновай парой», «Што птушкі казалі», «Стары ляснік», алегарызм і пейзажнасць вершаў «Вясна», «Пагудка», «Каршун», «Сівер»), паглыблены псіхалагізм («Што думае Янка, везучы дровы ў горад»), патрыятычны пафас («Роднай старонцы»), грамадзянскія ідэі («Усёй трупе дабрадзея Старыцкага беларускае слова», «Дзень за днём»). Я. Лучына наследваў і перакладаў на беларускую мову творы У. Сыракомлі.

У перыёдыцы друкуюцца беларускія творы, запісваюцца тэксты вершаў Ф. Тапчэўскага, адначасова з перакладамі і байкамі А. Абуховіч піша мемуары, інтэнсіўна працуе малады А. Гурыновіч, вядуцца дыскусіі наконт аўтарства паэм «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе»...

Мастацкую вартасць твораў на беларускай мове напрыканцы XIX ст. трэба ацаніць пазітыўна: з'явіўся станоўчы герой, які супрацьстаіць жыццёвым акалічнасцям, павысілася тэхнічная віртуознасць не толькі верша, але і праявіліся тэкстаў, больш выразна акрэслілася імкненне праз пераклады зрабіць сваім чужое. Усё гэта стала асновай беларускага Адраджэння ў нашаніўскую эпоху, бо ў другой палове XIX ст. у Беларусі адбыўся эвалюцыйны пераход ад правінцыйнай да нацыянальнай літаратуры.

Такім чынам, гісторыка-культурная сітуацыя ў Беларусі ў XIX ст. у многім была абумоўлена палітычнымі, нацыянальнымі і сацыяльнымі праблемамі, якія на розных этапах абвастраліся ў Расійскай імперыі. Паўстанні 1830–1831 гг. і 1863–1864 гг., узмацненне рэпрэсій урада пасля іх падаўлення надоўга затрымалі ход грамадскага развіцця. Аднак, на суперак рэпрэсіям, сувязь беларускай літаратуры з нацыянальна-вызваленчым рухам заставалася адной з дамінуючых рыс прыгожага пісьменства на працягу ўсяго XIX ст. Скасаванне прыгоннай залежнасці ў 1861 г., закліканае рэфармаваць адсталую сельскую гаспадарку, абвастрыла ўнутраныя сацыяльныя праблемы. Цэнзурныя абмежаванні і забароны ў друку і навучальных установах не спрыялі актывізацыі грамадзянскай актыўнасці насельніцтва.

Заўважнай з'явай у духоўным жыцці грамадства Беларусі ў другой палове XIX ст. стаў рух народніцтва, ідэі якога адлюстраваліся ў рускамоўнай публіцыстыцы. Аб'яднаўшы частку краёвай інтэлігенцыі, ідэалогія народніцтва выклікала рост нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. Нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы, развіццё літаратуры Беларусі адпавядала агульнаеўрапейскім тэндэнцыям. У першыя дзесяцігоддзі XIX ст. пад уплывам класічнага асветніцкага рацыяналізму ў літаратуры праводзілася ідэя, што для ўсіх часоў і народаў існуюць аднолькавыя, у тым ліку сацыяльныя, каштоўнасці. Другая трэць XIX ст. характарызуецца ўплывам на літаратурны працэс эстэтык сентыменталізму і рамантызму, якія грунтаваліся на тым, што чалавек – не абстрактная істота, а індывідуальнасць, з уласцівымі ёй эмоцыямі. Для творчасці пісьменнікаў апошняй трэці XIX ст. характэрна кантамінацыя рэалістычнай і рамантычнай эстэтыкі. На працягу стагоддзя памянялася эстэтычнае ўспрыняцце беларускай мовы чытачом: першапачаткова яна выкарыстоўвалася амаль выключна як сродак адлюстравання смешнага, простанароднага, бурлесканага, але паступова набывала рысы і ўласціва-сці паўнаважнай літаратурнай мовы, здольнай выконваць разнастайныя камунікатыўныя функцыі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Киркор А.* Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племеном, экономическом и бытовом значении. Литовское и Белорусское Полесье : репринт. воспроизведение изд. 1882 г. Минск : БелЭн, 1994. 550 с.

2. *Карский Е. Ф.* Труды по белорусскому другим славянским языкам. М., 1962. С. 70.

3. *Kirkor A. H.* O literaturze pobratymczych narodów słowiańskich. Kraków, 1874. S. 55.

4. *Мальдзіс А. І.* І ажываюць спадчыны старонкі: Выбранае. Мінск, 1994. С. 27.

5. *Цьвікевіч А.* Западно-руссизм. Нарысы з гісторыі грамадзкай мыслі на Беларусі [Электронны рэсурс]. URL: be.wikisource.org/wiki/Западно-руссизм/Разьдзел_чацьверты (дата звароту 01.11.2021).

БЕЛАРУСКАЕ КНІГАДРУКАВАННЕ НА НАЦЫЯНАЛЬНАЙ МОВЕ Ў XIX ст. І ЗНАЧЭННЕ ВЫДАННЯЎ Ф. БАГУШЭВІЧА

З часоў Францыска Скарыны беларуская кніжнасць перажыла розныя этапы ў сваім поступе, і кожны з іх заслугоўвае асобнага разгляду. Пытанні беларускамоўнага кнігадрукавання ў XIX ст. на адпаведным для свайго часу ўзроўні, з выкарыстаннем багатага фактычнага матэрыялу, у тым ліку архіўных звестак, былі разгледжаны ў манаграфіі Сцяпана Александровіча «Пуцявіны роднага слова: Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя» (1971). Даследчык выкарыстаў інфармацыю пра рэпертуар беларускай кнігі названага перыяду з «Летапісу беларускага друку. Ч. 2. Паасобныя выданні на беларускай мове. 1835–1916» (1929), складзенага Юліяй Бібіла, і скрупулёзна прааналізаваў усе выяўленыя да канца 1960-х гг. крыніцы. Ён пацвердзіў агульную нераспрацаванасць заяўленай праблематыкі, канстатаваў толькі на першы погляд парадакслны вывад: «Пры ўсёй бессістэмнасці і выпадковасці з’яўлення паасобных кніг заўважаецца пэўная заканамернасць і сістэма ў з’яўленні беларускага друкаванага слова <...> Пакуль што пераважае мастацкая кніга, агітацыйная літаратура рэвалюцыйнага зместу ды выданні фальклорных запісаў і помнікаў старажытнай літаратуры» [1, с. 124]. Даследаванне С. Александровіча стала дасягненнем у вывучэнні асаблівасцей станаўлення і фарміравання беларускага друку новага часу. Тым не менш у ім з-за ідэалагічнай прадузятасці, абумоўленай нарматыўнай для савецкага перыяду канцэпцыяй класавасці і партыйнасці літаратуры і літаратуразнаўства, назіраецца не проста паслядоўнае, але часам празмерна педантычнае размежаванне дзеячаў культуры на прагрэсіўных і кансерватыўных. У выніку на адным полюсе знаходзяцца так званыя пісьменнікі-дэмакраты і агітатары-рэвалюцыянеры (у тым ліку беларускія народнікі), а на дыяметральна процілеглым – ліберальныя асветнікі, прадстаўнікі афіцыйнай улады і служкі культу, якія найчасцей кваліфікуюцца як клерыкалы.

камоўных выданняў, якія ўбачылі свет у апошнія дзесяцігоддзе XIX ст. Гэта быў акт высокай грамадзянскай мужнасці чалавека з даволі сціплымі матэрыяльнымі магчымасцямі. Любое з названых выданняў пісьменніка варта асобнай гаворкі, бо кожнае мае сваю адметную гісторыю, свой шлях да чытачоў і свой узровень папулярнасці. Але з-за эпахальнай ролі ў гісторыі нацыянальнага адраджэння «Прадмовы» і вершаванага зборніка «Дудка беларуская», а таксама розных, часта калялітаратурных, калізій астатніх вядомых сёння выданні Ф. Багушэвіча нібы знаходзяцца ў ценю яго першага літаратурнага дзецішча – фактычна на другім плане. Гэта датычыць і зборніка «Смык беларускі» і асабліва апавядання «Тралялёначка» – першага беларускага мастацкага, а не публіцыстычнага тэксту, апублікаванага асобным выданнем.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Александровіч С. Х.* Пуцявіны роднага слова: Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя. – Мінск : БДУ, 1971. 248 с.

2. Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог / склад.: Г. Я. Галенчанка [і інш.]. Мінск : БелСЭ, 1986. 615 с.

3. *Кісялёў Г.* Ці было такое выданне? Даследчыцкі сюжэт з Багдановічам, Каліноўскім і бібліяграфічнымі рэбусамі // Радаводнае дрэва: Каліноўскі – эпоха – наступнікі. Мінск : Маст. літ., 1994. С. 223–230.

4. *Хаўстовіч М.* Айчына здалёку і зблізку: Ігнацы Яцкоўскі і Аляксандр Рыпінскі. Мінск, 2006. 280 с.

5. Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў : у 2 т. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. Мінск : Беларус. навука, 2007. Т. 2 : Новая літаратура : другая палова XVIII–XIX стагоддзя / навук. рэд. тома У. І. Мархель, В. А. Чамярыцкі.

6. *Довнар-Запольскі М. В.* История Белоруссии. 3-е изд. испр. и доп. Минск : Беларусь, 2011. 591 с.

7. *Луцкевіч А.* Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / уклад., прадм., камент., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. Мінск : Кнігазбор, 2006. 460 с.

8. *Кахановіч Г. А.* Археалагічны з’езд дзевяты // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / Беларус. энцыкл. ; рэдкал.: М. В. Біч [і інш.] ; прадм. М. Ткачова. Мінск: БелЭн, 1993–2003. Т. 1. А – Беліца. 1993. С. 164.

ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ А. КІРКОРАМ РОЛІ ФІЛАМАТАЎ І ФІЛАРЭТАЎ У КРАЁВАЙ ГІСТОРЫІ

У 1970-я гг. акадэмік Віктар Каваленка пісаў пра творчасць А. Міцкевіча: «У паэмах “Гражына”, “Дзяды”, “Конрад Валенрод”, у баладзе “Свіцязь” ёсць прывабны вобраз навагрудскай зямлі, беларускага краю наогул, перадаецца яго дух і імкненні народа да вялікага і значнага жыцця» [1, с. 38]. Імя А. Міцкевіча непарыўна звязана не толькі з яго малой радзімай, але і з паплечнікамі, сябрамі нелегальных моладзевых таварыстваў філаматаў і філарэтаў, якія дзейнічалі пры Віленскім універсітэце ў 1817–1823 гг. «Апрача шчырага спачування сялянам і барацьбы за паляпшэнне іхняе долі, – падкрэсліваў у 1930-я гг. Станіслаў Станкевіч, – годная ўвагі ў дзейнасці філаматаў праца над усебаковым пазнаннем краю і ягоных жыхароў. Ад імя ўніверсітэцкіх таварыстваў былі складзеныя падрабязныя інструкцыі, паводле якіх студэнты абавязваліся ў вакацыйныя месяцы збіраць статыстычныя звесткі пра мясцовасці, у якіх яны жылі. Гэтыя інструкцыі асабліваю ўвагу звярталі на збор звестак з галіны звычайў, прымхаў і нораваў» [2, с. 14]. Першыństwo ў справе прынцыповага акцэнтавання ўвагі на сувязях А. Міцкевіча з краёвай рэчаіснасцю належыць А. Ельскаму, аўтару артыкула «Адам Міцкевіч на Беларусі» (1885). Зразу мела, што асветнік з Замосця меў папярэднікаў (іх заслугі часта недаацэньваюцца) ва ўшанаванні землякамі вялікага наваградчаніна. Адным з іх быў выдавец і рэдактар, этнограф і фалькларыст, гісторык і літаратар А. Кіркор (1818–1886) – шматгранная асоба, вядомая сваёй дзейнасцю ў сферы польска-руска-беларуска-літоўскага культурнага памежжа сярэдзіны XIX ст. У пачатку 1871 г., ратуючыся ад пецябургскай даўгавай турмы, А. Кіркор пакінуў Расійскую імперыю і нелегальна пасяліўся ў Кракаве, які ўваходзіў тады ў склад Аўстра-Венгрыі. Ужо ў 1872 г. у пазнанскім «Tygodniku Wielkopolskim» («Вялікапольскім штотыднёвіку») былі апублікаваны падрыхтаваныя ім «Літоўскія абразкі: 3 успамінаў бадззягі Sobarrі», выдадзеныя за кошт рэдакцыі ў 1874 г. асобнай кнігай.

Выдаўцы «Tygodnika Wielkopolskiego» прытрымліваліся радыкальных поглядаў, і, карыстаючыся адноснай свабодай друку, імкнуліся ўзбуджаць патрыятычныя пачуцці і наладжваць кантакты паміж рознымі рэгіёнамі былой Рэчы Паспалітай, таму значная частка матэрыялаў дасылалася ім у Познань (тэрыторыя тагачаснай Прусіі) з-за мяжы. Са зместу «Прадмовы аўтара» вынікае, што напісанне «Літоўскіх абразкоў» было замоўлена А. Кіркору рэдакцыяй «Tygodnika...». Кірунак выдання ў пэўнай ступені дыктаваў ідэяна-палітычны ўстаноўкі, якія ўлічваў мемуарыст. Гэта абумовіла патрыятычны пафас і тэматычную сувязь успамінаў з гісторыяй нацыянальна-вызваленчага руху. Кніга сапраўды была палітычна тэндэнцыйнай і прасякнутай антырасійскім пафасам, але А. Кіркор яшчэ спадзяваўся вярнуцца на радзіму, таму не афішыраваў свайго аўтарства, а выкарыстаў псеўданім.

Кампазіцыйна «Літоўскія абразкі» складаюцца з «Прадмовы аўтара» і трох абразкоў. Першы з іх цалкам належыць пяру А. Кіркора і ў белетрызаванай форме раскрывае акалічнасці так званай змовы эмісара Ш. Канарскага, арыштаванага расійскімі ўладамі і публічна расстралянага ў Вільні ў пачатку вясны 1839 г. У другім і трэцім, акрамя ўступаў і каментарыяў публікатара, змешчаны чатыры ўрыўкі з «Запісак» прафесара Віленскага ўніверсітэта Станіслава Юндзіла (1761–1847), у якіх утрымліваецца багаты матэрыял па гісторыі Віленскага ўніверсітэта і паўстання 1830–1831 гг. Тут А. Кіркор выказаўся пра філаматаў і філарэтаў. Паколькі кніга пабачыла свет у тагачаснай Прусіі, аўтар не меў цэнзурных абмежаванняў, а таму, найверагодней, гаварыў дастаткова шчыра і адкрыта. Гэта адлюстравалася ў публіцыстычнай, эмацыянальна-патэтычнай «Прадмове аўтара». Звяртаючыся да мілых сэрцу братоўчытачоў і ідучы за іх жаданнем, аўтар-літвін браўся намаляваць «некалькі абразкоў з нядаўняга мінулага літоўскага жыцця», «нашых бед» [3, s. 1] і пафасна канстатаваў: «Літва наша сёння – гэта вялікая пустка, а Вільня – гэта вялікі літоўскі гроб!» [3, s. 1]. Падкрэслім, што ў разуменні А. Кіркора Літва – непадзельная тэрыторыя сучаснай Літвы, заходняй і цэнтральнай частак сучаснай Беларусі, спадчынніца Вялікага Княства Літоўскага.

У далейшым А. Кіркор паслядоўна і адназначна засведчыў, што глядзіць на Літву (і найноўшую яе гісторыю) як на цалкам самастойную гісторыка-культурную і нават этнічна-ментальную адзінку, братнюю, але адрозную ад этнічнай Польшчы. Такая выснова пацвярджаецца тым, што названыя ім сваімі («нашымі») Гедыміны, Альгерды, Кейстуты, Вітаўты, Гаштольды, Астрожскія, Слуцкія, Сангушкі, Гарабурды як дзяржаўныя дзеячы ВКЛ сапраўды мелі адноснае дачыненне да ўласна польскай гісторыі. Аўтар смуткаваў, што пасля паразы паўстання 1863–1864 гг. іх «у маскалёў перахрысцілі» [3, s. 2]. Трэба мець на ўвазе, што А. Кіркор разглядаў гісторыю Віленскага ўніверсітэта як частку гісторыі Літвы, а перыпетыі філаматаў і філарэтаў – як частку гісторыі Віленскага ўні-

А. Кіркор зноў паўтарыў сваё шкадаванне з прычыны таго, што рэпрэсіі сяброў згуртаванняў і наступныя рэарганізацыі сталі пачаткам заняпаду Віленскага ўніверсітэта. Падобная трактоўка вынікаў тагачасных падзей прынята ў найноўшых публікацыях беларускіх гісторыкаў. Так, у дапаможніку для студэнтаў-гісторыкаў А. Лукашэвіча і В. Цяпловой «Гісторыя Беларусі (першая палова XIX ст.)» (2015) сцвярджаецца: «Выкрыццё на пачатку 1820-х гг. у Віленскім універсітэце тайных студэнцкіх гурткоў, у якіх прымала ўдзел беларуская моладзь, спрыяла змяненню ўрадавай палітыкі на Беларусі. З гэтага часу асноўным яе напрамкам становіцца ўсямернае паслабленне польскага палітычнага і культурнага ўплыву. Невыпадкава з Віленскай вучэбнай акругі ў 1824 г. былі выключаны і перададзены ў Пецярбургскую вучэбную акругу дзве беларускія губерні – Віцебская, Магілёўская, а А. Е. Чартарыйскага на пасадзе папярочыцеля акругі змяніў М. М. Навасільцаў» [5, с. 89]. А. Кіркор выказвае аналагічную думку.

У «Живописной России» А. Кіркор у нарысе «Гістарычныя лёсы Літоўскага Палесся» пісаў: «В двадцатых годах край был спокоен, но преследовались филареты, филоматы, некоторые из числа главных каждождой масонских лож» [4, с. 96]. З гэтай кароткай канстатацыі вынікае: аўтар быў перакананы, што рэпрэсіі супраць студэнцкіх таварыстваў не мелі рэальнага грунту, яны былі штучна інспіраваны. Менавіта таму аўтар больш увагі надаў лёсам вядомых філарэтаў і філаматаў, у жывых з якіх засталася, па яго няпэўных звестках, толькі два чалавекі, – А.-Э. Адынец у Варшаве і І. Дамейка ў Чылі, а не самім віленскім падзеям. Паказальна, што А. Кіркор адзначыў з'яўленне ў друку брашуры прафесара Варшаўскага ўніверсітэта В. Макушава, прысвечанай Т. Зану¹. Звяртае на сябе ўвагу і тое, што справа філаматаў і філарэтаў бачыцца аўтарам як частка выключна краёвай, а не агульнапольскай гісторыі. У беларускай навуцы неабходна асэнсаваць механізмы яе ператварэння ў частку гісторыі Польшчы не толькі ў сувязі з творчасцю А. Міцкевіча, але і ў рэчышчы вывучэння асаблівасцей рэцэпцый айчыннага мінулага ўвогуле.

Неўзабаве пасля выдання трэцяга тома «Живописной России» ў расійскай прэсе разгарнулася антыкіркораўская кампанія, якая мела на мэце выкрыць «новую праяву старой польскай хлусні» пра Беларусь. Яе лідар, ідэолаг заходнерусізму М. Каяловіч, з абурэннем выказваўся: «Шчыра кажучы, мы да гэтага часу не можам даць сабе яснага адказу, для каго, уласна, і з якой мэтай яны складзены і ўнесены ў гэту кнігу. Мяркуючы па мове, яны відавочна прызначаліся для рускіх, але мяркуючы па кірунку і тэндэнцыях – для палякаў. Можа быць яшчэ трэцяе меркаванне, але несамавітае: яны прызначаліся для асляплення рускіх пры дапамозе тонкай і адмысловай канспірацыі інтарэсаў польскіх» [6, с. 85]. Насуперак

¹Макушев В. Забытый польский поэт. Киев, 1878.

агрэсіўным прарасійскім крытыкам на працягу многіх дзесяцігоддзяў кіркораўскія нарысы як для суайчыннікаў, так і для знешняга свету служылі адной з галоўных крыніц для знаёмства рускамоўнага чытача з Літвой і Беларуссю, у тым ліку з гісторыяй віленскіх студэнцкіх згуртаванняў.

Адкрытымі застаюцца пытанні вывучэння ступені ўсвядомленасці, месца і значэння беларускага складніка ў тагачаснай моладзевай дзейнасці і яго аналіз у кантэксце айчыннай гісторыі і нацыятворчых працэсаў на еўрапейскім кантыненте.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Каваленка В. А.* Вытокі. Уплывы. Паскоранасць. Развіццё беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. С. 38.

2. *Станкевіч С.* Беларускія элементы ў польскай рамантычнай паэзіі / пер. з пол. М. Хаўстовіча. Вільня: Ін-т беларусістыкі ; Беласток : Беларус. гіст. т-ва, 2010. С. 14.

3. [*Kirkor A. H.*] *Obrazki litewskie: Ze wspomnień tulacza Sobarri.* Poznań : Tygodnik Wielkopolski, 1874. 216 s.

4. Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении: Литовское и Белорусское Полесье : репринт. воспроизведение изд. 1882 г. Минск : БелЭн, 1993. 550 с.

5. *Лукашэвіч А. М., Цяглова В. А.* Гісторыя Беларусі (першая палова XIX ст.) : дапаможнік. Мінск : БДУ, 2015. 142 с.

6. [*Коялович М. О.*] Белорусс. Библиографическая заметка по поводу III тома Живописной России: (Литва и Белоруссия – соч. Киркора) // Литов. епарх. ведомости. 1884. № 9. С. 83–91.

КРЫПТЫ Ў БІАГРАФІІ І РЭЦЭПЦЫІ ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЫ Я. БАРШЧЭЎСКАГА

Першым выступам Міхаіла Бахціна ў друку стаў невялікі артыкул «Мастацтва і адказнасць» (1919). У творчай спадчыне будучага карыфея літаратуразнаўчай навукі ён займае асаблівае месца, бо закранае пытанне сувязі мастака і чалавека, якія часта проста механічна злучаюцца ў асобе. Аўтар па-максималісцку разважаў: «Калі чалавек у мастацтве, яго няма ў жыцці, і наадварот. Няма паміж імі адзінства і ўнутранага ўзаемапранікнення ў адзінстве асобы. Што ж гарантуе ўнутраную сувязь элементаў асобы? Толькі адзінства адказнасці. За тое, што я перажыў і зразумеў у мастацтве, я павінен адказаць сваім жыццём, каб усё перажытае і зразумелае не засталася бяздзейным у ім. Не толькі панесці ўзаемную адказнасць павінны жыццё і мастацтва, але і віну адно за аднаго» [1, с. 5]. Гэтае меркаванне стасуецца да нашых разваг пра лёс і твочую спадчыну Я. Баршчэўскага.

Апошняя сенсацыя, звязаная з біяграфіяй Я. Баршчэўскага, – выяўленне і ідэнтыфікацыя надмагільнай пліты пісьменніка ўвесну 2019 г. Гэта адбылося выпадкова ва ўкраінскім горадзе Чуднаў дзякуючы мясцовай школьніцы. Надпіс сведчыць: «Ян Баршчэўскі, закаханы ў Бога, прыроду і людзей. Пісьменнік натхненняў і пачуцця. Жыў годна 70 гадоў. Памёр 28 лютага 1851 г.». Такім чынам, аўтар «Шляхціца Завальні» мог нарадзіцца ў 1780 ці 1781 гг., аднак пад шматгадовай дыскусіяй даследчыкаў-біёграфістаў рана ставіць кропку. У свой час праніклівы Г. Кісялёў пісаў у артыкуле «Ян Баршчэўскі – спрэчкі біёграфістаў», што «ў Чуднаве на Валыні, дзе памёр Баршчэўскі, яго сапраўднага ўзросту маглі і не ведаць і вызначаць узрост вельмі прыблізна» [2, с. 268]. Якія ж аргументы на карысць такога меркавання прыводзіў даследчык? Па-першае, у публікацыях сустракаецца значная колькасць розных варыянтаў года нараджэння пісьменніка – 1790, 1794, 1796/1797, 1799. Такая супярэчлівая інфармацыя паходзіла або

дадзеная самім М. Хаўстовічам характарыстыка якасці выяўленых ім дакументаў: «Апрача таго, што спісы (копіі спісаў), якія захаваліся ў калекцыі Ф. Гайара, няпоўныя, яны яшчэ ўтрымліваюць дадзеныя, якія не пацвярджаюцца іншымі крыніцамі. Маём на ўвазе інфармацыю пра гады нараджэння (узрост, колькасць гадоў) шэрагу вядомых людзей XIX стагоддзя, якія вучыліся ў Полацкай езуіцкай акадэміі» [4, с. 120].

Паводле шматлікіх сведчанняў, у XIX ст. (пры тагачасным узроўні дакументальнага суправаджэння жыцця грамадзян Расійскай імперыі) вызначэнне ўзросту часта залежала ад жадання канкрэтнай асобы.

У абарону версіі пра 1792 г. нараджэння Я. Баршчэўскага выказалася даследчыца Анхела Эспіноса Руіз. Яна спаслалася на згаданыя спісы і тое, што ў «Шляхціцы Завальні» наратар з’яўляецца альтэр эга пісьменніка, вучыцца ў акадэміі, прыязджае да сваяка на вакацыі і яго пастаянна апісваюць як маладога хлопца. У сувязі з гэтым прывядзем меркаванне М. Бахціна: «У нас біяграфія – гэта нейкая мешаніна творчасці з жыццём. <...> Жыццё і творчасць аб’ядноўваюцца тым, што мы называем глыбінёй чалавечай асобы. Кожны чалавек адзіны, хаця і не змяшчае ўсяго. У творчасці гэты чалавек, калі хочаце, разбурае сваё адзінства, ён умее пераўвасабляцца ў іншых людзей. Раздзяляць і змешваць жыццё і творчасць нельга, але неабходна іх адрозніваць, праводзіць мяжу паміж імі [5, с. 462–463]». Спраба вызначэння ўзросту аўтара мастацкага твора, нават у нечым аўтабіяграфічнага, праз супастаўленне яго з узростам героя-наратора выглядае малапераканаўча.

Такім чынам, даставернасць факта – інфармацыя з чугуннай пліты надмагілля, аб’ектыўнасць якой у меншай ступені або зусім не залежала ад волі нябожчыка, увайшла ў супярэчнасць з дыктатам дакументаў – папярвых крыніц біяграфічных звестак, правільнасць якіх у значна большай меры была залежнай ад жадання самага Я. Баршчэўскага. У сувязі з гэтым паўстала пытанне: лічыць указанне узросту пісьменніка на надмагільнай пліце памылковым (з чым не пагаджаецца Адам Мальдзіс) або канстатаваць, што значнае змяншэнне свайго ўзросту (каля 10 гадоў) мела месца ўжо ў вучнёўскі перыяд біяграфіі Я. Баршчэўскага, а не толькі ў сталыя гады. Гэта падаецца больш верагодным.

У 1849 г. у Кіеве выйшла апошняе прыжыццёвае выданне твораў Я. Баршчэўскага – першая частка зборніка «Проза і вершы». Верагодна, працягу выданне не мела. Выхад кнігі засведчыў рост тагачаснага чытацкага попыту на так званыя ідэалагічныя каштоўнасці і актыўнасць мастацкай свядомасці аўтара «Шляхціца Завальні» ў чуднаўскі перыяд. У ёй была змешчана аповесць з красамоўнай назвай «Душа не ў сваім целе». Гэта фантастычна-ўтапічны твор, прысвечаны адлюстраванню перыпетыі жыцця не персанажаў-думальнікаў, а герояў – пераўтваральнікаў прыроды. Паводле сюжэту душа пана Саматніцкага пасля вандроўкі на радзіму не адшукала свайго цела, якое пахавалі, і ўсялілася ў цела

проста папулярнымі, але абавязковымі. Хрысціянскае маралізатарства ў творы не было чужым для Я. Баршчэўскага як выхаванца езуітаў.

У цэлым паэтыка навелы не выпадае з русла творчых пошукаў пісьменніка. Сур'ёзных аргументаў, якія аспрэчвалі б атрыбуцыю твора, прынятую Ю. Тувімам, нам невядома, таму і прапануем наш пераклад тэксту навелы «Захарачка» на беларускую мову (дадат. 4).

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Бахтин М. М.* Искусство и ответственность // Эстетика словесного творчества. М. : Искусство, 1979. С. 5.

2. *Кісялёў Г.* Ян Баршчэўскі – спрэчкі біёграфіаў // Польшча. 1995. № 11. С. 266–275.

3. Пачынальнікі: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / уклад. Г. Кісялёў ; рэд.: В. В. Барысенка, А. І. Мальдзіс. Мінск : Навука і тэхніка, 1977. 544 с.

4. *Хаўстовіч М.* Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў. Том першы. Warszawa : Katedra Białorusistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2014. 300 с.

5. *Бахтин М. М.* Проблемы поэтики Достоевского // Собр. соч. : в 7 т / Ин-т мировой лит. им. М. Горького РАН. М. : Яз. славян. культуры, 1996– . Т. 6 : Проблемы поэтики Достоевского. Работы 1960-х–1970-х гг. / ред.: С. Г. Бочаров, А. А. Гоготишвили. 2002. С. 462–463.

ПРА НОРМЫ ПАВОДЗІН І АСАБЛІВАСЦІ МАНЕР У XIX ст.

XIX стагоддзе схавалася за смугою часу. А ці шмат мы, людзі XXI веку, ведаем пра яго? Пра лад жыцця, звычкі, традыцыі, прынцыпы, якімі кіраваліся ў побыце, паводзінах, непасрэдных зносінах нашы продкі? Адназначна мала. І найкаштоўнейшай крыніцай для запаўнення гэтай лакуны могуць стаць творы тагачаснай літаратуры, а таксама мемуары, эпістальная спадчына, дзённікі і перыёдыка.

Вядомы рускі літаратуразнаўца Юрый Федасюк, аўтар неаднойчы перавыдаванай кнігі «Что непонятно у классиков, или Энциклопедия русского быта XIX века», слухна падкрэсліваў: «Руская літаратура і айчынная гісторыя – родныя сёстры. У нашай свядомасці яны ідуць рука аб руку. Не змога чытач зразумець да канца “Мёртвыя душы” М. В. Гогаля або “Ганну Карэніну” Льва Талстога, не маючы ўяўлення пра час іх дзеяння, нічога не ведаючы пра прыгоннае права ці парэформенную эпоху. Без ведання айчыннай гісторыі цяжка зразумець рускую літаратуру, веданне ж літаратуры палягчае разуменне гісторыі, ажыўляючы яе вобразамі, дыялогамі і фарбамі» [1, с. 5]. Гэтае меркаванне не ў меншай меры справядлівае і ў адносінах да беларускай літаратуры XIX ст.

Натуральна, што ў той час у розных пластах грамадства Беларусі культывавалі розныя прынцыпы паводзін. Гэта зафіксавана ў ананімным беларускім вершы «У паноў ніхто без спрасу...»:

У паноў ніхто без спрасу
Не падкнець у бяседу носу:
А наш брат зусім прасцяк,
Ў карчму смела лезець усяк.
Наш такі мужыцкі нораў
І без зову і без спораў,
Пачуў – граюць ці пяюць,
Ці пабачыў, ай дзе п'юць,
Паняволі туды ногі

Найдуць хоць і тры дарогі.
Старцу еслі не наклад:
Пахадзіць пад самы лад.
Асабліва ў Каляды
Пабяседаваць мы рады,
Нам тады свабодны час,
Не няволяць паны нас.
У паноў свая бяседа!
Кажэн любіць у суседа
Пацягнуць і пагуляць.
І наш брат на тую ж стаць:
Тым смялей, калі ў кішэні
Грошы ў каго зазвінелі.
Як калядны прыйдуць святкі
Разам усе бацькі й маткі
Брадуць у карчму на банкет
І дзятва за імі ўслед.
Сабяруцца маладзіцы,
Хлопцы і красны дзявіцы,
Малады ўвесь народ
На ігрышча ў карагод¹.

Невядомага аўтара не бянтэжыць выкарыстанне ў беларускім тэксе галіцызму *банкет*, што выкрывае яго адукацыйны цэнз і сацыяльнае становішча. Далей ён апавядае, што наймаюць вядомага ўмельствам музыку-скрыпача і пачынаюцца скокі, дзе прыхільнасцю ўсіх, а не толькі дзяўчат, карыстаюцца самыя спрытныя танцоры. Старэйшыя трымаюцца асобна, кожны выконвае сваю непрызначаную ролю (глядзіць за лучынай, спявае, курыць, расказвае казкі, пляткарыць пра суседзяў) і нязменна рады выпіць у кампаніі на ігрышчы. Ледзь не абавязковым атрыбутам сялянскага свята малюецца звычайка перапіўшы пабіцца, больш абачлівыя тады ціха ўцякаюць з гульбішча, каб не мець потым праблем, у тым ліку, з аканомам. Аўтар, які выступае адным з прадстаўнікоў старэйшага сялянскага пакалення («Старыкі ж сабе мы тут / Сядзем з бабамі на кут...»), якія строга сочаць і абмяркоўваюць-судзяць паводзіны моладзі, не бярэ на сябе функцыю маралізатара, а сціпла фіксуе бачанае. Ён не этнограф і не паэт, але выразна дыферэнцуе камунікатыўныя паводзіны шляхты і сялянства ў вольны час і іх застольныя паводзінныя стэрэатыпы. Ён амаль натуралістычна апісвае такую традыцыйную для беларускага прыгоннага сялянства форму баўлення вольнага часу, як каляднае ігрышча. Яго амаль не цікавяць атрыбуты знешнасці герояў, напрыклад пояс для селяніна-мужчыны ці фартух для сялянкі. Толькі адзін зухвалы

¹Тэкст упершыню апублікаваны І. Насовічам у 1873 г. Друкуецца з адаптацыяй да сучасных арфаграфічных норм.

гонар за славетых продкаў, таму В. Дунін-Марцінкевіч (герб «Лебедзь») двума клічкамі пазначыў: «Калі верыць мудрацу? – кляйнот мой не малады! Ад аднаго з дванаццаці ідзе ваяводаў!!» (падрадкавы пераклад наш. – І. З.) [3, с. 303]. Такім чынам апісваецца паходжанне роду ад аднаго з хрысціянскіх апосталаў. Варта адзначыць, што на прафесійную літаратурную творчасць у пачатку XIX ст., ды і пазней, глядзелі, як на даволі прыніжальны для шляхціча занятак, ён мог успрымацца толькі як высакароднае баўленне часу, своеасаблівае дзівацтва, а не сродак заробку на жыццё. Невыпадкова В. Дунін-Марцінкевіч прызнаваўся ў названым апавяданні: «Да працы я не хуткі, – цяжкасцей не ведаю: / Веку прыпісваю любімае лайдцтва, / Бо цяжка ўжо на старасці чалавеку мазоліца: / Дык аддаю перавагу гультаяванню, – і нават гримзоленню» (падрадкавы пераклад наш. – І. З.) [3, с. 303]. Іншых заган, акрамя ляноты і пісання (творчасці), аўтар за сабою не бачыць і фіксуе ў апавяданні «З-над Іслачы, або Лекі на сон» своеасаблівы маральны кодэкс прыныпаў і паводзін шляхціча. У канспектыўным пераказе правілы, якія ўключаюць не адзін дзясятка пунктаў, побач з дэклараванай нелюбоўю да французскай белетрыстыкі (творчасці А. Бальзака і В. Гюго), выглядаюць так.

Шляхціч вышэй за ўсё павінен ставіць уласны гонар, трымаць дадзенае слова і служыць Айчыне. У кола яго абавязкаў як рыцара ўваходзіла абарона роднага краю і сваёй вотчыны, таму ён мусіў умець ездзіць конна і страляць. Гэтым тлумачыцца масавае захопленне шляхты паляваннем і прэстыжнасць вайскавай службы і кар’еры. Узорны шляхціч верыць у Бога, шануе служак культу і як набожны чалавек ведае пацеры на лаціне, хоць можа і не разумець іх сэнсу. Ён павінен ведаць і шанаваць мінулае, а таксама паважаць старэйшых. Найлепшымі рысамі кожнага шляхціча як гаспадара і сем’яніна лічыліся ветлівасць і гасціннасць, уменне ладзіць калектыўныя застоллі, на якіх абавязковымі элементамі былі прымус (асабліва, калі пілі так званыя старашляхоцкія мяды), сакрамэнтальны тост «Кахаймаса!», танцы (старэйшыя – паланез, малодшыя – мазурка і галубец), а таксама гульні ў карты (стары віст, стос, прэферанс). У шляхецкай кампаніі вельмі высокая цаніліся дасціпнасць, красамоўства і галантнасць у адносінах з жанчынамі розных узростаў, віталася ўменне залацацца і гаварыць кампліменты. Звернем увагу на ўжыванне розных фармальных тытулаў, пра што В. Дунін-Марцінкевіч заўважае:

Скажу табе я праўду, мой чытач шаноўны,
 Што ў нашым цесным коле тытулаў тых поўна,
 Якія з месцам перайшлі або па спадку –
 Саветнікаў, падсудкаў, суддзяў для выпадку.
 Гадоў таму са трыццаць пан майго фальварка
 Ян Сліва быў суддзём гранічным. Гаспадарку
 Яго купіўшы і прыняўшы ва ўладанне,
 Прышлося мне прыняць суддзі былога званне [3, с. 322].

КАРОЛЬ. <...> Приємна і соладка гаварыць мне з табою, але скоро могуць нам перашкодзіць. Дык покі не разышліся мы з табою, прашу цябе, дарагая Югася, абяцай мне, што споўніш маю просьбу.

ЮЛІЯ. Што ж бы я пану адмовіць магла? Я ж пераконана ў тым, што нічога такога не пачую ад пана, што б не згодна было з шляхецкім сэрцам і спосабам яго мыслення.

КАРОЛЬ. О! будзь спакойна, – твой гонар для мяне так дарагі, як і свой уласны. Але прашу цябе, калі ўсё ў двары спачываць будзе, прыйдзі ў гэты сад. Я тут чакаць цябе буду. Падаруеш жа мне хвіль колькі самотных з табою? Ах, толькі час, праведзены з табою, здаецца вобразам надземскай раскошы!

ЮЛІЯ (*думае*). Так... не адмаўляю... прыйду сюды. Каля таго дрэва няхай пан мяне чакае. Але памятай, але памятай, пан, што гонар для беднай вясковай дзяўчыны – бяспэчэнны скарб яе і ніякай ахвяраю ў свеце не можа быць акуплены. (*Адыходзіць*.)

КАРОЛЬ. О шчасце! Яна падзяляе пачуцці мае! [4, с. 139].

У кульмінацыйны момант «заспета» ў начным садзе з Каролем Югася-Юлія атрымлівае вымову і ад сапраўднага бацькі (ДАБРОВІЧ. Гэта надта нядобра, што ты, маё сэрцайка, шпацыруеш па садзе ў начным часе, ды яшчэ і з кавалерам!) і ад бацькі падстаўнога (ШЧЫРЭЦКІ. О Божа! Чы я гэтага ад маёй дачкі спадзяваўся?).

У падобнай сітуацыі, паводле тагачасных маральных норм, у шляхетнага маладога чалавека альтэрнатывы не было. І Кароль тут жа ўсім паведамляе, «што, адкідваючы ўсялякую пыху з сэрца і не звяртаючы ўвагі на розніцу станаў» [4, с. 144], бярэ Югасю за жонку. Такім чынам ён захоўвае свой шляхецкі гонар і не кампраметуе дзяўчыну. Усе задаволены шчаслівым фіналам дзявочай авантуры, а Юлія просіць у каханага прабачэння за падман.

Пасля скасавання прыгоннай залежнасці, асабліва ў апошняй трэці XIX ст., калі істотна памянліся сістэма каштоўнасцей, лад жыцця і побытавыя паводзіны, замацоўваюцца новыя прынцыпы ўзаемаадносін паміж людзьмі, у тым ліку маладымі. У гумарыстычным макаранічным вершы Ф. Тапчэўскага «Ён і яна» (1880-я гг.) камічны эфект узнікае з-за таго, што сялянскі хлопец неспадзявана становіцца сведкам прызнання ў каханні паніча і паненкі ды ў бурлескным стылі апавядае пра гэта. Дзеянне таксама адбываецца адвячоркам (пры «сумерках») у садзе. Маладыя людзі думаюць, што яны адны на лаўцы. Дзяўчына «Спусціць вочкі, пакрысе, / То станець бледна, як папер» [5, с. 822], а перад сваім прызнаннем у каханні «румяна стала, як той мак» [5, с. 823]. Герой-апавядальнік малюе такую карціну: «Тагды паніч у серп сагнуўся / І стаў ёй рукі цалаваць, / Пасля стаў роўна, аглянуўся, / Можа хто дзе, чы не відаць» [5, с. 823–824]. Мабыць, у паніча ўсё ж не было пэўнасці ў поўнай дазволенасці сваіх паводзін. Аднак, як бачым, актуальная для першай

паловы XIX ст. маральная забарона сустракацца маладым людзям шляхецкага саслоўя сам-насам у начным садзе губляе сваю сілу.

Іншыя формы камунікацыі практыкаваліся сярод сялян. Пра гэта дазваляе меркаваць вялікае вершаванае апавяданне Аляксандра Шункевіча «Сцяпан і Таццяна», апублікаванае ў газеце «Минский листок» у 1889 г. Веснавай парою ў нядзелю бацькі Таццяны паехалі на кірмаш, а дзяўчына з нецярпеннем чакае свайго каханага Сцяпана, які, прыйшоўшы адвечоркам, «Таццяну ўсёй душой абняў / І смачна тлустымі губамі / Ў шчаку яе пацалаваў. / Таццяна ўся пачырванела / І, як асіна, затраслась, / Душа яе павесялела – / Каго чакала, даждалась» [6, с. 370]. Таццяна накрывае на стол, Сцяпан вымае з халявы пляшку гарэлкі, сам выпівае шклянку і звяртаецца да дзяўчыны: «І ты так пі! – без прымушэння! / Нашто мазоліць нам язык: / Нашто нам панскае сцясненне, / Я па-мужыцкі піць прывык!» [6, с. 371]. Далей аўтар малюе карціну ўзаемных палкіх прызнанняў у каханні і клятваў у вернасці. Любошчы прымушаюць маладых людзей страціць пільнасць, нечакана вяртаюцца бацькі, Сцяпан хаваецца ў клятцы, а потым уцякае з хаты, а Таццяну чакае жорсткая лупцоўка дзягай ад бацькі Цімоха, які ненавідзіць Сцяпана як сірату і п'яніцу. Як бачым, такая натуралістычная побытавая замалёўка, пададзеная ў гумарыстычным ключы, спецыфічным чынам адлюстроўвае характар узаемаадносін. І такія норавы, трэба думаць, мелі пашырэнне ва ўсёй Беларусі.

Вельмі шмат цікавых звестак пра жыццёвыя рэаліі, побыт і традыцыі людзей XIX ст. утрымліваюць напісаныя ў 1894 г. каларытныя мемуары А. Абуховіча, які падпісваў свае беларускія творы псеўданімам «Граф Бандынелі» і дзівіўся з афрыканскага паходжання А. Пушкіна.

Пісьменнік сведчыў, што да скасавання прыгоннай залежнасці фізічная расправа над падданымі («пастаянны на ўсе бакі свіст розаг» [6, с. 219]) была звычайнай справай, што падарожнічаць вясною ў «каламажцы» было рызыкаўна з-за бездарожжа («растапаў»), што ў Кіеве ў 1852 г. не было вулічнага асвятлення («ліхтарняў»), а тых, хто хадзіў уначы па горадзе без пашпарта, арыштоўвалі. Мікалай Бельчыкаў у кнізе «Літаратурнае крыніцазнаўства» бачыў каштоўнасць мемуараў і іншых крыніц у тым, што «яны – адлюстраванне эпохі, параджэнне часу, гістарычнай рэчаіснасці, дакладнае маляванне часу свайго з'яўлення» [7, с. 128].

Успаміны – вельмі суб'ектыўная крыніца, але да гонару А. Абуховіча адзначым, што ў іх ён не толькі палемізаваў з Ф. Багушэвічам пра шляхі фарміравання беларускай літаратурнай мовы, праявіўшы такім чынам сваю грамадзянскую і творчую пазіцыю, але і паказаў сябе як асобу самакрытычную. У раздзеле «Мая жонка» ён так ахарактарызаваў сябе як мужа: «У дамовым пажыцці я быў шорсткі і капрысны. Матэрыяльныя няўдачы, з адной, а інтрыгі, з другой стараны, атруцілі нам жыццё... У тваіх руках, Божа, суд справядлівы...» [6, с. 224]. На такую шчырасць ва ўспамінах здольны далёка не кожны.

Іншы наш зямляк, паэт і празаік В. Савіч-Заблоцкі, жывучы ў Парыжы, у 1886 г. наладзіў ліставанне з украінскім пісьменнікам-эмігрантам М. Драгаманавым, якому па-беларуску напісаў некалькі пісьмаў. Тэксты чатырох з іх упершыню апублікаваны ў 1988 г., але амаль не асэнсаваны ў нашай навуцы. Гэты эпістальерый адметны па мове і багаты паводле зместу. У лістах знайшлі адлюстраванне як палітычныя погляды аўтара, так і цікавыя факты яго біяграфіі. У адным з пісем ён, нібы спавядаючыся, з сумам канстатаваў: «...Злыя людзі і польскія дурні брахалі на мяне; тай, меўшы па горла парадкаў нашых, хворы, выехаў я за граніцу ўжо сапраўды лячыцца і ніколі ўжо не вярнуцца, як аказалася. Цяпер, пан з паноў, ні кала ні двара, ні псячай нават будкі не маю» [8, с. 315]. Падпісваючы свае лісты, пісьменнік, здаралася, дадаваў да прозвішча тытул «граф» і самахарактарыстыку – «самашчыры беларусін».

У першым лісце, напісаным у Парыжы 18 чэрвеня 1886 г., акрамя іншага, В. Савіч-Заблоцкі абгрунтоўваў гістарычную місію беларускага народа: «Мы рускія – русіны (беларусы і ўкраінцы. – *І. З.*), як нас завуць, – і Маскоўшчыне гэтай брацці, і Польшчы гэтай не чужбіна – з аднаго мы з ёю ішлі гнязда; з Польшчай гэтай доўга і злыя і добрыя, жыўшы з ёю, гадзіны, мінуты мы мелі... Наша пагэтам **назначэнне**: дзела такое добрае сатварыць, гэтым славянства ўсё спасці, Польшчу ад пагубы ваздзяржаць; патрэбна нам, усім славянам, Маскоўства падкрапіць! Наша! Мы ж таго-ля і геаграфічна паміж іх ляжым, гэта доўг наш! І ў гэтым-та мне прынцыповае прызвание **асобае** наша, бела- і маларускае, здаецца; **канечнасць** наша на зямлі, **прызвание рускае наша**, чаго-ля бог нас стварыў» (вылучана ў арыгінале. – *І. З.*) [8, с. 313]. В. Савіч-Заблоцкі прытрымліваўся ідэй славянафільства і лічыў, што беларусы займаюць адметнае месца ў сям’і славянскіх народаў. Прымірыць Польшчу з Расіяй – вось накіраванае беларусаў і ўкраінцаў. Гэта тое, што прынята называць нацыянальнай ідэяй, фармуляванне якой хвалявала парыжскага эмігранта ў сярэдзіне 80-х гг. XIX ст. Такім чынам, у сваіх лістах В. Савіч-Заблоцкі найперш паўстае як свядомы беларус-патрыёт, якога турбуюць фундаментальныя пытанні нацыянальнай экзистэнцыі. І гэта адзін з вобразаў пісьменніка.

У матэрыялах тагачаснай перыёдыкі (таксама каштоўнай літаратуразнаўчай крыніцы), выяўленых Язэпам Янушкевічам, паўстае іншы вобраз – «нястомнага шукальніка прыгодаў» [9, с. 79]. У свецкай хроніцы газеты «Kurjer codzienny» («Штодзённы кур’ер») (16 (28) чэрвеня 1879 г.) паведамлялася: «Ужо колькі гадоў вядомы сярод варшаўскага кола маладых літаратараў сп. Заблоцкі, аўтар шэрагу эксцэнтрычных паэм і шматлікіх часопісных артыкулаў, які называе сябе “Вайніславам-Казімірам-Цэзарам Савічам-Сулімам-Заблоцкім”, апошнімі часамі бавіўся ў Аўстрыі, дзе, паводле паведамленняў венскай прэсы, карыстаўся прозвішчамі “барона *Rozena*” і “графа Сабалеўскага-Знайдоўскага”. У мінулым

месяцы дырэкцыя кракаўскай паліцыі выдаліла яго за межы аўстрыйскай дзяржавы. Следства выкрыла, што сп. Заблоцкі паходзіў з Віленскай губ., нарадзіўся ў Панічанах у 1846 г. і выконваў абавязкі прыватнага пісара» [9, с. 79]. Акцэнтуюм увагу, што ў аўтабіяграфічным запісе ў альбом Міхаіла Сямёўскага «Знаёмыя» В. Савіч-Заблоцкі датай свайго нараджэння пазначыў 3 сакавіка 1850 г. [10, с. 452], што прымушае прыгадаць казусы з датай нараджэння Я. Баршчэўскага, пра якія гаварылася вышэй.

Наданне сабе розных тытулаў, прадстаўленне сябе пад рознымі фіктыўнымі прозвішчамі, знаходжанне ў становішчы дэпартаванай паліцыяй асобы – вось некаторыя факты, якія характарызуюць В. Савіча-Заблоцкага як чалавека авантурнага, схільнага да рызык і ашуканства. Біяграфія пісьменніка пэўным чынам ілюструе сацыяльна-эканамічныя працэсы, якія пасля адмены прыгоннай залежнасці ў 1861 г. ішлі ў беларускай вёсцы: усталяванне капіталістычных адносін вяло да збяднення і разарэння пэўнай часткі прадстаўнікоў прывілеяванага раней стану (шляхты) сярэдняй заможнасці, якія ў значнай колькасці пакідалі межы Расійскай імперыі. Пра гэты працэс так гаворыцца ў вершы Ф. Багушэвіча «Немец»: «Пан зышоў далёка кудысь за граніцу! / <...> Аб пану ні весці, ні слыху, нізвання...» [11, с. 50, 51]. Страта ранейшага сацыяльнага статусу і пазіцыі у грамадстве змяняла і адносна ўстойлівы ўзор паводзін, характэрны для шляхецкага саслоўя.

У працэсе выкладання беларускай літаратуры стала назіраецца тэндэнцыя ператвараць вобразы айчынных пісьменнікаў у гаравітых, няшчасных і пэўным чынам ідэалізаваных асоб, што нібыта дапамагае актуалізаваць метадалагічныя праблемы абгрунтавання іх статусу і функцый іх творчасці ў гісторыі літаратуры. Пры гэтым часта забываюць, што кожны пісьменнік быў жывым чалавекам са сваімі слабасцямі, якія неабходна разумець, а не замоўчваць.

Бег часу няўмольны, і XIX стагоддзе даўно схавалася за гарызонтам сучаснасці. Але пра яго можна даведацца шмат цікавага, ажывіць эпоху, якая дала беларусам «Шляхціца Завальню», «Тараса на Парнасе», «Пінскую шляхту», «Кепска будзе!» і іншыя выдатныя творы. Каб іх лепш разумець і адэкватна ацэньваць, не лішнім будзе ведаць, што гэтая эпоха дала ўсяму чалавецтву не толькі паравоз, параход і метрапалітэн, але і запалкі, электралямпачку, рухавік унутранага згарання, пластмасу, веласіпед і многае іншае.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Федосюк Ю. А. Что непонятно у классиков, или Энциклопедия русского быта XIX века. 10-е изд. М. : Флинта: Наука, 2007. 264 с.
2. Шпілеўскі П. М. Беларусь у абрадах і казках / пер. з рус. А. Вашчанкі. Мінск : Літ. і Маст., 2010. 304 с.

3. *Дунін-Марцінкевіч В.* Збор твораў : у 2 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы НАН Беларусі ; уклад. Я. Янушкевіча. Мінск : Маст. літ., 2007–2008. Т. 2 : Вершаваныя аповесці і апавяданні, вершы, публіцыстыка, лісты і пасланні, пераклады, Dubia. 2008. 598 с.

4. *Дунін-Марцінкевіч В.* Збор твораў : у 2 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы НАН Беларусі ; уклад. Я. Янушкевіча. Мінск : Маст. літ., 2007–2008. Т. 1 : Драматычныя творы, вершаваныя аповесці. 2007. 494 с.

5. Літаратура другой паловы XIX стагоддзя : у 2 ч. Ч. 1. / уклад. Л. Г. Кісялёвай, Н. М. Сянкевіч ; камент. Л. Г. Кісялёвай ; навук. рэд. С. Л. Гаранін. Мінск : Маст. літ., 2013. 847 с.

6. Літаратура другой паловы XIX стагоддзя : у 2 ч. Ч. 2. / уклад. Л. Г. Кісялёвай, Н. М. Сянкевіч ; камент. Л. Г. Кісялёвай ; навук. рэд. С. Л. Гаранін. Мінск : Маст. літ., 2013. 807 с.

7. *Бельчиков Н. Ф.* Литературное источниковедение. М. : Наука, 1983. 258 с.

8. Беларуская літаратура XIX стагоддзя : хрэстаматыя / склад. і аўт. камент. А. А. Лойка, В. П. Рагойша. 2-е выд., перапрац. і дап. Мінск : Выш. шк., 1988. 487 с.

9. *Янушкевіч Я.* У прадчуванні знаходак. З адной вандроўкі ў архівы Варшавы, Вроцлава, Кракава: Архіўнае эсэ. Мінск : Маладосць, 1994. 96 с.

10. Пачынальнікі. З гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / уклад. Г. В. Кісялёў ; рэд. В. В. Барысенка, А. І. Мальдзіс. Мінск : Навука і тэхніка, 1977. 544 с.

11. *Багушэвіч Ф.* Выбраныя творы / уклад. з тэксталагіч. падрыхт. і камент. Я. Янушкевіча. Мінск : Беларус. навука, 2015. 445 с.

С. МАНЮШКА ВА ЎЗАЕМААДНОСІНАХ З А. КІРКОРАМ І У. СЫРАКОМЛЕМ (паводле эпістальярнай спадчыны)

Пагаджаемся з пазіцыяй Агнешкі Тапольскай, выказанай у доктарскай дысертацыі «Міф Станіслава Манюшкі як нацыянальнага вешчуна. Даследаванне на аснове польскага пісьменства 1858–1989 гг.» (2012). Даследчыца сцвярджае: «Становішча Станіслава Манюшкі толькі вонкава ўяўляецца адназначным і трывала ўстаноўленым у польскай культуры. Бацька польскай нацыянальнай оперы, выразнік польскасці, нацыянальны прарок – гэта фразы, якімі характарызавалі кампазітара на працягу многіх дзесяцігоддзяў, ведучы асаблівага кшталту дыскусіі аб яго эстэтычных і светапоглядных устаноўках, для якіх Манюшка са сваёй творчасцю спатрэбіўся толькі як выдуманая прычына. Назіранні за музычнымі і літаратурнымі творамі кампазітара дазволілі сфармуляваць тэзіс, што выказванні крытыкаў і навукоўцаў служылі будаванню міфу Манюшкі як істотнай постаці для ідэі польскасці» [1, s. 165]. Польскія біёграфы С. Манюшкі (В. Рудзінскі, Н. Друцка, З. Яхімецкі і інш.), асабліва для папулярных выданняў, шчыра папрацавалі на стварэнне ідэалізаванага вобраза кампазітара, які не ва ўсім стасуецца пры супастаўленні з наяўнымі дакументальнымі звесткамі пра жыццё рэальнага чалавека, зафіксаванымі, напрыклад, у яго эпістальярнай спадчыне.

Згаданы манюшказнаўца Вігольд Рудзінскі падрыхтаваў грунтоўнае выданне «Станіслаў Манюшка: збор пісем» (1969). Ва ўступе ён шмат увагі прысвяціў характарыстыцы мовы эпістальярнага кампазітара, якую схільны называць «віленскай мовай» [2, s. 12]. Даследчык пісаў: «У польскай мове ніжэйшых слаёў (дробнай шляхты, мяшчан) вялізную ролю адыгралі ўплывы навакольнага літоўскага і беларускага насельніцтва, ад якога тамтэйшая польская мова пераняла шмат істотных уласцівасцей» [2, s. 12]. Канстатаваўшы моцны «моўны ўплыў суседзяў» [2, s. 14], ён вы-

ўдзел. Што датычыць У. Сыракомлі, то пасля пераезду яго сям’і з Залучча ў Вільню (канец 1852 – пачатак 1853 гг.), па сведчанні В. Каратынскага, «паэт жыў некалькі месяцаў у найшумнейшым месцы горада ў найрухавейшым доме Мюлера, цесця <...> Манюшкі на вуліцы Нямецкай» [7, с. 268]. Такім чынам, трое сяброў сталі жыхарамі горада Гедыміна, аднак гэта не паслужыла ўмацаванню іх прыязнасці.

У 1854 г. у лісце С. Манюшкі да Ю. Сікорскага ад 22 верасня засведчана, што характар узаемаадносін кардынальна змяніўся. С. Манюшка з іроніяй і сарказмам інфармуе адрасата: «Апрача працяглага здароўя шматлікай нашай грамадкі, не цешуся ніякай удачай. Матэрыяльна, у меру растурых патрэб, сродкі забеспячэння іх падаюць. Незразумелая мэта шайтанскіх махінацый Апалінара Концкага з дружынай сабак, што ліжучь яго гаршкі (на чале іх Адам Кіркор – Ян са Слівіна), яшчэ дагэтуль даюць пачуваць сябе даткліва. Не хачу брудзіць паперу пералічэннем усякіх фарбаў і гатункаў подласцямі, якія адносна мяне дапускаліся. Акрамя названага гетмана паходу супраць мяне і маёй справы, маю гонар лічыць сярод галоўных маіх ворагаў вяльможнага Яўстаха Тышкевіча (вядомага археолага). Цэлая фаланга аматараў Касоўскага і Шчапаноўскага дагэтуль яшчэ не можа мне прабачыць, што гэтых двух халтуршчыкаў не хацеў прызнаць нашымі землякамі-артыстамі!!... Пэўна ведаеш, што Кажынскі выдае свой “Спеўнік”, абаронены пратэкцыяй вышэй названай псярні. Гэта будзе апошнім ударам, нацэленым на маё поўнае знішчэнне. Нягледзячы на ўсё гэта, не мяркую, каб быў такім дурным і дазваляў уплываць гэтаму ўсяму броду на далейшы працяг намаганняў, якія зрабіў мэтаю майго жыцця» [4, с. 200]. У прыпісцы да гэтага ліста дасталася ад Манюшкі і Сыракомлю, які нібыта «знаходзіцца пад абцасам Яна са Слівіна!!!» [4, с. 201].

Біёграф А. Кіркора так пісаў пра названыя акалічнасці: «Непасрэдным штуршком для аднаўлення карэспандэнцыі Кіркора з Крашэўскім стала яго брашурка пра Апалінара Концкага. Концкі быў кампазітарам і скрыпачом. Кіркор услаўляў яго, называў геніем і ставіў вышэй за Манюшку. Сяброўства з Концкім, а таксама з Віктарам Кажынскім, таксама кампазітарам, пасварыла Кіркора з Манюшкам. Праз пару гадоў напісаў Крашэўскаму: “Жылі з Манюшкам, як браты, пасварыла нас маё ўслаўленне Апалінара, якога люблю ўсім сэрцам, яшчэ больш як чалавека, чым артыста”. Манюшка ў будучым будзе дрэнна выказвацца пра Кіркора» [8, с. 27–28].

Дарогі былых супольнікаў у справе збірання фальклорных тэкстаў і мелодый разышліся. І, як заўсёды бывае ў міжчалавечых адносінах, зразумела толькі, хто крыўдзіцель і хто абраў ролю пакрыўджанага, але хто з двух бакоў меў рацыю, адназначна сказаць не выпадае. Ва ўсякім разе, у лісце ад 3 чэрвеня 1855 г. (дадат. 5) да таго ж Ю. Сікорскага С. Манюшка выказаў здзіўленне, і, трэба думаць, незадавальненне, што ў трох нума-

да яго прадпрыемства. Ён надрукаваў маё прозвішча насуперак маёй волі ў шэрагу сурэдактараў (бо павінна быць рэдакцыйная калегія, як падрабязней даведаешся пра гэта з газет). Ёсць людзі, так зручна ўладкаваныя ў грамадстве, што ім можна тое, што і рэкламаваць небяспечна!» [4, s. 241]. Пасля забароны выдаваць тыднёвік А. Кіркор распачаў выданне альманаха «TeKa Wileńska».

Як сведчыць Ф. Фарнальчык, «у красавіку і маі 1857 года ў сталіцы Літвы адбыліся канцэрты, на якіх выконваліся песні Станіслава Манюшкі на словы нашага “вясковага лірніка»» [7, s. 363]. У гэты ж перыяд Ю. Сікорскі, выдавец варшаўскага часопіса «Ruch Muzyczny» (1857–1861), праціў С. Манюшку пра пасярэдніцтва для прыцягнення да працы ў сваім выданні У. Сыракомлі, на што 20 красавіка (3 мая) 1857 г. атрымаў такі катэгарычны адказ кампазітара: «На Сыракомлю не разлічвай» [4, s. 245]. Праўда, праз месяц С. Манюшка пісаў таму ж адрасату: «Маю для Цябе нешта вельмі смачнае ад Сыракомлі для пачатку пары нумароў, але з гэтым пачакаеш – яшчэ не скончана*» [4, s. 256] (Рудзінскі змяшчае заўвагу «*Гаворка ідзе пра паэму аб святым Францішку»). Біёграф С. Манюшкі меў на ўвазе кантату У. Сыракомлі «Францішак з Асісу», якой будзе адкрывацца першы нумар кіркораўскага альманаха «TeKa Wileńska». Як пакажам ніжэй, кампазітар ужо напэўна ведаў, што яна будзе змешчана ў віленскім, а не варшаўскім выданні. Такім чынам, С. Манюшка не спрыяў наладжванню прыязных кантактаў паміж дзеячамі культуры Вільні і Варшавы.

18(30) мая 1857 г. С. Манюшка ў лісце да Ю. Сікорскага спецыяльна адзначыў: «Выданне Антона Концкага (піяніст і кампазітар, брат Апалінара. – І. З.) лічу нежыццёвым, Кіркора – таксама першае пад сумненнем, другое напэўна!» [4, s. 254]. У названым кантэксце кампазітар меў на ўвазе першы і другі нумары альманаха «TeKa Wileńska». Паколькі С. Манюшка ацэньваў якасць гэтых нумароў, значыць, ужо быў азнаёмлены з іх матэрыяламі. А гэта магчыма было толькі для членаў утворанай А. Кіркорам рэдакцыйнай калегіі, у працы якой, як вынікае, Манюшка браў ўдзел, бо цензурны дазвол на выхад першага нумару быў датаваны 24 чэрвеня 1857 г., а другога – 3 верасня (прычым другі нумар не мог быць надрукаваны раней за пачатак кастрычніка 1857 г., а Манюшка даў яму ацэнку ўжо ў маі.). У гэтых нумарах выдання творы У. Сыракомлі (кантата «Францішак з Асісу», гутарка «Вяршэнства шклянціцы мёду» і фрагменты кразнаўчага нарыса «Мінск») занялі больш за чацвёртую частку аб’ёму. Нягледзячы на скептыцызм ацэнкі С. Манюшкі, выдавецкі праект А. Кіркора адшукаў поспех у чытачоў.

Паведамляючы А. Іванскаму пра сямейную драму А. Кіркора, якая разгарэлася ўвосень 1857 г., перад выездам у Варшаву С. Манюшка без асаблівых сантыментаў паставіўся да такой падзеі, аднёсшы яе да вулічных скандалаў. «Толькі вулічныя скандалы ажыўляюць нашы салон-

чыкі, – пісаў адрасату 7(15) кастрычніка 1857 г. – Можа Пан ужо ведаеш, што пан Кіркор расстаўся са сваёй жонкай і што гэтая пані мела рашучы намер вярнуцца на сцэну. З-за чаго было шмат цікаўнасці ў горадзе, але не знайшла радасці, калі з-за прыстойнасці выступленне ў нашым тэатры ёй было забаронена. Насамрэч шкада, што сапраўдныя таленты заўсёды змушаны змагацца з нейкімі перашкодамі, і шкада яшчэ больш, што варожа настроеная саветніца мае намер паехаць на сталае жыхарства ў Кракаў, звозячы з сабой настолькі нам некалі дарагога вешчуна (маецца на ўвазе У. Сыракомля. – І. З). Некалькі гісторыек падобнага кшталту кружыць па горадзе, але імі няма чаго дзяліцца, так што і закончу пра нашу Вільню» [4, s. 277].

Як бачым, з трох фігурантаў – Адам і Гелена Кіркор, Уладзіслаў Сыракомля – Манюшка выказаў спачуванне толькі жанчыне, якой забаранілі выступаць на віленскай сцэне, з-за чаго яна збіраецца выехаць у Кракаў разам з Сыракомлем. Ф. Фарнальчык так пракаментаваў працытаваны намі фрагмент ліста С. Манюшкі: «Манюшка, як і многія іншыя жыхары тагачаснай Вільні, быў выразна абураны скандалам, аднак аб'ектыўна прызнаваў акторскі талент Маеўскай-Кіркор і не хаваў змяншэнне сваёй прыязнасці да паэта. Зрэшты, у той час не хавалі свайго абурэння і іншыя сябры Сыракомлі, шырока разносячы навіну з уласным каментаром па Польшчы. Так зрабіў Манюшка, так зробіць праз год іншы сардэчны сябра паэта Антоні Пяткевіч-Плуг, пішучы з Падолля да надпазанскіх Сякерак Паўліне Вільконскай: “Што да Сыракомлі... Бедны шаленец! Хай бы Бог сваім цудам вырваў яго з той прорвы, у якую так слепа кінуўся”» [7, s. 378]. Тут неабходна ўдакладненне. А. Пяткевіч-Плуг, у адрозненне ад С. Манюшкі, не «разносіў» вестак па Польшчы, бо, калі пісаў П. Вільконскай, яны ўжо даўно былі «разнесены» іншымі. Ён шчыра спачуваў сябру-паэту. Манюшкавы ж неадназначныя адносіны да У. Сыракомлі, як было паказана, узніклі значна раней за сямейную драму А. Кіркора, і прычыны іх хаваліся ў характары стасункаў дзвюх творчых асоб. Гэта знаходзіць дадатковае пацвярджэнне ў лісце ад 10 (22) лютага 1858 г. да Ю. Сікорскага з Вільні. У ім С. Манюшка так адказаў на просьбу адрасата: «Сыракомлю пакланюся ад Цябе, але задам да яго павернуты» [4, s. 298]. І такая немалаважная дэталю толькі пацвярджае сталую незычлівасць кампазітара да паэта. Стаўленне ж да Сыракомлевай пасіі было іншым. У лісце ад 8 мая 1858 г. з Кракава да жонкі С. Манюшка выказаў шкадаванне, што яна спозніцца і не патрапіць на кракаўскі бенефіс Гелены Кіркор, які адбудзецца заўтра [4, s. 305].

Незычлівасць, калі не сказаць нянавісць да мужа акторкі ці не найбольш выразна праяўляецца ў лісце Манюшкі ад 13 чэрвеня 1859 г. з Варшавы да Эдварда Ільцэвіча: «У гэтай хвіліне прыходзіць да мяне Адам Завадскі і апавядае ўсю гісторыю аб “Kurierze”! Калі б гэта зрабіў не Кіркор, здзівіўся б, што ёсць такая подлая істота, якая без [нечытальны выраз],

ваў сумесную працу над адной аперэткай, якая не адшукала падтрымкі ў Вільні, прапаноўваў таксама перапрацаваць яе лібрэта і з ахвотай узяцца за работу, нарэшце, прызнаваўся, што зайздросціць аўтарам, якія цяпер працуюць са С. Манюшкам. Ф. Фарнальчык сцвярджае: «Аднак гэтыя старанні не прынеслі чаканага выніку» [7, s. 470]. У Сыракомля падкрэсліў, што вельмі цэніць сумесную працу са С. Манюшкам, нягледзячы на тое, што «з 1853 года столькі салодкага і несалодкага гармідару прагучала ў маіх вушах» [7, s. 470]. Вынікае, што менавіта 1853 год стаў водападзелам ва ўзаемаадносінах паэта і кампазітара. С. Манюшка праігнараваў просьбу У. Сыракомлі аб сумеснай працы. У сувязі з вядомым скандалам паэт тады знаходзіўся ў вельмі складаным матэрыяльным становішчы, але ў хуткім часе адбылося яго замірэнне з А. Кіркорам, і ў пачатку 1861 г. У. Сыракомля стаў загодчыкам літаратурнага аддзела газеты «Kurjer Wileński». У 1862 г. У. Сыракомля, будучы на гэтай пасадзе, адышоў у лепшы свет. У апублікаванай В. Рудзінскім карэспандэнцыі С. Манюшкі водгукаў на гэтую смутную падзею няма. Віленскі ж рэдактар і выдавец у папулярным даведніку «Вільня і чыгункі з Вільні да Пецяярбурга і Рыгі, а таксама да межаў Коўна і Варшавы» згадаў грамадска-культурную дзейнасць С. Манюшкі ў горадзе Гедыміна, назваўшы яго «нашым заслужаным кампазітарам» [10].

У лісце ад 11 лютага 1870 г. да жонкі з Пецяярбурга С. Манюшка паведамляў, што адшукаў А. Кіркора, які жыў тады ў сталіцы Расійскай імперыі і быў да яго «вельмі зычлівы» [4, s. 554]. Праз два тыдні 12(24) лютага 1870 г. С. Манюшка пісаў жонцы, што «Кіркор меўся паслаць Табе два нумары сваёй газеты» [4, s. 562]. Мелася на ўвазе рускамоўная газета «Новое время», у якой, трэба думаць, А. Кіркор падтрымліваў пецяярбургскія музычныя ўвасабленні твораў С. Манюшкі.

Нарэшце, у так званым малым календары, у якім С. Манюшка зафіксаваў значныя падзеі свайго жыцця, фігуруе запіс: «1853 Келерман у Вільні – палеміка з Кіркорам...» [4, s. 625]. Дасведчаны В. Рудзінскі так яго пракаментываў: «У 1852 годзе Кіркор стаяў на баку Концкага ў разгярэлай у Вільні палеміцы на прадмет вышэйшасці Концкага над Вяняўскім... Нам невядомы публічныя выступленні Манюшкі ў гэтай справе» [4, s. 626]. Аднак несумненна, прынцыповыя спрэчкі з А. Кіркорам у 1853 г. мелі месца, што стала прычынаю пазнейшых складаных узаемаадносін кампазітара не толькі з віленскім выдаўцом, але і з У. Сыракомлем. Тым не менш пасля смерці С. Манюшкі ў папулярным выданні «Живописная Россия» (1882) А. Кіркор залічыў кампазітара «да ліку знакамітых ураджэнцаў Беларускага краю» [11, с. 328].

Характар узаемаадносін вядомых дзеячаў культуры Беларусі быў адным з фактараў, якія ўплывалі на асаблівасці літаратурнага працэсу як часткі мастацкага жыцця ў цэлым на фоне супярэчнасцей гістарычнага часу. Існуе надуманая канцэпцыя, а па сутнасці міф, паводле якога наш

зямляк таленавіты кампазітар С. Манюшка, будучы носьбітам краёвай (беларускай) ментальнасці, у творчасці рэпрэзентуецца як «выразнік польскасці». З эпістальнай спадчыны С. Манюшка паўстае асобай ярка выражаных сімпатый і чалавекам надзвычай эмацыянальным. Узаемаадносіны С. Манюшкі з А. Кіркорам і У. Сыракомлем да 1853 г. мелі сяброўскі характар, у пазнейшы перыяд іх можна назваць недружалюбнымі.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Topolska A.* Mit Stanisława Moniuszki jako wieszczka narodowego. Studium na podstawie polskiego piśmiennictwa w latach 1858–1989 : praca doktorska na kierunku Muzykologia [Электронны рэсурс]. Warszawa, 2012. URL: https://www.academia.edu/2487948/Mit_Stanis%C5%82awa_Moniuszki_jako_wieszczka_narodowego._Studium_na_podstawie_polskiego_pi%C5%9Bmiennictwa_w_latach_1858-1989 (дата звароту: 29.05.2019).

2. *Rudziński W.* Wstęp // Stanisław Moniuszko: Listy zebrane / przygotował do druku W. Rudziński ; współpraca M. Stokowska. Kraków : Polskie Wyd-wo Muzyczne, 1969. S. 9–30.

3. *Манюшка С.* Ліставанне: 1826–1851 = Moniuszko S. Korespondencja: 1826–1851. Выбранае / уклад., прадм., перакл., камент. Я. Янушкевіч. Мінск : Смэлтак, 2010. 303 с.

4. Stanisław Moniuszko: Listy zebrane / przygotował do druku W. Rudziński ; współpraca M. Stokowska. Kraków : Polskie Wyd-wo Muzyczne, 1969. 680 s.

5. *Рытінскі А.* Беларусь. Колькі слоў пра паэзію простага людю гэтае нашае польскае правінцыі, пра ягоную музыку, спевы, танцы, etc. // Літаратура першай паловы XIX стагоддзя / уклад. і камент. М. В. Хаўстовіча ; навук. рэд. С. Л. Гаранін. Мінск : Маст. літ., 2012. С. 818–895. (Залатая калекцыя беларускай літаратуры; т. 3).

6. Rudziński W. Moniuszko. Kraków : Polskie Wyd-wo Muzyczne, 1969. 284 s.

7. *Fornalczyk F.* Hardy lirnik wioskowy: Studium o Kondratowiczu-Syrokomli. Poznań : Wyd-wo Poznańskie, 1972. 541 s.

8. *Kirkor S.* Przeszość umiera dwa razy: Powieść prawdziwa. Kraków : Wyd-wo literackie, 1978. 192 s.

9. *Drucka N.* Stanisław Moniuszko: życie i twórczość. Warszawa : Nasza Księgarnia, 1966. 254 s.

10. *Kirkor A. H.* Wilno i koleje żelazne z Wilna do Petersburga i Rygi oraz do granic na Kowno i Warszawę: przewodnik z planem, widokami Wilna i mapą kolei żelaznych [Электронны рэсурс]. Wilno, 1862. URL: https://tyflomapy.pl/Adam_Honory_Kirkor_Wilno_i_koleje_zelazne_z_Wilna_do_Petersburga_i_Rygi_oraz_do_granic_na_Kowno_i_Warszawie_przewodnik_z_planem_widokami_Wilna_i_mapa_kolei_zelaznych_1862.html (дата звароту: 16.05.2019).

11. Живописная Россия: Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении: Литовское и Белорусское Полесье : репринт. воспроизведение изд. 1882 г. Минск : БелЭн, 1993. 550 с.

АД АНАНІМНАСЦІ ДА ПСЕЎДАНІМНАСЦІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ СЯРЭДЗІНЫ XIX ст.

На працягу XIX ст. узнікалі досыць арыгінальныя творы на беларускай мове, якія набывалі папулярнасць у пэўным асяроддзі, пашыраліся вусным і рукапісным шляхам і часам нават траплялі на старонкі розных выданняў. Ананімнасць і псеўданімнасць – складаныя феномены ў гісторыі нашай новай літаратуры. Яны не толькі знаходзяцца ў сферы апісання і аналізу, але і паграбуюць асэнсавання. Ананімнасць, прынамсі ў межах XIX ст., звязана з імкненнем да функцыянавання самой літаратуры. Ва ўсякім разе, яна абумовіла кірунак, які існаваў паралельна з легальным іншамоўным прыгожым пісьменствам пераважна на польскай і рускай мовах. Справа ў тым, што ананімнасць выпадала з прынятай літаратурнай нормы ці міжволі процістаяла ёй, таму ананімнасць твораў беларускай літаратуры была яе гісторыка-культурным атрыбутам. Ананімная творчасць магла паўстаць і на аснове фальклорных безаўтарскіх традыцый, аднак патэнцыяльна прадбачылася, што такія стан часовы, будучыня ад яго адмовіцца. І ў гэтым квінтэсэнцыя працэсу літаратурнага развіцця ў XIX ст.

Прасочым дынаміку суаднесенасці ананімных і звязаных з пэўным псеўданімам тэкстаў акрэсленага перыяду ў сінхранічным і дыяхранічным зрэзах.

Вывучэнне феномену ананімнасці твораў беларускай літаратуры XIX ст. відавочна актывізуецца. Пра гэта сведчаць і гэтаму спрыялі складзены Н. Сянкевіч «Канкарданс беларускай мовы XIX стагоддзя» (2015) [1], выдадзены М. Хаўстовічам другі том зборніка «Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзя: Творы невядомых аўтараў» (2016) [2], шэраг публікацый Ю. Пацюпы і В. Мартысюка [3; 4], І. Багдановіч [5] і інш.

Першыя спробы атрыбуцыі ананімных твораў беларускай літаратуры, у прыватнасці паэмы «Энеіда навыварат», былі зроблены яшчэ ў 1840-я гг.

напрыклад, газеце “Минский листок”, што выходзіла з красавіка 1886 г. і змясціла паасобныя беларускія творы Янкі Лучыны (І. Неслухоўскага), Каруся Каганца (К. Кастравіцкага) і інш. У 90-я гады рэвалюцыйны рух мацнее, ствараюцца шматлікія марксісцкія гурткі, растуць іх выданні. Не раз спатрэбілася карыстацца ў іх псеўданімамі. У гэты ж час за мяжою выдае свае кніжкі Ф. Багушэвіч, падпісваючыся Мацей Бурачок і Сымон Рэўка з-пад Барысава, Альгерд Абуховіч падпісваецца як Граф Банды-нэлі, Антон Лявіцкі – як Ядвігін Ш» [10, с. 6]. Аднак гэтыя ў цэлым правільныя назіранні за працэсамі ў беларускай літаратуры ў другой палове XIX ст. патрабуюць большай канкрэтызацыі і асэнсавання.

Ю. Пацюпам была зроблена спроба даказаць, што Бандар Савасцей – гэта псеўданім Я. Баршчэўскага, а сам пісьменнік – аўтар ананімнага верша «Паўстанне», больш вядомага пад назвай «Віншаванне бондара Савасцея» [4]. На нашу думку, гэтая гіпотэза не проста недастаткова абгрунтаваная, але ўяўляе своеасаблівы прадукт па-навуковаму дысцыплінаванай фантазіі. Высокі эўрыстычны кампанент агучанай гіпотэзы не гарантаваў ёй важнае навуковае значэнне. Хутчэй, наадварот. Варта асаблівай увагі тое, што з дзясятка беларускіх ананімных твораў, узнікненне якіх прынята адносіць да першай паловы XIX ст., амаль усе беспсеўданімныя. Выключэнне складае толькі надрукаваны ў «Слоўніку беларускай мовы» (1870) І. Насовіча верш «Адной маткі ўсе мы дзеткі...», які складальнік ахарактарызаваў як «одно очень старинное стихотворение на Белорусском языке псевдонима “Шелухи”» [11, с. 675]. Вельмі няпэўна акрэслены час узнікнення твора і асабліва семантыка псеўданіма выклікаюць заканамерную насцярожанасць. «Слоўнік рускай мовы» С. Ожагава падае: «ШЕЛУХА, -й, ж. Отбросы, состоящие из не годной в пищу оболочки овощей, семян. Картофельная ш. Ш. подсолнуха» [12, с. 878]. Па-беларуску ШАЛУПІННЕ (*лушпінье* паводле слоўніка У. Даля [13, с. 713]), што ў пераносным сэнсе азначае штосьці непатрэбнае, лішняе, наноснае. Такі псеўданім выглядае празмерна экстравагантным для беларускамоўнага паэта XIX ст., які выкарыстоўвае пашыраны ў той час у святарскім асяроддзі спосаб тлумачэння сацыяльнай несправядлівасці ў грамадстве, звяртаючыся да біблейскага сюжэту пра лёс Хама, няўдзячнага і праклятага бацькам сына Ноя. Аднак выключэнне толькі пацвярджае правіла.

Іншая сітуацыя назіраецца ў 1850-я гг. Вобразна кажучы, першы ўдар беспсеўданімнасці быў нанесены ў 1850 г. Рукапіс паэмы «Мачыха», адшуканы А. Мальдзісам у бібліятэцы Ягелонскага ўніверсітэта ў 1971 г., быў падпісаны адметным чынам: «Адэля. 1850. Літва. Устронь». Тут сапраўднае імя і прозвішча аўтара ці аўтаркі заменены ўказаннем імя (магчыма, псеўданіма), часу ўзнікнення, рэгіёну і геаграфічнага пункту, дзе твор быў напісаны. Гэты рамантычны па эстэтыцы твор мае алегарычны характар. Прыродныя аб’екты Літвы-Беларусі (тутэйшыя

Адначасова В. Дунін-Марцінкевіч актыўна карыстаўся і характэрнымі псеўданімамі – Войт Навум, Навум Прыгаворка, Прыгаворка, Наум. Яны паходзяць ад войта Навума Прыгаворкі, персанажа камедыі «Ідылія», ролю якога на сцэне выконваў пісьменнік. Гэтыя псеўданімы не асабліва хавалі аўтарства. Магчыма, тут адыграла ролю такая матывацыя: падкрэсліць, што не творы належаць В. Дуніну-Марцінкевічу, а ён сам з’яўляецца часткай уласных твораў. Для В. Дуніна-Марцінкевіча як аўтара яго персанаж стаў спосабам пераўвасаблення. У гэтым заключана сэнсавая значнасць фіктыўнага імя-аблічча. В. Дунін-Марцінкевіч не хаваў сваю рэальную нятоеснасць з літаратурным персанажам, таму ў яго творчай спадчыне ёсць элементы своеасаблівай гульні ў імёны і з імёнамі («Верш Навума Прыгаворкі» (1856), «Быліцы, расказы Навума» (1857)), дзе стары Навум выступае ў ролі героя-апавядальніка. Зрэшты, апошні выдадзены паэтычны зборнік, які ўключаў беларускія творы, называўся «Дудар беларускі, або Усяго патроху». Дудар беларускі – гэта не псеўданім у прамым сэнсе слова. Аднак вядома, што тут ужо пазначалася агульная тэндэнцыя, якая будзе праяўляць сябе ў далейшым. Пазней убачаць свет «Беларускі бандурыста» (1861) Ю. Ляскоўскага, «Дудка беларуская» (1891) і «Смык беларускі» (1894) Ф. Багушэвіча, верш Цёткі «Музыкант беларускі» (1904) і яе зборнік вершаў «Скрыпка беларуская» (1906), «Чыжык беларускі» (1912) Г. Леўчыка і інш.

Услед за В. Дуніным-Марцінкевічам, а, хутчэй, нават і паралельна з ім шоў А. Вярэга-Дарэўскі. Яго літаратурны псеўданім – *Białoruska Duda* (Беларуская Дуда). Менавіта пад гэтым псеўданімам (без указання прозвішча) у Магілёве пабачыла свет адзіная выдадзеная кніга пісьменніка – «Гутарка пра сваяка» (1858), напісаная ў Стайках на Віцебшчыне ў 1856 г. Гэтым жа псеўданімам падпісаны некаторыя карэспандэнцыі А. Вярэгі-Дарэўскага ў варшаўскі часопіс «*Ruch Muzyczny*», датаваныя адпаведна 1859 і 1861 гг. З пэўнымі агаворкамі можна дапусціць, што пісьменнік імкнуўся выступаць у друку інкогніта. Аднак навошта спрабуйся менавіта такі псеўданім?

Першае, на што трэба звярнуць увагу, – сведчанне А. Рыпінскага ў кнізе «Беларусь...» (Парыж, 1840), напісанай з максімалісцкім намерам і «гарачым жаданнем вывесці яе (Айчыну. – *I. З.*) з сённяшняга занябання і ўзняць як можна вышэй, вышэй за ўсё на ўсім зямным шары!...» [18, с. 203]. Парыжскі эмігрант канстатаваў: «Самымі любімымі музычнымі інструментамі беларускага селяніна з’яўляюцца дуда і скрыпка. На першай сёння рэдка ўжо дзе граюць, і толькі аматары гучнае капэлы збіраюць абодва гэтыя інструменты разам. Збіраюць, скажу, бо не кожная вёска мае дудара. Што датычыць скрыпачоў, дык тых паўсюль можна знайсці нават некалькі, аднак не кожны з іх аднолькава прыгожа і скочна, як яны гавораць, гэта значыць, у такт іх скокам граць умее. Яны заўсёды надзвычай шануюць больш спрытнага, і хоць здалёку наў-

з імі рабіць? Ты ж сумуеш па агульным шчасці. Выкажы мне ўсё шчыра і да канца! Або пасвяці мяне ў пісакі ва ўсім значэнні гэтага слова, або забі ва мне гэта фальшывае імкненне, пагасі гэты агонь, які, магчыма, утрымліваючы мяне ў ненармальным стане, робіць шкоду мілай майму сэрцу гаспадарцы <...>. Дзеля таго з адкрытай душою давяраю восем сшытачкаў <...>. Ёсць у мяне колькі апавяданняў на беларускай мове і каля пяцісот сабраных беларускіх прытчаў і прыказак. Сыркін прапа-нуе мне свае выдавецкія паслугі, калі яму ўдасца з “Гутаркай аб сваяку”. Без спачування твайго, сардэчны наш лірніку, парады і меркавання нічога не буду рабіць. Зрабі са мной, што хочаш. Ажыві маё рассяенае беларускае сэрца! Падмацуй мой дух!» [16, с. 225]. Як бачым, пісьменнік шмат пісаў па-беларуску, а сваю апантанасць творчасцю кваліфікаваў як «ненармальны стан», які шкодзіць яго дабрабыту. Апублікаваўшы толькі нязначную частку сваіх твораў, А. Вярэга-Дарэўскі тым не менш 13 кастрычніка 1862 г. пісаў выдаўцу газеты «Kurjer Wileński» А. Кіркору: «З Беларускай не разбратаўся. Гэта мой ідэал. Можна, дарэмна на яе трачуся. Што ж рабіць – “Па Хомку шапка”. <...> Супакой мяне, дарагі Адаме! Напішы: так? не? Я для вас, паўтараю, заўсёды з’яўляюся Дудой...» [16, с. 243]. Беларуска – ідэал, і пісьменнік напярэдадні паўстання 1863–1864 гг. свядома ўскладаў на сябе місію ці высокае прызначэнне быць яе Дудой.

Такім чынам, псеўданім пісьменніка меў сімвалічнае значэнне. Напэўна, дзякуючы модзе і ў пагоні за акрэсленым сімвалізмам, узнік адметны намінатыўны казус. Паэтычны зборнік Ю. Ляскоўскага атрымаў назву «Беларускі бандурыста» (1861). Дзіўнае спалучэнне: азначэнне «беларускі» і ўтворанае ад назвы ўкраінскага музычнага інструмента, які не меў пашырэння ў Беларусі, найменне музыкі. Тут указвалася прынятая аўтарам роля (прафесія) – бандурыст, якая сімвалізуе творчасць, а таксама яго нацыянальная ці этнічная прыналежнасць.

Думаецца, што і псеўданім А. Вярэгі-Дарэўскага ўзнік пад уплывам пэўнай моды (калі можна гаварыць пра моду ў дачыненні да беларускай літаратуры ў сярэдзіне XIX ст.). Такі крок пісьменніка наводзіць на думку, што ён імкнуўся дэклаваць сваю творчасць не толькі як нацыянальную і абсалютна арыгінальную, але і як паўсталую ў рэчышчы традыцыі, запачаткаванай В. Дуніным-Марцінкевічам. Узяўшы псеўданім Беларуска Дуда, А. Вярэга-Дарэўскі нібы маніфеставаў, што ён амаль суаўтар В. Дуніна-Марцінкевіча, ідзе з ім у адным кірунку, што ён таксама можа пісаць такія ж творы, як і апублікаваныя беларускія вершаваныя апавяданні В. Дуніна-Марцінкевіча. Можна нават меркаваць, што псеўданім А. Вярэгі-Дарэўскага выклікаўся жаданнем дэманалізаваць беларускую творчасць, якая ў той час асацыявалася толькі з асобаю В. Дуніна-Марцінкевіча. Ці не таму гэты псеўданім А. Вярэга-Дарэўскі часта фармляў у выглядзе крыптанімаў ці розных скарачэнняў: D. a B., D...a B.,

D-da B. Ён, відаць, аддаваў ім перавагу перад псеўданімам Artemiusz і крыптанімам A. W. [10, с. 172].

Цікавыя факты для аналізу ўтрымліваюць матэрыялы рукапіснага «Альбома» А. Вярэгі-Дарэўскага. У 1858–1862 гг. ён па жаданні ўладальніка трапіў у рукі многіх людзей, пераважна прадстаўнікоў інтэлігенцыі з розных рэгіёнаў Беларусі. Шмат хто з іх у сваіх запісах шчыра жадаў уладальніку поспехаў на ніве беларускай літаратуры і народнай асветы. Дзевяць запісаў у «Альбоме» былі зроблены на беларускай мове, два з іх праязічныя. Шэсць запісаў падпісаны ўласным імем і прозвішчам. Гэта вершы Вінцэся Каратынскага «Далібог-то Арцім...» і Мамерта Рэніера «Арцімка дарагенкі...» (Вільня), урыўкі з беларускага перакладу «Пана Тадэвуша» Вінцэнта Марцінкевіча і верш Мікалая Караткевіча «Бялорускі Дудару...» (Мінск), вершаваны і праязічны запісы Аляксандра Рыпінскага. Адзін верш «К дудару Арціму ат наддзвінскага мужыка» падпісаны псеўданімам «Ялегі Пранціш Вуль» (Віцебск, сапр. Францішак Карафа-Корбут). Два тэксты падпісаны крыптанімамі – Сябар і зямляк Эдвард Г.... (Вільня, праязічны), Якуб Т.....кі (Магілёў, верш «Словна з неба божый дар...»). З матэрыялаў «Альбома» А. Вярэгі-Дарэўскага вынікае, што на мяжы 1850–1860 гг. беларускай мовай валодала даволі значная частка нашых адукаваных землякоў, многія з іх не саромеліся і пісаць па-беларуску, а практыка хаваць уласнае імя пад псеўданімам ці крыптанімам стала амаль звычайнай справай.

Паводле ўспамінаў А. Абуховіча ў першай палове XIX ст. часам саромеліся афішыраваць аўтарства сваіх беларускамоўных твораў. Мемуарыст у маі 1894 г. запісаў з нагоды смерці ўраджэнца Случчыны Адама Перасвет-Солтана: «Адам радзіўся ў першай чвэрці XIX стагоддзя, вучыўся ў Случкай гімназіі. У гімназіяльныя часы хоць быстравой лішне не выдзяляўся, але меў нахіл да літаратуры. Прабаваў пісаць вершы, але, сустрэўшыся з вострай крытыкай на свае польскія “трэны”, перакінуўся да пісання сатыры ў беларускай мове, што, трэба прызнаць, яму ўдавалася рабіць даволі гладка, аднак жа з гэтым крыўся і, чытаючы свае творы, выдаваў за чужыя, перапісаныя ім. Выйшаўшы з гімназіі, здаецца, што саўсім закінуў свае літаратурныя спробы, прынамсі, ніколі не ўспамінаў аб іх» [21, с. 227].

Звярнем увагу на такі псіхалагічны феномен, які Аляксандр Патабня (1835–1891) акрэсліў як «сарамлівасць творчасці» [22, с. 313]. І першае, што прыгадваецца з беларускай паэзіі, – гэта класічны верш Янкі Купалы «Я не паэта...» (1905–1907):

Я не паэта, о крый мяне Божа!
Не рвуся я к славе гэткай німала,
Хоць песеньку-думку і высную можа,
Завуся я толькі – Янка Купала [23, с. 66].

Нават у пачатку XX ст., калі выкарыстанне псеўданімаў стане ма-савай з’явай, для таго, каб назвацца беларускім паэтам, неабходна бу-дзе грамадзянская мужнасць. Што ж казаць пра сярэдзіну XIX ст. Тым не менш менавіта ў гэты перыяд адбыўся своеасаблівы пераход ад су-цэльнай ананімнасці да псеўданімнасці. Псеўданім не толькі хаваў са-праўднае імя, але і дапамагаў тварэнню вобраза аўтара. Гэта толькі пац-вярджае натуральнасць абранага К. Каліноўскім для газеты «Мужыцкая праўда» псеўданіма – Jaško haspadar s pad Wilni (Яська гаспадар з-пад Вільні). Патэнцыяльны чытач адразу атрымліваў адказ на пытанне: «Хто гэта?». Прысталічны самавіты селянін-гаспадар, якога займаюць прабле-мы грамадскай свабоды і сацыяльнай справядлівасці. Яго пісьмы – узор новага для беларускамоўнай літаратуры жанру эпістальярнай публіцыс-тыкі ў форме эмацыянальных маналогаў-гутарак. Аднак Яська-гаспадар з-пад Вільні ў некаторых пытаннях праяўляе неверагодную для тагачас-нага селяніна кампетэнтнасць, і тады Я аўтара і Я вымысленага перса-нажа не карэлююць між сабой належным чынам. Такі псеўданім выклі-каўся не толькі жаданнем унікнуць пераследу з боку ўлад, але і выконваў спецыфічную функцыю пры стварэнні вобраза аўтара.

Відавочна, што псеўданімы, за якімі стаялі літаратурныя маскі На-вума Прыгаворкі, Беларускай Дуды і Яські-гаспадара з-пад Вільні, ства-раліся свядома і на аснове падобных прыныцаў. Уявіць штосьці анала-гічнае ў літаратуры першай паловы XIX ст. проста немагчыма.

У літаратуры заўсёды мела месца трыяда «аўтар – мова – рэчаіс-насць», і ў розныя перыяды паміж імі былі розныя адносіны. У першай палове XIX ст. першы кампанент проста выпадаў як неістотны, непатрэбны. Але з гэтай трыяды ў прыныце нельга выкінуць ніводнае звяно, таму часта аўтар у ананімных творах замяняўся вобразам апавядальніка ці фіктыўнага аўтара. У гутарках гэта звычайна носьбіт патрыярхальнай свядомасці, чалавек сталага веку, паважаны ўсімі, бяспрэчны аўтары-тэт у сваім асяроддзі. У такім выпадку аўтар нібы наладжваў з рэчаіс-насцю непасрэдныя адносіны і, выкарыстоўваючы мову, так ці інакш падначальваў яе ўласнаму бачанню рэчаіснасці. Знешне атрымліваецца, што сама рэчаіснасць выражае сябе ў мове, а пісьменнік імкнецца па-чуць мову самой рэчаіснасці і, па магчымасці, нічога не адлюстроўваць ад сябе. Гэта імкненне пачуць рэгулюе і дыктуе аўтарскае разуменне сітуацыі. Рэчаіснасць нібы мацнейшай за мову, і мова нібы выкарыс-тоўваецца ёю. І толькі потым ёю карыстаецца аўтар, які, аднак, валодае словам ад імя ўсё той жа рэчаіснасці. Па гэтым шляху пераважна і ішло развіццё беларускай літаратуры ў XVIII, XIX і нават у пачатку XX стст. Такая акалічнасць і выклікала пашырэнне ананімных твораў, іх папу-лярнасць, запатрабаванасць у грамадстве.

У пачатку другой паловы XIX ст. назіраецца тэндэнцыя да «вяртання» аўтара, што было звязана з істотнымі зменамі ў грамадскай свядомасці.

Паказальныя наступныя факты. У 1850-я гг. на беларускай літаратурнай ніве пачынаюць актыўна працаваць Адэля з Устроні, А. Рыпінскі, В. Дунін-Марцінкевіч, А. Вярэга-Дарэўскі, В. Каратынскі, У. Сыракомля, Я. Вуль, Ю. Ляскоўскі, К. Каліноўскі і інш., якія істотна пашырылі жанравую разнастайнасць айчыннага пісьменства. Аднак з іх беларускамоўнай творчай спадчыны да нас дайшло далёка не ўсё. Акрамя марцінкевічаўскіх, некаторыя таксама былі надрукаваны пры жыцці аўтараў. Напрыклад, згаданая балада А. Рыпінскага «Нячысцік», выдадзеная ў Лондане, адрасаваны імператару Аляксандру II верш В. Каратынскага «Уставайма, братцы!..», надрукаваны лацінскім і кірылічным шрыфтам у Вільні ў 1858 г. урывак з камедыі А. Вярэгі-Дарэўскага «Грэх 4-ы – гнеў», змешчаны ў варшаўскім часопісе «Ruch Muzyczny» (1859), ананімна верш У. Сыракомлі «Добрыя весці» (Беласток, 1862). На жаль, не быў рэалізаваны смелы намер вясковага лірніка і В. Каратынскага выдаць сумесны зборнік беларускай паэзіі, і з багатай творчай спадчыны гэтых аўтараў захавалася толькі пяць вершаў, напісаных па-беларуску.

Актыўнасць тагачаснага літаратурна-грамадскага руху пацвярджаюць і матэрыялы рукапіснага «Альбома» А. Вярэгі-Дарэўскага. І, галоўнае, з'явіўся пісьменнік, гатовы публічна абараняць сваё права на беларускамоўную творчасць. В. Дунін-Марцінкевіч у вершы «Хіба я стары?» (1856) смела выступіў супраць франкаманіі і параўноўваў сваіх крытыкаў са злосным сабакам, на якога не варта звяртаць увагі:

Не будуць жа знаўцы французскае мовы
Мужыцкай гаворкай засмечваць галовы:
«Сялянскія словы, фі, як непрыгожа,
Абразы салонаў, нам гэта нягожа!..
<...>
Стары звар'яцеў, што пляце, сам не знае,
Халопскія вершы чытаць прымушае!»
Для вас, паны, шкода халопскай мне мовы,
Для вас, чые мудрыя надта галовы,
Манеры салонаў засвоіўшы ўмела,
Смяюцца з таго, крытыкуючы смела,
Што тут адраджаецца на родных глебах,
Чужое ж, хай кепскае, ўзносяць да неба.
Ваш суд мне не страшны, хай злосна скавыча
У будцы сабака, увагі на пса не звярну я.
Як раіць пясняр Сыракомля, пішу я
Цяпер, як заўсёды, на мове мужычай [17, с. 120].

Такая смеласць меркаванняў і дэкларацый паэта толькі знешне нібыта супярэчыць сентыментальнай пачуццёвасці яго твораў.

Акрамя таго, убачылі свет публікацыі, у якіх абгрунтоўвалася неабходнасць і абаранялася сама беларускамоўная творчасць (рэцэнзіі У. Сыракомлі на беларускія творы В. Дуніна-Марцінкевіча).

Сяргей Палуян слушна пісаў: «Трэба было заімпанаваць грамадству хаця б прыблізнай саліднасцю прадукцыі, трэба было даць шмат загаловаў, багата друкаваных старонак, і, нарэшце, трэба было да канца працягнуць справу, непахісна стаяць на сваім месцы. Гэтага не магло зрабіць першае пакаленне, дык гэта зрабіў Марцінкевіч, якога і лічаць сапраўдным першым беларускім пісьменнікам, першым літаратурным імем на безлітаратурнай Беларусі. У гэтым яго вялікая заслуга і гэтым ён набыў сабе бяссмерце сярод свядомых беларусаў» [24, с. 103–104]. З такой высокай ацэнкай трэба пагадзіцца. Сапраўды, дзякуючы В. Дуніну-Марцінкевічу «безлітаратурная» Беларусь у сярэдзіне XIX ст. набыла імя пісьменніка, з якім у далейшым будзе стала асацыяравацца беларускаямоўная творчасць.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Канкарданс беларускай мовы XIX стагоддзя [Электронны рэсурс] / аўт.-склад. Н. М. Сянкевіч. Мінск : Беларус. навука, 2015. 1 электрон. апт. дыск (CDR).

2. *Хаўстовіч М.* Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзя : Творы невядомых аўтараў. Том другі. Warszawa : Katedra Białorutenistyki Un-tu Warszawskiego, 2016. 300 с.

3. *Пацюпа Ю., Мартысюк В.* Праўда дзесьці побач: Пра атрыбуцыю і фалькларызацыю // Дзеяслоў. 2015. № 3 (76). С. 258–282; № 4 (77). С. 246–261.

4. *Пацюпа Ю.* Ян Баршчэўскі і Бандар Савасцей // Маладосць. 2019. № 5. С. 112–119.

5. *Багдановіч І.* Загадка Адэлі з Устроні // Залатая горка : вершы, пераклады, артулы. Мінск : Кнігазбор, 2016. С. 134–150.

6. *Карский Е. Ф.* Белорусы : в 3 т. / коммент. Т. И. Вабищевич, В. М. Казберука, О. П. Кричко. Минск : БелЭн, 2007. Т. 3, кн. 2. Очерки словесности белорусского племени. 704 с.

7. *Гарэцкі М.* Гісторыя беларускае літаратуры / уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. Мінск : Маст. літ., 1992. 479 с.

8. История Всесоюзной коммунистической партии (большевиков). Краткий курс / под ред. комиссии ЦК ВКП(б) ; одобр. ЦК ВКП(б). 1938 год. Б. м. : ОГИЗ ; Гос. изд. полит. лит., 1945. 352 с.

9. *Лукашук А. М.* Вяртанне нацыяналіста: дакументальныя творы. Мінск : Галіяфы, 2014. 768 с.

10. *Саламевіч Я.* Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.). Мінск : Маст. літ., 1983. 207 с.

11. *Насович И. И.* Словарь белорусского наречия : факсимиле / Нац. акад. наук БССР. Мінск : БелЭН, 1983. 792 с.

12. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. М. : Совет. Энцикл., 1964. 900 с.

13. Даль В. И. Лучъ – лыко [Электронный ресурс] // Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. СПб., 1903–1911. Т. 2 : И–О. 1905. URL: prlib.ru/item/457655 (дата обращения: 03.11.2021).

14. *Лойка А. А.* Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд : у 2 ч. Ч. 1. Мінск : Выш. шк., 1989. 319 с.

15. *Чачот Я.* Выбраныя творы / уклад., пер. з пол., прадам. і камент. К. Цвіркi. Мінск : Беларус. кнігазбор, 1996. 374 с.

16. Пачынальнікі: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / уклад. Г. В. Кісялёў ; рэд. В. В. Барысенка, А. І. Мальдзіс. Мінск : Беларус. навука, 2003. 549 с.

17. *Дунін-Марцінкевіч В.* Збор твораў : у 2 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы НАН Беларусі ; уклад. Я. Янушкевіча. Мінск : Маст. літ., 2007–2008. Т. 2 : Вершаваныя аповесці і апавяданні, вершы, публіцыстыка, лісты і пасланні, пераклады, Dubia. 2008. 598 с.

18. *Хаўстовіч М.* Айчына здалёку і зблізку: Ігнацы Яцкоўскі і Аляксандр Рыпінскі. Мінск, 2006. 280 с.

19. *Barszczewski J.* Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach = *Баршчэўскі Я.* Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях. Warszawa : Katedra Białorutenistyki Un-tu Warszawskiego, 2012. 599 с.

20. [*Weryha-Darewski A.*] Gawędka o swojaku przez Białoruską Dudę (z Teki Białoruskich Obrazków). № 1. Mohylew : Nakładem J. Sirkina, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1858. 69 s.

21. Літаратура другой паловы XIX стагоддзя : у 2 ч. Ч. 2 / уклад. Л. Г. Кісялёвай, Н. М. Сянкевіч ; камент. Л. Г. Кісялёвай ; навук. рэд. С. Л. Гаранін. Мінск : Маст. літ., 2013. 807 с.

22. *Потебня А. А.* Эстетика и поэтика / редкол.: М. Ф. Овсянников (пред.) [и др.] ; сост., вступ. ст. и прим. И. В. Иванов и А. И. Колодной. М. : Искусство, 1976. 614 с.

23. Купала Я. Творы / уклад. і камент. А. В. Вальчук ; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў. Мінск : Маст. літ., 2015.

24. *Палуян С.* Лісты ў будучыню: проза, публіцыстыка, крытыка. Мінск : Маст. літ., 1986. 214 с.

ТВОРЧАСЦЬ Ф. БАГУШЭВІЧА Ў САЦЫЯКУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРЫ ПАЧАТКУ ХХ ст. І АЦЭНКІ ЯГО АСОБЫ Ў ПУБЛІЦЫСТЫЦЫ І ЭПІСТАЛЯРЫ Я. КОЛАСА

З вуснаў некаторых сучасных працаўнікоў беларускага слова неаднойчы, на жаль, даводзілася чуць меркаванне, што чым хутчэй і далей мы дыстанцыруемся ад Ф. Багушэвіча і яго хлапаманскай публіцыстыкі і паэзіі, тым лепш. Чым кардынальней мы адмовімся ад існуючых традыцыйных элементаў у паэтыцы і чым хутчэй пойдзем па шляху эксперыментальнай інтэлектуальнай паэтычнай творчасці, тым хутчэй сфарміруецца мастацкая вобразная сістэма, адпаведная нашай постіндустрыяльнай эпосе.

Так, Валянцін Акудовіч у эсэізаваанай манаграфіі «Код адсутнасці. Асновы беларускай ментальнасці» (2007) інкрымінаваў Ф. Багушэвічу стварэнне «сваёй Беларусі» ў форме паэтычнага міфу: «...Прыдуманая паэтам краіна гнілых хатак і дурных, як варона, мужыкоў займела дзіўны – фантастычны лёс. Усе наступныя генерацыі і пакаленні беларускіх паэтаў, краязнаўцаў, публіцыстаў, якія і сфармавалі ідэалагему нацыі (прымролі яе ў газетах і кніжках, з чаго я неяк і назваў беларусаў “папяровай нацыяй”), пачыналі і завершвалі афармленне свайго відзежу Беларусі ў фармаце таго паэтычнага міфу, які распавёў напрыканцы ХІХ стагоддзя адвакат з Вільні» [1, с. 79–80].

Няма сумнення, што наватарская паэзія Анатоля Сыса вырасла на традыцыйнай глебе, на вызначальным уплыве творчасці Цёткі, якую паэт даследаваў. Тым не менш ён стаў яскравым эксперыментатарам. Выкарыстоўваючы вобразы, элементы зместу, матывы з творчасці папярэднікаў, ён рашуча ўводзіў у свае творы выдуманых, міфічных і гістарычных асоб, смела эксперыментавалі з сімваламі, метафарамі, параўнаннямі і іншымі сродкамі вобразнай выразнасці.

«Увогуле верш пачынаецца з працы над сэнсам. Ты становішся ідэяй, якая піша сама сябе. Калі я нават паспрабую вярнуцца і ўзгадаць, якія ў мяне былі вобразы, асацыяцыі падчас напісання нейкага верша, – я ніколі ў жыцці не адкажу. Таму што ў гэты момант не было раздзялення на мяне і ідэю. Была ідэя – мяне не было. У ходзе творчага працэсу першапачатковы сэнс увасабляецца ў форме і раствараецца ў ёй. Па сутнасці, форма – гэта іншы агрэгатны стан сэнсу» [2], – прызнаецца і разважае сучасная паэтка Кацярына Масэ. Адказваючы на пытанне пра грамадзянскасць беларускай паэзіі, яна так завяршае інтэрв’ю: «Тэма мовы, радзімы, прама ці ўскосна, экспліцытна ці імпліцытна, прысутнічае ў любым беларускамоўным вершы. Таму што яна сапраўды балячая і замацавалася ўжо на генетычным узроўні. Такая ў беларусаў спецыялізацыя. У свеце мастацтва таксама дзейнічае прынцып падзелу працы, у кожнай культурнай супольнасці ёсць спектр хадавых тэм. Я б не стала гэта разглядаць як нейкі недахоп. <...> У прыныцыпе, грамадзянска-нацыяналістычны акцэнт – гэта наша рызыка. І тое, што гэтая асаблівасць з’яўляецца апрыёры трагічнай, можа, і надае нашым паэтам сілы, з’яўляецца нашым рухавіком» [2]. Падобныя меркаванні прыхільніцы візуальнай паэзіі і структурнага экспрэсіянізму хай-тэкаўскага кшталту, відаць, падзяліў бы Паэт, які крыху не дажыў да ХХ ст., – Ф. Багушэвіч. Яго паэзія пры мастацкім ахраматызме тым не менш грунтуецца на візуальнай вобразнасці. У яго нават «Смерць за тое, што, ў хату ідучы // Душу забіраць, не клікнула чорта, // Праз тры дні смактала анучы // І ў халоднай сядзела запёрта» [3, с. 106]. Думаю, што К. Масэ будзе здзіўлена канстатацыяй факта, што па псіхалогіі творчасці яна блізкая да Мацея Бурачка і Сымона Рэўкі з-пад Барысава.

З аднаго боку, яшчэ Эклезіяст адзначаў: марную марнасць нейкіх інавацый, бо ўсё ўжо было на гэтым свеце. З другога боку, жыццё і эстэтыка не могуць стаяць на месцы і мусяць прадукаваць нейкія новыя мастацкія каштоўнасці, якія адлюстроўваюць дух часу, яго крэатыўны складнік. Казаць прыгожа, шукаючы непрацяярэбленыя шляхі, разважаць неардынарна не азначае быць абсалютна арыгінальным. Так паводле Эклезіяста, але ён песіміст, а маладыя людзі не могуць не быць аптымістамі. Інакш губляецца сэнс руху і ўвогуле экзістэнцыі.

У беларускім літаратуразнаўстве непараўнальным майстрам розных класіфікацый і сістэматызацый быў Адам Бабарэка. Менавіта ён у літаратурнай нататцы «Аб самавызначэнні і самаацэнках творчых сіл мастацтва» (1927) залічыў Ф. Багушэвіча, у адрозненне ад В. Дуніна-Марцінкевіча і Я. Лучыны, да такога пісьменніцкага тыпу: «Другі тып характарызуецца свядомым імкненнем і дзейнасцю накіраванай на ажыццяўленне пэўнай ідэі, што вынікла на грунце рэальных патрэб. Ён робіць усё тое, што вядзе да дасягнення пастаўленай мэты. Гэта – чалавек мэты і практычная дзейнасць яго ў мастацтве зводзіцца да ажыццяўлення

сродкамі поэтычных формаў і вобразаў разуменьня рэчаіснага жыцця (і яго шляхоў), а не павіннага. Адпаведныя факты гэтага жыцця ён і карыстае з гэтай мэтай дзеля сваіх паэтычных твораў. Такім зьяўляецца Ф. Багушэвіч»¹ [3, с. 290]. І так працягваў свае параўнанні: «Багушэвіч і Няслухоўскі (Я. Лучына. – І. З.) – гэта Янка Купала і Якуб Колас апошній чвэрці XIX стагоддзя ў мініяцюры. Як пісьменьніцкія характары, яны шырока і шматбакова разьвіваюцца ў постацях Я. Купалы і Я. Коласа. У творчых характарах гэтых апошніх выяўляюцца ўсе рысы, якія знайшлі сваё пачатковае выяўленьне ў Багушэвіча і Няслухоўскага. Самаацэнкі, якія выражаны ў вершах Купалы і Коласа, вельмі блізкія па свайму характару да такіх-жа ў сваіх папярэднікаў» [4, с. 290].

Ва ўсякім разе, Ф. Багушэвіча прынята ўспрымаць як своеасаблівы паэтычны камертон. Ён нібыта на дзесяцігоддзі запраграмаваў кола тэм і праблематыку ўсёй беларускай літаратуры, абмежаваўшы іх сялянскай атрыбутыкай. Некаторыя публіцысты бачаць у гэтым ледзь не яго найвялікшую віну ў нацыянальнай гісторыі прыгожага пісьменства, нібыта ён закадзіраваў развіццё нацыянальнай літаратуры ў абмежаванае кола вобразаў і тэм, стаўшы своеасаблівым Мефістофелем ці злым гением нашай літаратуры. З гэтым, зразумела, пагадзіцца нельга. Суровы, але справядлівы Максім Багдановіч у 1911 г. гаварыў пра сотні «пісьменнікаў – наследнікаў Багушэвіча, найчасцей знікаўшых пасля аднаго ці двух твораў» [5, с. 185] і першым убачыў у паэтычным зборніку Я. Купалы «Жалейка» (1908) шурпатыя вершы, «напісаныя пад Бурачка, залішне расцягненыя, слаба апрацаваныя з боку формы і мовы, яны ўвесь час перапявалі некалькі адных і тых жа тэм» [5, с. 186]. Гэтую думку пачалі прынцыпова аспрэчваць і адмаўляць даўно. Так, Лукаш Бэндэ ў неапублікаваным нарысе «Моцныя і слабыя бакі творчасці Багушэвіча» (1947–1948) пісаў: «Янка Купала не гаворыць пэўна аб уплыве на яго творчасць вершаў Багушэвіча, аднак гэты ўплыў бесспрэчны. Крытыка ўжо неаднаразова адзначала гэтае. М. Багдановіч, напрыклад, лічыў, што амаль уся “Жалейка” Купалы “напісана пад Бурачка”. Гэта, канечна, было празмерным павелічэннем і недакладна вызначала характар уплыву творчасці Багушэвіча на творчасць Купалы. Купала не пісаў і не мог пісаць “пад Бурачка”, гэта быў магутны і ярка самабытны талент, якому не было патрэбы пісаць па прыкладу каго-небудзь» [6, л. 48]. Такім чынам, эпатажны крытык цалкам адмаўляў саму магчымасць пераймальнага і наследавальнага характару пачатковага перыяду творчасці Я. Купалы. Аднак гэта мела месца ў рэальнасці, няма сумнення, што ранні Купала ў значнай ступені імітаваў і выкарыстоўваў творчы вопыт Багушэвіча.

¹Тут і далей пры цытаванні тэкстаў 1920–1930-х гг. захоўваецца правапіс арыгінала.

палаўскім творы, які знаходзіцца ў відавочнай сувязі з паэзіяй Ф. Багушэвіча, але і ў вершы Я. Коласа. Параўнальнае супастаўленне названых твораў дазваляе зрабіць вывад, што тэкстам-крыніцай для аўтара «Песняў-жальбаў» паслужыў верш не Я. Купала, а Ф. Багушэвіча.

У цэлым меў рацыю С. Майхровіч, калі сцвярджаў у манаграфіі «Жыццё і творчасць Ф. Багушэвіча» (1961): «Не дзіўна, што Багушэвіч стаў сцягам цэлага пакалення дэмакратычных пісьменнікаў. Яго жыватворны ўплыў адчулі на сабе не толькі паэты канца стагоддзя – Тапчэўскі, Абуховіч, Гурыновіч і інш., але і такія тытаны беларускай паэзіі, як Янка Купала і Якуб Колас, не кажучы ўжо пра Цётку, Бядулю, Багдановіча. Янка Купала і Цётка сведчаць, што пісаць па-беларуску пачалі пад уплывам рэаліста і сялянскага дэмакрата Багушэвіча. Ён быў іх настаўнікам і натхняльнікам» [9, с. 239]. Калі ў дачыненні да Цёткі слухнасць такога катэгарычнага сцвярджэння мае прамое пацвярджэнне ў прадмове да зборніка паэтыкі «Скрыпка беларуская» (1906), то ў адносінах да Я. Купалы сітуацыя выглядае інакш. Ва ўсякім разе, непасрэдных Купалавых сведчанняў пра тое, што Багушэвіч быў яго «настаўнікам і натхняльнікам» мы не маем. У 1928 г. у лісце да Льва Клейнбарта Янка Купала пісаў: «У якім годзе пачаў? Верагодна ў 1903 ці 1904. Пісаў спачатку па-польску, але неўзабаве пачаў і па-беларуску. Некалькі польскіх вершаў, вельмі мала, было надрукавана ў нейкім польскім часопісе, у якім? здаецца, у “Ziarno”. Але вось трапляюцца мне ў 1904 г. ці ў пачатку 1905 г. рэвалюцыйныя пракламацыі на беларускай мове і кніжкі “Дудка беларуская” Багушэвіча і “Гапон” ці нейкая іншая кніжка Марцінкевіча, выдадзеная за мяжой, і ўсё маё польскае пісанне пайшло ў глум. З гэтага часу я пачынаю пісаць толькі па-беларуску, а што – гэта відаць з першага тома маіх твораў» [10, с. 171]. У адным з наступных лістоў да свайго біёграфа паэт падаў не менш важныя ўдакладненні: «“Якімі былі ўплывы, засяродзіўшы мяне на беларускай мове, беларускім пісьме?” ...Цяжка сказаць. Гэта выйшла неяк само сабою. Яшчэ да рэвалюцыі 1905 г. мне трапіліся кніжкі вершаў Марцінкевіча і Багушэвіча, і, наколькі памятаю, я імі незвычайна захапіўся, не бессвядома, таму што ўжо ў той час я адчуваў сацыяльную і нацыянальную несправядлівасць да беларускага працоўнага люду» [10, с. 173]. І працягваў: «З беларускіх пісьменнікаў мінулага мне блізкія амаль усе – і Марцінкевіч, і Багушэвіч, і Неслухоўскі, і Чачот і інш. Хто з іх больш ўплываў на мяне як паэта – цяжка сказаць: ці ўсе патрохі, ці ніхто, але я іх любіў і зачытваўся імі. З беларусаў старэйшага пакалення найбольш мне блізкі Колас, Ц. Гартны» [10, с. 174]. Як бачым, тут Я. Купала пісаў пра тое, што прынята акрэсліваць тэрмінам «канцэнтрацыя»: буйны і геніяльны мастак слова інтэгрыраваў і, вобразна кажучы, паглынуў творчасць сваіх папярэднікаў.

Цётка дэкларавала, што выступіла ў літаратуры прамой прадаўжальніцай справы Мацея Бурачка, Я. Купала таксама прызнаваў верагодны

ўплыў аўтара «Дудкі беларускай» (1891), які, у сваю чаргу, вельмі скептычна ацаніў творчасць свайго папярэдніка В. Дуніна-Марцінкевіча ў прадмове да другога зборніка «Смык беларускі» (1894). Паколькі вершаў, прысвечаных Ф. Багушэвічу, у творчай спадчыне Я. Коласа няма, актуальным падаецца аналіз ацэнак асобы і творчасці першага ў публіцыстычных творах і лістах другога. Такім чынам, ці адчуваў сябе аўтар «Новай зямлі» пераемнікам і прадаўжальнікам традыцый, запачаткаваных Мацеем Бурачком?

Наяўныя матэрыялы не дазваляюць дакладна вызначыць, у які перыяд жыцця Канстанцін Міцкевіч пазнаёміўся з творчасцю Багушэвіча. Ва ўсякім разе, ні ў лісце з аўтабіяграфічнымі звесткамі да Я. Карскага ад 18 красавіка 1921 г., змешчаным у «Беларусах» [11, с. 490–491], ні ў лістца-аўтабіяграфіі да Л. Клейнбарта ад 18 чэрвеня 1927 г., ні ў шматлікіх аўтабіяграфіях і біяграфіях паэта, якія пісаліся з 1913 па 1956 гг., імя аўтара «Дудкі беларускай» не згадваецца [12, с. 164–192]. Са зместу коласаўскіх эпістальярных і біяграфічных дакументаў вынікае, што да беларускамоўнай творчасці малады чалавек прыйшоў цалкам самастойна, толькі ў нейкай ступені дзякуючы пэўным рукапісным беларускім вершам, у тым ліку Я. Лучыны. І такое сцвярджанне праводзіцца паслядоўна.

Звернем увагу на тое, што на першым форзацы «Другога чытання для дзяцей беларусаў» (1909, на вокладцы 1910) Я. Коласа суполка «Загляне сонца і ў наша ваконца» сярод выдадзеных брашур і кніг назвала і багушэвічаўскія – «Dudka Biełaruskaja Macieja Buračka, zwyżajnaje wydannie cena 25 kap. i piekna je 50 kap.», «Smyk Biełaruski, Symona Reŭki z rad Barysawa, zwyżajna je wydańnie cena 20 kap. i piekna je 40 kap.» [13]. Названыя перавыданні «Дудкі беларускай» і «Смыка беларускага» былі здзейснены суполкай адпаведна ў 1907 і 1908 гг. тыражом 4300 экзэмпляраў кожнае з пазначэннем перад загаловамі не толькі псеўданімаў, але і прозвішча аўтара – [Bahuszewicz F.]. Гэтыя кнігі сталі I і IV тамамі падпісной серыі «Беларускія песняры», пра падрыхтоўку якой газета «Наша ніва» паведаміла 2 снежня 1906 года [14, с. 213]. Такім чынам, з творчасцю Ф. Багушэвіча Я. Колас мог пазнаёміцца ўжо ў 1907 г., калі нейкі час працаваў у рэдакцыі «Нашай нівы». І гэта не супярэчыць нашым развагам пра ідэйна-тэматычныя асаблівасці коласаўскага верша «Мужык». Ва ўсякім выпадку, можна канстатаваць факт адносна позняга, у параўнанні з Цёткай і Купалам, знаёмства Коласа з творчасцю аўтара «Дудкі беларускай» і «Смыка беларускага». Як можна меркаваць з наяўных матэрыялаў, у далейшым на працягу многіх гадоў Я. Колас не пакінуў ні ацэнных характарыстык, ні нават згадак пра Ф. Багушэвіча, што так ці інакш выражала б яго асабістыя адносіны да гэтага пісьменніка, яго твораў, іх значэння як фактаў культуры ў літаратурным працэсе мінулага і сучаснасці.

Прынцыповай у плане высвятлення стаўлення Я. Коласа да творчасці Ф. Багушэвіча, непасрэднага папярэдніка ў нацыянальнай літаратуры, з’яўляецца публікацыя артыкула «Пра беларускую паэзію», надрукаванага ў газеце «Известия» ў лютым 1936 г. Адзначым, што гэтая газета ў той час была афіцыйным органам кіраўніцтва савецкай улады, другім па важнасці пасля «Правды». «Беларуская паэзія вельмі маладая, – так пачаў Колас свой артыкул. – Янка Купала, Якуб Колас і трохі пазней далучаныя да іх Цішка Гартны, Змітрок Бядуля, Максім Багдановіч фактычна былі яе заснавальнікамі. У мінулым, да рэвалюцыі 1905 г., яна была прадстаўлена некалькімі імёнамі. Найбольш значныя з іх – Дунін-Марцінкевіч і Багушэвіч. Але іх літаратурная спадчына не ўяўляе вялікай мастацкай каштоўнасці ні па яе паэтычных сродках, ні па сваім ідэалагічным змесце. <...> Больш радыкальным і дэмакратычным быў Багушэвіч. У яго вершах ужо гучаць народніцкія ноткі і матывы нацыянальнага адраджэння беларускага народа. Паэзія Янкі Купалы і яго паплетнікаў, непасрэдных выхадцаў з працоўнага народа, з’яўляецца сапраўдным голасам гэтага народа» [15, с. 371–372]. Першае, што звяртае на сябе ўвагу, – сур’ёзнасць ацэнак, можна сказаць нават іх катэгарычнасць. Купала і Колас абвясчаюцца «заснавальнікамі» беларускай паэзіі, пазбаўленай дагэтуль трывалых падмуркаў. Творчая спадчына іх папярэднікаў не мела мастацкай і, галоўнае, ідэалагічнай каштоўнасці і не з’яўлялася «сапраўдным голасам... народа», бо аўтары паходзілі не з сацыяльна «правільных» пластоў грамадства.

Падкрэслім, што не сам Я. Колас з’яўляўся аўтарам падобнай трактоўкі развіцця новай беларускай літаратуры. Яна была прапанаваная згаданым А. Луцкевічам у нарысе «Якуб Колас: Жыццё і творчасць» (1926), які стаў прадмовай да выдання «Выбраных твораў» (Вільня, 1927) пісьменніка. Для нагляднасці працытуем: «Аглядаючыся на папярэднікаў Коласа і пакінуўшы збоку ягонага равесніка Янку Купалу як першага паэту-павадыра ў адраджэнскім руху, – мы мусім адзначыць, што нашы пісьменьнікі з XIX стагоддзя – гэта выключна прадстаўнікі краёвае інтэлігенцыі, крэпка звязанай з народам, але ўсё ж належаўшай да так званай “вышэйшай” сфэры – шляхоцкае, чыноўніцкае. Гэта ўсё – даследчыкі народнага жыцця і народнае душы, глядзеўшыя на нашу вёску зверху і – зусім натуральна, нягледзячы на ўсю сваю чуткасць, няздольныя дайсці да дна народнае душы. І Марцінкевіч, і такі шчыры народнік, як Багушэвіч, і пазьнейшы нашанівец Ядвігін Ш. (Антон Лявіцкі) – усе яны апісвалі народ, падыходзячы да яго болей ці меней блізка. Іх настроі і думкі – гэта йшчэ не беспасярэдняе выяўленьне настраў і думак сялянскае масы, якая высказвалася ў тых часы, бадай, выключна ў песьні народнай, у казцы-легендзе, творанай ад вякоў і ўсццяг абнаўлянай. Якуб Колас – вялікі мастак слова, які сам выйшаў з народнае гушчы, які ніколі ад яе не аддзяляўся і даў сапраўднае і поўнае –

чым сьветам. У сутнасьці-ж сваёй абодвы гэтыя творы накіраваны супроць сялянскай рэвалюцыі» [18, с. 8]. Можна меркаваць, што Я. Колас быў супраць такіх абсурдных вульгарызатарскіх ацэнак.

У гады Вялікай Айчыннай вайны імя Ф. Багушэвіча неаднойчы прыгадвалася ў публіцыстычных артыкулах Я. Коласа ў пераліку выдатных дзеячаў беларускай культуры. Напрыклад, у артыкуле «Дваццаць пяць» у газеце «Правда» (1943, 31 снежня) прысвечаным 25-годдзю савецкай улады ў Беларусі, сцвярджалася: «Ён (беларускі народ. – І. З.) даў цэлую плеяду грамадскіх і культурных дзеячаў, якімі мог бы ганарыцца кожны народ: Георгій-Францішак Скарына, Васіль Цяпінскі, Багушэвіч, Янка Купала» [19, с. 287–288]. Ці азначае гэта кардынальны перагляд ацэнак, дадзеных творчасці пісьменніка ў 1936 г.? Цалкам верагодна. Тым больш, постаць Ф. Багушэвіча была вельмі зручнай для абгрунтавання дружбы беларускага і польскага народаў, ідэалагічная неабходнасць якога паўстала ў тым жа 1943 г. І гэта знайшло адлюстраванне ў публіцыстыцы ваеннага перыяду.

Пасля вайны ацэнкі Я. Коласам Ф. Багушэвіча ў публіцыстыцы і эпістэлярыі сталі значна менш пафаснымі. Так, у артыкуле «Актуальныя праблемы» ў газеце «Літаратура і мастацтва» (1946, 3 лістапада) крытыкуючы артыкулы М. Ларчанкі для школьнага падручніка за «значныя недахопы і палітычныя памылкі», Я. Колас пісаў: «Пісьменнікаў розных ідэалагічных кірункаў і прадстаўнікоў розных сацыяльных катэгорый Ларчанка залічвае ў адзін ідэйны лагер: народнік Багушэвіч, лібералы Чачот, Баршчэўскі, М. Косіч, рэакцыянер Ельскі. Адгэтуль аўтар робіць няправільны вывад, што ўся беларуская літаратура XIX ст. глыбока народная. Але як можна прызнаць народнікам Ельскага, якога Ларчанка называе асветнікам і гуманістам? <...> Ён (Ларчанка. – І. З.) імкнецца стварыць такі літаратурны рай у мінулым, дзе ўсе пісьменнікі любяць беларускі народ, дбаюць аб ім, дзе ўсё “цішы, да гладь, да Божья благодать”. Каб вытрымаць да канца свой стыль, Ларчанка з такой жа ўстаноўкай падыходзіць і да ацэнкі “Нашай долі” і “Нашай нівы” і тых пісьменнікаў, якія гуртаваліся вакол “Нашай нівы”, не робячы ніякай ідэалагічнай дыферэнцыяцыі паміж імі. Не ладна атрымалася ў Ларчанкі і з Алесем Гаруном, якога ён паказвае як “вялікага патрыёта свае радзімы”. Але які ж патрыёт свае Радзімы будзе вітаць ворага беларускага народа, пана Пілсудскага, і дзякаваць яму за вызваленне ад “бальшавіцкай няволі”?. [15, с. 504–505]. Тут неабходна адзначыць, што пасля ўхваленага ЦК ВКП(б) у 1938 г. кароткага курсу «Гісторыі Усесаюзнай камуністычнай партыі (бальшавікоў)», у якім народнікі кваліфікаваліся як папярэднікі эсэраў і ворагі марксістаў, характарыстыка «народнік» набыла негатыўную канатацыю і стала нават адпаведным духу часу ярлыком. «Народнікі [18]90-х гадоў закрывалі вочы на становішча беднаты ў вёсцы, на класавую барацьбу ў вёсцы, на эксплуатацыю беднаты

кулацтвам і ўсхвалялі развіццё кулацкіх гаспадарак. Яны выступалі па сутнасці справы як выразнікі інтарэсаў кулацтва» [20, с. 21], – пісалася ў кароткім курсе. Значыць, характарыстыка «народнік Багушэвіч», якую выкарыстаў Колас у артыкуле «Актуальныя праблемы», наўрад ці ў той час магла ўспрымацца як станоўчая. Цікава, што самага Я. Коласа А. Луцкевіч у артыкуле «Якуб Колас» (1917) ахарактарызаваў як «маладога песьняра-народніка» [7, с. 35].

У 1947 г. у артыкуле Я. Коласа «Прыклад Ленінграда» ў газеце «Ленінградская правда» (1947, 21 жніўня) прозвішча Багушэвіча згадваецца побач з Дуніным-Марцінкевічам, Цёткай, Купалам і Каліноўскім, чые лёсы таксама былі звязаны з горадам на Няве. У пачатку 1948 г. на старонках газеты «Літаратура і мастацтва» былі змешчаны артыкулы В. Барысенкі «Ідэйныя скажэнні ў асобных артыкулах крытыкаў і літаратуразнаўцаў» (17 студзеня) і Л. Апанасовіча (Л. Бэндэ) «Невучтва і абарона нацыяналізма» (31 студзеня), у якіх ставілася пытанне аб ідэалагічных памылках пры ацэнцы творчай спадчыны пісьменнікаў мінулага, у тым ліку і Багушэвіча. Гэтае ж пытанне абмяркоўвалася на сумесным пасяджэнні сакратарыята СП БССР і вучонага савета Інстытута літаратуры і мовы АН БССР 14 лютага 1948 г. На ім з дакладам выступіў В. Барысенка, а ў дэбатах – М. Лынькоў, М. Клімковіч, Н. Перкін, І. Лушчыцкі, Ю. Пшыркоў, Я. Усікаў, М. Ларчанка, А. Кучар і інш. У выніку вульгарызатарскія закіды Л. Бэндэ былі асуджаны.

3 29 мая па 1 чэрвеня 1948 г. выпрацоўка «правільнага погляду» «на ацэнку ролі Скарыны ў галіне культуры, на Францішка Багушэвіча, на Кастуся Каліноўскага» разглядаліся на сесіі Адрэалявання грамадскіх навук АН БССР, пра што Якуб Колас паведамляў у лісце ад 2 чэрвеня 1948 г. да Сяргея Гарадзецкага і ў лісце ад 18 чэрвеня 1948 г. да Яўгена Мазалькова наступнае: «Матэрыялы дыскусій па Скарыне, Багушэвічу і Каліноўскім захаваюцца ў справах Акадэміі. Яны могуць быць надрукаваны ў асобных акадэмічных запісках. Ва ўсякім разе, пазнаёміцца з імі можна будзе» [21, с. 342]. Якую пазіцыю займаў Я. Колас як віцэ-прэзідэнт АН БССР і старшыня пасяджэння, сказаць цяжка, бо матэрыялы дыскусіі, па ўсёй верагоднасці, так і не былі апублікаваны. Аднак з гэтага часу перасталі акцэнтаваць увагу на сувязі творчасці Ф. Багушэвіча з народніцкай ідэалогіяй, пісьменнік пачаў ахарактарызавацца як сялянскі паэт-дэмакрат. Такім чынам, пазіцыя Л. Бэндэ не была падтрымана, а пазней на хвалі барацьбы з касмапалітызмам быў асуджаны і сам крытык-вульгарызатар. Пра гэта можна меркаваць, напрыклад, паводле газетнай публікацыі Ю. Пшыркова «Да канца выкрыць крытыкаў-каспапалітаў» у газеце «Сталінская моладзеж» (1949, 2 марта): «Бяздарны злоснік-каспапаліт Бэндэ ўвесь час практыкаваўся на прыніжэнні і адмаўленні беларускай культуры. Вялікага паэта беларускага народа Я. Купалу называў ён спеваком буржуазнага нацыяналізму, а паэта-дэмакрата Багушэвіча аб’явіў

“ідэолагам шавінізму і прапаведнікам каталіцызму”. Касмапалітызм быў з’явай антынароднай пры сваім зараджэнні, а ў сучасных умовах гэта – зброя імперыялістычнай рэакцыі...».

Увесну 1949 г. у «Весцях Акадэміі навук БССР» быў надрукаваны артыкул І. Гутарава «Супраць касмапалітызма ў літаратурнай крытыцы, літаратуразнаўстве і фалькларыстыцы БССР». У ім да ліку бязродных касмапалітаў, гэтай невялікай групы «адшчапенцаў-антыпатрыётаў, якія імкнуліся падарваць пачуццё савецкага патрыятызма, прынізіць нацыянальную годнасць савецкіх людзей, прымусіць згубіць пачуццё свабодалюбівай савецкай нацыянальнай гордасці тым самым пасеяць няўпэўненасць у вялікую справу Леніна – Сталіна» [22, с. 32], быў залічаны і Л. Бэндэ. І. Гутараў канстатаваў: «У літаратурнай крытыцы і літаратуразнаўстве былі выкрыты антыпатрыёты-космапаліты Л. Бэндэ, Мееровіч, Гальперын, Смолкін, Кучар, якія ўсяляк прыніжалі нацыянальныя вартасці і творчую здольнасць беларускага народа, дасягненні беларускай савецкай культуры, адмаўлялі яе кроўную сувязь з вялікай рускай культурай, зацямялі ўплыў на беларускую літаратуру асновапаложніка соцыялістычнай літаратуры М. Горкага. Л. Бэндэ ўзводзіў паклёп на народных паэтаў БССР Якуба Коласа, Янку Купалу. Пісьменніку-дэмакрату Багушэвічу прыпісаў “ваяўнічы шавінізм, ідэалізацыю і ўсхваленне каталіцызма”» [22, с. 32]. Пасля такіх жорсткіх ацэнак артыкулы эпаэтажна крытыка перасталі друкаваць, нават нейтральнае згадванне яго прозвішча ў рэспубліканскай прэсе стала не проста непажаданым, а немагчымым. Ён нечакана трапіў у катэгорыю персон без будучыні, вызначэннем імён якіх сам актыўна займаўся ў 1920–1930-я гг.

З «Летапісу жыцця і творчасці» вядома, што ў лютым 1956 г. Я. Колас браў удзел у рабоце XX з’езда КПСС, у канцы красавіка ездзіў у Мікалаеўшчыну, клапаціўся агарожаю могілак. 17 мая 1956 г. Я. Колас накіраваў ліст да члена бюро ЦК КП Беларусі Абрасімава аб стане могілак у рэспубліцы. Народны паэт пісаў: «Як мне вядома, амаль усюды па Беларускай савецкай рэспубліцы ў страшэннай запушчанасці знаходзяцца могілкі, дзе спачываюць вечным сном людзі, сышоўшыя ў магілы. Могілкі не агароджаны, па іх бесперашкодна топчацца скаціна. А на гэтых могілках ёсць вядомыя людзі, што прысвяцілі сваю дзейнасць, сваё жыццё народу і Радзіме – Францішак Багушэвіч, Дунін-Марцінкевіч і шмат іншых. Такая непавага да сваіх продкаў не ёсць сведчанне аб нашай культуры» [15, с. 121]. Такім чынам, Я. Колас залічыў Ф. Багушэвіча да высокай катэгорыі людзей, якія прысвяцілі жыццё народу і Радзіме. Праз тыдзень, 25 мая 1956 г. Я. Колас напісаў ліст у бюро ЦК КП Беларусі аб стане беларускай мовы і далейшым развіцці культуры ў рэспубліцы. У ім прапаноўваліся меры па абароне беларускай мовы і крокі для павышэння яе статусу ў грамадскім жыцці.

11. *Карский Е. Ф.* Белорусы : в 3 т. / коммент. Т. И. Вабищевич, В. М. Каз-бурука, О. П. Кричко. Минск : БелЭн, 2007. Т. 3 : Очерки словесности бело-русского племени. 704 с.

12. *Колас Я.* Збор твораў : у 20 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. Минск : Беларус. навука, 2007–2012. Т. 20 : Лісты (1954–1956 і недатаваныя), аўтабіяграфіі, дзённікі, інскрыпты / рэд. Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі ; падрыхт. тэкстаў і камент Н. В. Дзенісюк [і інш.]. 2012. 698 с.

13. *Колас Я.* Другое чытаньне для дзяцей беларусаў : факс. выд. Минск : Юнацтва, [1998]. 110 с.

14. Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог / склад.: Г. Я. Галенчанка [і інш.]. Минск : БелСЭ, 1986. 615 с.

15. *Колас Я.* Збор твораў : у 20 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. Минск : Беларус. навука, 2007–2012. Т. 17 : Публі-цыстыка (пачатак 1950-х гг. – 1956), з архіўных матэрыялаў (1925, 1926, 1930), нарысы (1917–1944), літаратурная крытыка (1928–1956) / рэд.: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі; падрыхт. тэкстаў і камент. А. А. Васілевіч [і інш.]. 2012. 895 с.

16. *Колас Я.* Збор твораў : у 20 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. Минск : Беларус. навука, 2007–2012. Т. 18 : Лісты, 1908–1942 / рэд.: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі. 2012. 678 с.

17. *Лукашук А. М.* Вяртанне нацыяналіста: дакументальныя творы. Минск : Галяфы, 2014. 768 с.

18. Літаратура: хрэстаматыя для сярэдняй школы / уклад. Л. Бэндэ. Ч. 1 : Дарэвалюцыйная літаратура: 6-ты год. Менск: Дзяржаўнае выд-ва Беларусі, Вучпэдэктар, 1933. 349 с.

19. *Колас Я.* Збор твораў : у 20 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. Минск : Беларус. навука, 2007–2012. Т. 16 : Пуб-ліцыстыка (1906–1950) / рэд.: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі ; падрыхт. тэкстаў і камент. А. А. Васілевіч [і інш.]. 2011. 767 с.

20. История Всесоюзной Коммунистической Партии (большевиков). Крат-кий курс / одобр. ЦК ВКП(б). 1938 г.; под ред. Комиссии ЦК ВКП(б). Б. м.: Госполитиздат, 1945. 351 с.

21. *Колас Я.* Збор твораў : у 20 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. Минск : Беларус. навука, 2007–2012. Т. 19 : Лісты (1943–1953) / рэд.: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі ; падрыхт. тэкстаў і камент. А. А. Васілевіч [і інш.]. 2012. 959 с.

22. *Гутараў І. В.* Супраць космапалітызма ў літаратурнай крытыцы, лі-таратуразнаўстве і фалькларыстыцы БССР // Весці Акад. навук БССР. 1949. № 3. С. 31–39.

АПАВЯДАННЕ Ф. БАГУШЭВІЧА «ТРАЛЯЛЁНАЧКА»: ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ КАНТЭКСТ І ПАЭТЫКА

«Літаратура будуюцца на ўласных руінах: гэты парадокс усім нам вядомы» [1], – сцвярджаў у заглыбленым ў псіхалогію творчасці філа-софскім эсэ «Літаратура і права на смерць» (1947) французскі празаік, эсэіст і літаратурны крытык Марыс Бланшо (1907–2003). Аднак тое, што для французскай літаратуры сярэдзіны XX ст., літаратуры, якая адыграла ключавую ролю ў інтэлектуальным і мастацкім развіцці Еўропы, было агульнавядомым, для беларускага пісьменства канца папярэдняга XIX ст. з’яўлялася зусім невідавочным, бо «ўласныя руіны», калі не адсутнічалі, то былі настолькі глыбока пахаваны ў мінулых культурных пластах, што для іх выяўлення спатрэбілася праца кштальту археалагічнай некалькіх пакаленняў гісторыкаў краснага пісьменства. Адна справа быць адным з многіх, абапіраючыся на трывалую непарыўную традыцыю, зусім іншая – адным з нямногіх і без наяўнасці айчыннага грунту, напрацаванага папярэднікамі.

У гісторыі беларускай літаратуры апавяданне Ф. Багушэвіча «Тралялёначка» займае асаблівае месца. Выдадзенае ананімна асобнай брашурай у 1892 г., яно паклала пачатак паўнаваартаснай нацыянальнай мастацкай прозы. Але неўзабаве пасля з’яўлення і аж да 1960 г. гэты твор фактычна быў выключаны з гісторыка-літаратурнага працэсу ў Беларусі.

У драматычным лёсе «Тралялёначкі» сваю фатальную ролю адыгралі два аб’ектыўныя фактары – пазалітаратурны і рэцэптыўны. Г. Кісялёў у багатым новымі архіўнымі матэрыяламі артыкуле «Мужыцкі адвакат» паведамляў: «У ноч на 30 мая 1892 года жандарскі унтэр-афіцэр Салаянік знайшоў у пагранічным мястэчку Таўрогене Расіенскага павета Ковенскай губерні прынесены з-за граніцы пакунак. У ім аказалася 581 брашура на беларускай, польскай і літоўскай мовах агульнай вагой у 32 ¹/₂ фунты. Віленскі

цэнзар па замежнай цэнзуры ўстанавіў, што брашуры забароненага характару (ЦДДА Літ. ССР. Ф. 1242. Воп. 1. Спр. 89. Арк. 159). Больш ніякіх слядоў брашур на беларускай мове ў дакументах не захавалася, не ўдалося нават высветліць назвы тых выданняў. І ўсё ж, паколькі ў гэты час былі вядомы толькі лічаныя выданні на беларускай мове, ёсць падставы меркаваць, што ў дадзеным выпадку мы сутыкнуліся са спробай пераправіць з-за мяжы якую-небудзь адну з першых кніг Ф. Багушэвіча – “Дудку беларускую” ці “Тралялёначку”. Магчыма таксама, што гаворка ішла пра “Дзядзьку Антона”. Гэтая брашура, як пераканаўча даказаў С. Александровіч, была выдана ў 1892 г. у Тыльзіце М. Абрамовічам» [2, с. 473].

На нашу думку, ёсць шэраг аргументаў на карысць таго, што ў згадымым пакунку знаходзілася выданне «Тралялёначкі», мабыць, знішчанае жандарскімі мытнікамі. Па-першае, «Дудка беларуская» ўяўляла 72-старонкавую кніжку, таму яе з меншай верагоднасцю маглі назваць брашурай. Па-другое, згадка ў лісце Багушэвіча да Яна Карловіча ад 22 мая (3 чэрвеня) 1892 г. («Траляля буду старацца дастаць» [3, с. 247]) пацвярджае не толькі тое, што выданне «Тралялёначкі» ў кракаўскай друкарні У. Анчыца было ўжо здзейснена, але і тое, што пісьменнік відавочна спадзяваўся атрымаць яго ў найбліжэйшы час. І нарэшце, магчымае знішчэнне часткі тыражу на мытні можа патлумачыць факт нязначнага розгаласу «Тралялёначкі» як пры жыцці аўтара, так і на працягу першых шасці дзясяцігоддзяў XX ст.

Трэба таксама звярнуць увагу на такую ўніверсальную для рэцэптыўнай эстэтыкі, ці эстэтыкі ўздзеяння, катэгорыю, як чытач. 12 (24) чэрвеня 1892 г. на старонках пецябургскага часопіса «Край» у рубрыцы «Новыя кнігі, атрыманыя рэдакцыяй “Краі»» быў надрукаваны анатацыйны водгук на «Тралялёначку». Невядомы рэцэнзент відавочна павярхоўна пазнаёміўся з творам, бо пры пераказе яго зместу дапусціў шэраг істотных памылак: «Таго парасона не выцярапеў Бартак, пасварыўся з жонкай і развёўся з ёю» [4, с. 90]; «Баргчыха атрымала палову маентка, *але неўзабаве яго прадала* (курсіў наш. – І. З.)» [4, с. 91]. Аднак пасля свайго не вельмі ўважлівага прачытання ён зрабіў такую катэгарычную выснову: «Якая мэта той кніжачкі і для каго яна напісана, – адгадаць цяжка» [5, с. 91]. Ф. Багушэвіч не толькі напісаў і за ўласныя невялікія сродкі выдаў твор за мяжою, каб, як і іншыя народы, мець «па-свойму пісаньня і друкаваныя ксёнжачкі» [3, с. 33], але і сам мусіў клапаціцца пра нелегальную дастаўку выдання ў Расію. Таму, затраціўшы столькі высілкаў, ён найначай заканамерна і амбіцыйна спадзяваўся на прызнанне. Па гэтай прычыне такі публічна агучаны «прысуд» у папулярным выданні, з якім пісьменнік раней супрацоўнічаў, не мог не нанесці яму псіхалагічную траўму, бо любы творца апрыйёры чакае зацікаўленага дыялогу з чытачом. У выніку сам Ф. Багушэвіч у далейшым мог паставіцца да свайго праявінага твора празмерна крытычна.

ўспрыняцце адукаваных чытачоў, якія арыентаваліся ў тагачаснай польскай прозе. Першае, што прыгадваецца, – знакавае апавяданне Генрыка Сянкевіча «Бартак-пераможца» (1882). У ім галоўны герой – інтэлектуальна абмежаваны вялікапольскі селянін-асілак Бартак Словік, які праяўляў бяздумны гераізм і быў неаднаразова ўзнагароджаны нямецкім камандаваннем падчас франка-прускай вайны (1870–1871) – вяртаецца на радзіму цалкам маральна спустошаным п’яніцам. Але ён мае гонар і немалыя амбіцыі, бо шчыра і наіўна верыць, што былыя вайсковыя заслугі ставяць яго ў прэвіляванае становішча нават у параўнанні з прадстаўнікамі пануючай нацыі – немцамі. Марныя спробы адстаяць свае правы штурхаюць героя ў час выбараў у парламент на шлях нацыянальна-палітычнага канфармізму. Аднак усё яго ўяўнае ўзвышэнне заканчваецца драматычна: у заключнай сцэне былы волат, а цяпер фізічна змардаваны, лядашчы чалавек церпіць і поўнае матэрыяльнае фіяска. Ён, жабрак, які страціў дом і ўласную зямлю, разам з жонкай Магдай і сынам Франакам дажджлівым адвяхчоркам ідзе з роднай вёскі, у якой няма працы, у горад, дзе яму яшчэ належыць адсядзець у турме. Такі песімістычны фінал яўна кантрастуе з несумненна іранічнай назвай – «Бартак-пераможца» (па змесце апавядання Ф. Багушэвіча цалкам адпавядала б назва – «Бартак-пераможаны»).

Па той жа фэбульнай схеме, звязанай з часовым узвышэннем, а з тым з крахам галоўнага героя, разгортваюцца падзеі і ў апавяданні «Тралялёначка». Яно, не з’яўляючыся перайманнем твора Г. Сянкевіча ці яго парадзіраваннем, тым не менш мае шэраг тыпалагічна падобных рыс: 10 раздзелаў у творы польскага празаіка і, адпаведна, 10 частак у беларускага (дарэчы, 10 лічыцца дасканалай лічбай, якая адпавядае колькасці пальцаў на руках, з чаго пачалося лічэнне); амаль аналагічная экспазіцыя, дзе развіццё сюжэта пачынаецца з кароткай эмацыянальнай, але вызначальнай характарыстыкі галоўных герояў (мянушкі Бартак Вірлавокі, Дурнаваты Бартак – «цяжкі быў чалавек Сасок», «нядобры быў чалавек»); матывы германізацыі пазнаньшчыны і пашырэння рускага землеўладання ў краі, падобныя тапонімы-характарыстыкі (Гнётава, Верхняя і Ніжняя Крыўды, Нядоля, Убогава – Замораўка); раскрыццё вобразу галоўнага героя праз узаемаадносінны з двюма жанчынамі (жонкай Магдай і паняй Марыяй Яжынскай – першай жонкай Каськай і другой Тралялёю). Зразумела, нямала і прынцыпова адрознага, напрыклад, спецыфіка і функцыі апавядальніка. Г. Сянкевіч пачынае так: «Героя майго звалі Бартак Словік...». У Ф. Багушэвіча апавед вядзецца ад абагульненага «мы», за якім хаваецца ўся ідэалізаваная сялянская грамада, прыхільнікі сумленных і шчырых чалавечых узаемаадносін, не толькі сведкі, але і ўдзельнікі апісаных падзей. Тым не менш не пакідае ўражанне, што беларускі празаік прапанаваў своеасаблівы краёвы варыянт драматычнай гісторыі «Бартака-пераможцы», магчыма, нават палемічны ў адносінах да паказу сялян-

ства Г. Сянкевічам, якога, дарэчы, сучаснікі за гэта крытыкавалі. Так, Э. Ажэшка пісала Я. Карловічу ў лісце ад 19 лютага (стараго стылю. – І. 3.) 1882 г.: «Ці чытаў Пан тую цікавую палеміку паміж спадарыняй Кавэрскай і Litwos (псеўданім Г. Сянкевіча. – І. 3.), з аднаго боку, і Канапніцкай, з другога. Кавэрская і Litwos прытрымліваюцца думкі, што нашы сяляне ўсеагульна і абсалютна шчаслівыя, а хто інакш думае, той здраджвае грамадскай справе» [6]. Відавочна, сімпатыі гродзенскай аўтаркі былі на баку яе сяброўкі Марыі Канапніцкай. Упэўнены, што такой жа пазіцыі прытрымліваўся і Ф. Багушэвіч, з якім Э. Ажэшку звязвала не толькі сяброўства, але і плённыя творчыя кантакты. Гэта дадатковы аргумент на карысьць меркавання, што імя галоўнага героя «Тралялёначкі» Бартак магло паўстаць не проста як алюзія на папярэдні твор, але і як экспліцытная, разлічаная на пазнаванне рэмінісцэнцыя: не толькі нагадаць пра апавяданне Г. Сянкевіча «Бартак-пераможца» як значны факт тагачаснага літаратурнага жыцця, але і прадэманстраваць жаданне творчага дыялогу ў вырашэнні праблемы ўяўных гаспадароў жыцця ў багушэвічаўскім творы.

Напярэдадні напісання апавядання «Тралялёначка», у верасні 1891 г., у лісце да Я. Карловіча Ф. Багушэвіч адносна верагоднага мецэнацтва аднаго заможнага чалавека зрабіў такую заўвагу: «Калі гэта праўда, дык ужо сапраўды “няма нічога на свеце немагчымага”! А такая думка дадае надзеі, як таму “*Кондратію Трифоновичу*” Шчадрына (т. 1, стар. 445)» [3, с. 241]. Называнне імя галоўнага героя памешчыка Сідарава, «ахвяры» сялянскай рэформы 1861 г. і «развращающей праздности» ладу яго жыцця, з апавядання Міхаіла Салтыкова-Шчадрына «Вясковая ціша» (1863) з указаннем тома і старонкі сведчыць пра тое, што ў гэты перыяд аўтар «Дудкі беларускай» уважліва чытаў і вельмі цікавіўся творчасцю рускага празаіка-сатырыка. Акурат пасля смерці аўтара «Гісторыі аднаго горада» ў 1889 г. упершыню быў выдадзены збор яго твораў у 9 тамах. І багушэвічаўскі Бартак з назыўным прозвішчам Сасок тыпалагічна блізка шчадрынскім вобразам Дзерунова са зборніка «Добранамерныя прамовы» («Благонамеренные речи») (1876) і Разуваева з рамана «Сховішча Манрэпо» («Убежище Монрепо») (1882). На жаль, С. Букчын у раздзеле «Час нацыянальнага пошуку» першай кнігі «Нарысаў па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей» (1993) закранае паасобныя творы М. Салтыкова-Шчадрына ў сувязі з творчасцю В. Дуніна-Марцінкевіча, хаця, відавочна, што спадчына рускага сатырыка большы ўплыў магла зрабіць менавіта на Ф. Багушэвіча.

У рамане «Сховішча Манрэпо» М. Салтыкоў-Шчадрын даў новаму тыпу капіталістычных дзялкоў такую агульную характарыстыку: «В последнее время русское общество выделило из себя нечто на манер буржуазии, то есть новый культурный слой <...> дельцов и прочих казнокрадов и мироедов. В короткий срок эта праздношатающаяся тля успела

опутать все наши палестины; в каждом углу она *сосет* (курсиў наш. – I.3.), точит, разоряет и, вдобавок, нахальничает. В больших центрах она теряется в массе <...>, но в малых городах и в особенности в деревнях она положительно подла и невыносима. Это – убудки крепостного права, выбивающиеся из всех сил, чтобы восстановить оное в свою пользу <...>. Помещик, еще недавний и полновластный обладатель сих мест, исчез почти совершенно. Он захужал, струсил и потому или бежал, или сидит спрятавшись, в ожидании, что вот-вот сейчас побежит. Мужик ничего от него не ждет, буржуа-мироед смотрит так, что только не говорит: а вот я тебя сейчас слопаю <...>. Повторяю: это совсем не тот буржуа, которому удалось неслыханным трудолюбием и пристальным изучением профессии (хотя и не без участия кровопивства) завоевать себе положение в обществе <...>. Хотя Разуваев еще мелко плавал, но <...> идея грабежа была уже вполне им усвоена. Я знал его очень давно, еще в то время, когда он состоял дворовым человеком моего соседа по прежнему имению...» [7]. Ф. Багушэвіч, які памятаў, што ён тутэйшы шляхціч, у «Тралялёначцы» яскрава паказаў, што разуваевы сваёй гадоўлі (саскі!) ёсць і ў Беларусі.

Ідэйны змест багушэвічаўскіх вершаў «Немец» («Дудка беларуская») і «Жыдок» («Смык беларускі») карэлюе са зместам апавядання «У дарозе» са зборніка «Добранамерныя прамовы». Там сцвярджаецца, што «в этих коренных русских местах... в настоящую минуту почти всевластно господствует немец» [9], якога сяляне з павагай называюць «Крестьян Иванычем». Не ў меншай ступені шчадрынскі падарожнік, ён жа і герой-апавядальнік, смуткуе і з прычыны таго, што ўладальнікам млына, які перапрафіліраваў у папяровую фабрычку, стаў «жыд» Адам Абрамавіч. З 1940 па 1991 г. у БССР вершы «Немец» і «Жыдок» не ўключаліся ў выданні твораў Ф. Багушэвіча, у той жа час савецкія чыноўнікі ад цензуры не наважыліся інкрымінаваць М. Салтыкову-Шчадрыну ксенафобію ці антысемітызм ды з-за гэтага купюрыраваць яго творчую спадчыну.

Уся творчасць Ф. Багушэвіча ўяўляе сабой арганічны сінтэз сацыяльнай, маральна-этычнай і нацыянальнай праблематыкі. У апавяданні «Тралялёначка» апошняя знаходзіць адлюстраванне ў лірычна-патрыятычнай танальнасці экспазіцыі: «Вёска наша, невялікая вёсачка, меж прыгоркамі, пры балотцы; на выган пясочак з прыгоркаў спёрла, тут і лес бліжусенька, лес хоць і чужы, але выгода ёсць...» [3, с. 139]. Гэта мусіла настройваць чытачоў на нешта светлае, добрае, а таксама дэклараваць натуральную павязь калектыўнага героя-апавядальніка не проста з мясцовым ландшафтам, а з родным кутом у цэлым. Экспазіцыя «Тралялёначкі» пейзажная: з адпаведным лірызаваным светлым настроем, які згодна з рамантычным прынцыпам кантрасту ў наступным абзацы праціпастаўляецца змрочнай характарыстыцы галоўнага героя – Бартка Саска. Гэта дапамагае аўтару ашчадна акрэсліць псіхалагічную матывацыю далейшага дзеяння, а чытачу адразу ўвайсці ў атмасферу апаведу.

Варта звярнуць увагу і на такую дэталю: галоўны герой Бартак Сасок, забагацеўшы, «апрунуў ужо чорны сурдут, стаў часта ўлегцы ў Вільню ездзіць, казалі – у банку інтарэсы мае, а і да Замораўкі чагось, бывала, наварачуе» [3, с. 139]. Адзначанае аўтарам «часта» ўказвае, што апісаныя падзеі мелі месца ў адносна недалёкіх ваколіцах Вільні. Падкрэслім, што акурат за 30 гадоў да выхаду «Тралялёначкі» пабачылі друкавальныя варштат нумары нелегальнай «Мужыцкай праўды» К. Каліноўскага, падпісаныя каларытным псеўданімам Яська-гаспадар з-пад Вільні, а крыху больш чым праз 30 гадоў пасля выхаду апавядання ў творах шэрагу беларускіх пісьменнікаў і публіцыстаў горад Гедыміна будзе выступаць ужо як цалкам нацыянальна маркіраваны топас, нават па азначэнні А. Луцкевіча, з ганаровым статусам «спрадвечнай сталіцы Беларусі» [9, с. 177].

Чытачам «Тралялёначкі» ў кантрасце з прыроднай гармоніяй прапаўнеўца павучальная і трагічная гісторыя жыцця і смерці. Нацыянальнае тым не менш знаходзіць адлюстраванне ў этнічных стэрэатыпах, выяўленых у вобразе ўладальніка Замораўкі, які характарызуецца так: «там пан надта дзікі якісь быў, Прыбалдоў зваўся» [3, с. 139]. Гэта прымушае звярнуць увагу на казку М. Салтыкова-Шчадрына «Дзікі памешчык», тэкст якой упершыню быў апублікаваны ў «Отечественных записках» у 1869 г., а затым пры жыцці аўтара яшчэ двойчы друкаваўся ў зборніку «Казкі і апавяданні» (1878) і кнізе «Зборнік» (1881). Верагодна, у творы беларускага празаіка мы сутыкаемся з экспліцытнай шчадрынскай рэмінісцэнцыяй, якая разлічана на пазнаванне-нагадванне вядомай казкі рускага аўтара, хаця нельга выключыць магчымасць і імпліцытнасці, калі выраз «пан надта дзікі» мог быць ужыты аўтарам і неўсвядомлена. У любым выпадку, прыведзены факт пацвярджае сувязь апавядання з літаратурнай, а не толькі фальклорнай традыцыяй.

Зрэшты, у лісце да Я. Карловіча ад 7(19) чэрвеня 1893 г., дзелячыся віленскімі навінамі, Ф. Багушэвіч пісаў: «Маем сталы цырк, маем Дурава (рускі дрэсіроўшчык. – І. З.) з прыручанымі звярамі і маем шмат дзікіх людзей!» [3, с. 139]. Не выключана, што пад «дзікімі людзьмі» беларускі пісьменнік меў на ўвазе рускіх «каланізатараў»-чыноўнікаў, якія запаланілі так званы Паўночна-Заходні край і асабліва яго сталіцу пасля паразы паўстання 1863–1864 гг. Гэты працэс знайшоў сваё адлюстраванне ў творы «Абрусіцелі. Раман з грамадскага жыцця Заходняга краю» (першае выданне – 1883 г., затым – 1886 і 1888 гг.) Надзеі Ланскай, нядаўна перакладзеным на беларускую мову Таццянай Ківявіцкай. Вось як руская пісьменніца намалявала тагачасную краёвую сітуацыю: «Некалькі гадоў таму Заходні край быў цэнтрам, куды з'язджалася вялікае мноства людзей велікарускага паходжання пераважна і праваслаўнага веравызнання абавязкова. У той час край уяўляў сабою арэну, дзе, не рызыкуючы нічым, можна было тысячу разоў праславіцца, выйсці, як той казаў, у людзі і потым, спачываючы на лаўрах, прамовіць са спакойным сумленнем:

“Мы абрусілі”. Сюды імкнуліся ўсе тыя, хто быў чым-небудзь не задаволены ў сябе дома: кожны, каго абышлі чынам, месцам і ўзнагародай, у каго не прынялі або вярнулі праект, чый маёнтак праз новыя парадкі прыйшоў у заняпад, а ўзяцца за справу не было ні умельства, ні сіл – усё гэта спяшалася ў Заходні край. Тут збіраліся людзі розных прафесій, узростаў і становішчаў: маладыя, старыя, аматары пажыць і тыя, хто пражыўся дарэшты, расчараваныя ў каханні, падманутыя ў жыцці і тыя, хто падманваў сам, – усе імкнуліся сюды з ліхаманкавай паспешнасцю... Гэта была штогадзінная эміграцыя... Знаходлівым і смелым людзям тут было раздолле; тут можна было зрабіцца панам без гроша; не купіўшы лесу, з выгодай прадаць яго, здзейсніць якое заўгодна пагадненне, назвацца чым заўгодна імем... Атэстатаў ніякіх не патрабавалася: дастаткова было прыехаць з Расіі і абвясціць сябе праваслаўным, каб атрымаць ільготы, правы і прывілеі, якія ператвараліся ў сапраўдны рог дастатку. Таму можна ўявіць, якая процьма рознай дрэні навадніла сабой гэтыя няшчасныя 9 губерняў! Які кантынгент хлусні, подласці, усялякіх падманаў, подкупаў, падлогаў і маральнай разбэшчанасці прынесла з сабой гэтае праваслаўнае войска згаладалых і сасмаглых, тых, хто спадзяецца і чакае!» [10, с. 590–592]. Няма сумнення, што якраз і прадстаўнікі гэтага хцівага «праваслаўнага войска», а не толькі яўрэі і немцы, меліся на ўвазе ў заключнай частцы верша Ф. Багушэвіча «Немец»:

От цяпер згадай ты – хто кім калі стане?
Аб пану ні весці, ні слыху, нізвання,
Жыд панам зрабіўся, немец яшчэ большы,
А мужык быў голы, цяпер яшчэ гольшы!
Так і на гародзе: лебада, крапіва, –
Толькі вырві рэпу, – дык зарастуць жыва,
Так як чорт насее! Ото ж так і людзе:
Т у т э й ш ы загіне, дык вораг прыбудзе! [3, с. 51].

Такое выключна прыземленае, вяскова-гаспадарчае, але трапнае і вобразнае параўнанне, якое сведчыць пра непрыхільнае, калі не сказаць варажае стаўленне пісьменніка да прыхадняў, ад якіх землякам няма чаго чакаць, акрамя ліха. Гэта пацвярджае і верш «У астрозе», дзе герой, тутэйшы селянін, так гаворыць сквапнаму і ласаму на чужое ўрадніку:

Прыблуда! схавайся, адкуль ты прыйшоў
У нас ужо досыць такіх прыбышоў,
І кожны згніе, бо як кол тут убіўся,
А зрублены пень там згніе, дзе радзіўся [3, с. 78].

Ф. Багушэвіч імкнуўся стварыць пэўны кантэкст для правільнага ўспрыняцця «Тралялёначкі», для чаго выкарыстоўваў канкрэтныя літаратурныя прыёмы. «Пад пяром Ф. Багушэвіча многія ўласныя імёны набывалі сацыяльнае адценне», – слушна канстатаваў Валянцін Марозаў.

І далей працягваў свае назіранні над антрапонімамі апавядання: «Для прозвішчаў-характарыстык паэт падбіраў такія гаваркія назоўнікі, якія, указваючы на сацыяльнае становішча героя, пашыралі змест твора. Аднаго са сваіх мужыкоў аўтар назваў САКОЛ. І шырока распаўсюджаная ў той час прымаўка “гол, як сакол”, і змест апавядання, дзе сказана, што САКОЛ, “як пабыў сотнікам, дык і гаспадарку звёў” (“Тралялёначка”), падкрэсліваюць галечу селяніна. З усёй галерэі паноў-памешчыкаў, якіх паказвае Багушэвіч, толькі аднаму дадзена прозвішча: “Там пан надта дзікі якісь быў, Прыбалдоў зваўся” (“Тралялёначка”). І гэтым словам удала падкрэслена духоўнае выраджэнне і эканамічнае банкруцтва феадалаў Беларусі на пэўным гістарычным этапе. Прозвішчам САСОК паэт абавольна сацыяльную сутнасць сельскага крывасмока (у арыгінале “крово-соса”. – І. З.), кулака, які на махлярстве і падмане аднавяскоўцаў “выехаў” у паны» [11, с. 13]. Варта дадаць, што «смяхотная ды васолая» паненачка Т Р А Л Я Л Я і яе дачка «дзіцятка драбнюсенькае» Т Р А Л Я Л Ё Н А Ч К А, імёны-мянушкі якіх утрымліваюць адпаведна дадатковыя псіхалагічную і ўзроставую характарыстыкі, спецыяльна вылучаюцца ў тэксце першапублікацыі разрадкай шрыфтоў. Такі адметны літаратурна-мастацкі антрапанімікон увогуле больш характэрны для драматургіі, але ён меў пашырэнне і ў рускай белетрыстыцы 1880-х гг. Названая адметнасць можа быць абумоўлена як уплывам прозы М. Салтыкова-Шчадрына, які быў вялікім скептыкам у адносінах да рэчаіснасці і часта завастраў адлюстраванае да трагіфарсу, так і тым, што сам аповед у творы мае форму гутаркі, якая вымагае імпліцытнага суразмоўніка ў асобе чытача.

Трэба таксама ўдакладніць, што прозвішча Прыбалдоў не столькі сацыяльна маркіравана, колькі заключае ў сабе адразу дзве функцыі – інфармацыйную і ацэначную. Яно ўтрымлівае ўказанне на нацыянальную прыналежнасць персанажа – рускі. У гэтым не сумняваецца Я. Янушкевіч у акадэмічнай «Гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў»: «...Бартак мае прозвішча Сасок (той хто з сялян высасваў, высмоктаваў кроў). А расійскае Прыбалдоў нават не патрабуе спецыяльнага тлумачэння» [12, с. 398]. Тым не менш паводле «Слоўніка рускай мовы» С. Ожагава, балда – «бестолковый человек (прост. бран.)» [13, с. 41], па сутнасці, лаянкавае найменне прыдуркаватага. У «Слоўніку беларускай мовы» (1870) І. Насовіча гэтыя слова не фіксуецца, таму, на нашу думку, прозвішча Прыбалдоў ўтрымлівае этнічны і негатыўна канатаваны маркер. Дадамо, што толькі пасля разгрому паўстання 1863–1864 гг. вельмі многія секвестраваныя маёнткі паўстанцаў за сімвалічны кошт сталі ўласнасцю так званых выхадцаў з цэнтральных губерняў Расіі, якія масава пераязджалі ў Беларусь, пра што ўжо гаварылася ў сувязі з раманам Н. Ланской «Абрусіцелі». Натуральна, што ўдзельнік паўстання Ф. Багушэвіч цалкам адмоўна ставіўся да такіх новых гаспадароў-абрусіцеляў, каланізатараў і русіфікатараў краю.

Празаік сцісла, але вельмі ёмка ахарактарызаваў норавы Прыбалдо-ва: «...Сам казаў, што ён ганарал, але мундзеру таго, каб які там быў у яго ганаральскі, бліскучы – таго ніхто не відзеў, хоць крычаў па-ганаральску і біўся. Прысылаў ён здвойчы ў нашую вёску то як, то курэй або парасят купіць, як у яго там госці збяруцца, але, бывала, ні пасланец не аддасць, ні ў дварэ ніхто не заплаце; вот затым у нас і перасталі яму гэтак прадаваць без грошы, а ён перастаў пасылаць надарэмне. Гаспадарка ў яго там ішла кепска: мы сеем ужо на зіму, а ён сабе касіць зачынае; мы на зіму аром, а ў яго зажынкі, і ўсё гэтак, а ўсё-тыкі ганаралам зваўся!.. Казаў і наш Юдка-каваль, што і яму 100 рублёў вінен, а плаціць не хоча...» [3, с. 139–140]. Як бачым, абавязковыя нормы вясковага жыцця – кожную гаспадарчую справу належыць акуратна выконваць у сваю пару – ігнараваліся Прыбалдовым. Пахвальба, агрэсіўнасць, звычка жыць за чужы кошт і не вяртаць даўгі, безадказнасць, безразважнасць і безгаспадарчасць – вось атрыбуты «дзікага» пана-прыхадня, прозвішча якога ўтрымлівае выразную негатыўную канатацыю. Прыбалдоў *в долгах как в шелках*: «у банку тысяч трыццаць, то толькі працэнтаў дзве тысячы шторок трэба было заплаціць, а так людзям розным тысяч з дваццаць набралася» [3, с. 140]. Таму ён і прадаў абцяжараную даўгамі Замораўку Саску, а сам «выехаў, як стаіць, з сям’ёй таго ж дня». Прынцып «што вінен, аддаць павінен» не для яго, таму «Юдка-каваль горка плакаў, бо сто рублёў прапалі...» [3, с. 140].

Тым не менш па аўтарскай волі, сварлівая і гумарыстая жонка га-лоўнага героя – Каська, якая «пілавала Бартку, каб маёнтак купіў» і «не надта каб мужа дбала, а ўсё больш сваім розумам жыла», пасля канфлікту з мужам гатова ісці слугаваць неадэкватнаму былому пану-банкруту, бо пераканана, што яе «хоць зараз Прыбалдоў за ахмістрыню, як за паню, возьме да места...» [3, с. 142]. У гэтым бачыцца відавочны намёк пісьменніка на калабарацыянісцкую сутнасць ладу жыцця пэўнай часткі краёвага насельніцтва, згоднай на сервілізм у адносінах з новымі гаспадарамі-абрусіцелямі. Вызначальнай мастацкай дэтאלлю, звязанай з Каськай, з’яўляецца капялюш з птушкай, які невыпадкова двойчы згадваецца ў апавяданні. Думаецца, такім чынам аўтар імкнуўся падкрэсліць прэ-тэнцыёзна-мяшчанскае стаўленне гераіні да такога незвычайнага атрыбуту ў яе адзенні, вульгарнасць самой гераіні, «гэткага маёнтку пані», якая ў часе жніва шпацыруе «сабе па садзе з парасончыкам», былой пакаёўкі і верагоднай палюбоўніцы камісара, які і забяспечыў яе будучыню, даўшы Саску ў якасці Касьчынага пасагу 300 рублёў.

У адной з публіцыстычных карэспандэнцый 1888 г. у пецяярбургскі часопіс «Край» Ф. Багушэвіч адзначыў: «Усюды ў вёсках чуваць нараканне, што толькі адным ліхвярам цяперашняя сітуацыя добра спрыяе; мабыць, таму колькасць гэтых эксплуатацый павялічваецца не толькі за лік іерусалімскай шляхты (так іранічна Ф. Багушэвіч называе яўрэяў. – І. З.),

але і за лік мясцовага насельніцтва...» [3, с. 179]. Адным з такіх «эксплуатараў», які разбагацеў дзякуючы ліхварству, і быў Бартак Сасок: «...Пазыча суседу рубель, то яму трэба дзень араць, дзень касіць, дзень жаць, кожны дзень па грошу працэнтку аддаць, а рубель рублём. Пазыча табе бульбы на насенне – то ўжо сей напалавіну і насенне насеннем аддай – і ўсё гэтак!» [3, с. 139].

Вельмі эканомна і разам з тым вычарпальна характарызуе Бартка Саска выпадковая, на першы погляд, фраза – выкрык героя на сустрэчных, калі ён едзе «на вялікай панскай каламажы» з Замораўкі ад Прыбалдова: «Эй, з дарогі!» Гэта яркая маўленчая дэталі раскрывае стаўленне новага гаспадара жыцця да «нашага брата», аднавяскоўцаў. Яны толькі матэрыял для яго ўзвышэння, які не павінен замянаць, а мусіць саступіць дарогу. Аднак Ф. Багушэвіч надзяляе Саска не толькі тыповымі рысамі пэўнай сацыяльнай групы – кулацтва, але і досыць выразнымі індывідуальнымі, што выражаецца як у складаных узаемаадносінах з жонкай Каськай, увазе да любоўных калізій з кузыначкай Тралялёю, так і ўсведамленні героем уласнага прыніжэння ў фінале, калі збанкрутаваны Бартак «суддзёй ужо ніколі не быў і ўсім кланяўся» [3, с. 143]. У гэтым бачыцца разуменне праяікам таго, што цікавым для чытача можа быць не абстрактны тыповы сацыяльны трафарэт, а жывы чалавек, які ўздымаецца да вобраза-тыпа.

Што магло стаць штуршком, які прымусіў паэта, аўтара зборніка «Дудка беларуская», падпісанага псеўданімам Мацей Бурачок, узяцца за прозу? Яшчэ ў пачатку 1863 г., калі Ф. Багушэвіч працаваў вясковым настаўнікам у прыватнай школе ў маёнтку Доцішкі Лідскага павета, тагачасным кіраўніцтвам Віленскай навучальнай акругі быў падрыхтаваны і выдадзены зборнік для народнага чытання «Рассказы на белорусском наречии», які рассылаўся ў школы як своеасаблівы падручнік-хрэстаматыя. І маляды настаўнік цалкам мог быць знаёмы з гэтай 32-старонкавай брашурай, у пяці творах якой, пераважна ідэйна скіраваных супраць сімпатый у сялянскім асяроддзі да ўніяцтва, праводзілася думка пра адрознасць беларусаў ад палякаў. Аб'ектыўна ў Ф. Багушэвіча магла быць высокая мэта – стварыць на нацыянальнай мове ўзор праяічнага твора, разам з тым штуршком мог паслужыць нейкі канкрэтны выпадак з жыцця вяскоўцаў, верагодных прататыпаў герояў апавядання. Такіх выпадкаў, як вядома з публіцыстыкі і лістоў пісьменніка, яго актыўная адвакацкая практыка давала багата. Не будзем забываць пры гэтым, што напрыканцы жыцця Ф. Багушэвіч думаў напісаць і драматычны твор. А. Луцкевіч у артыкуле «Жыццё і творчасць Ф. Багушэвіча ў успамінах сучаснікаў» са слоў сябра і паплечніка паэта З. Нагродскага засведчыў: «Паміж іншым, Нагродзкі прасіў Багушэвіча напісаць якую беларускую п'еску дзеля народнага тэатру. Багушэвіч ахвотна абяцаў папрацаваць над п'есай, але, ізноў жа, ня мог знайсці адпаведнай тэмы. Нагродзкі абяцаў абдумаць

тэму і даць Багушэвічу, але, пакуль абдумаваў, паэт памёр у Кушылянах» [9, с. 334]. Дарэчы, пэўныя эпізоды ў «Тралялёначчы» маюць выразны драматургічны характар.

З аднаго боку, у апавяданні нібыта толькі наўпростава пацвядджаецца слушнасьць прыказкі *няма горшага пана, як з хама*: «Бартак стаў стражэйшым панам ад ганарала: дзярэ за шкоды – жыць не можна – а крычыць, а лае, а па полі конна, як праўдзівы ганарал, гарцуе... аж страх!» [3, с.141]. І гэта сапраўды выразна ілюструе лучнасьць паэтыкі твора з фальклорам. З другога боку, яшчэ ў большай ступені, на нашу думку, ідэйны змест «Тралялёначкі» паяднаны з хрысціянскімі кананічнымі тэкстамі, звязанымі з той часткай Евангелля паводле Мацвея, якую называюць Нагорнай казанню. «А Я вам кажу, што той, хто дарэмна гневаецца на брата свайго, будзе асуджаны; а хто скажа брату свайму: “рака” (пусты чалавек. – І. З.), – будзе асуджаны радай, а хто скажа: “дурны”, – будзе асуджаны агнём пякельным» [Мацвея 5: 22]¹. Відавочна, галоўны герой парушае забарону-наказ не гневацца: «Аж ён нам на гэта: “Ах вы, галадранцы, сякія ды такія, вы гэта мяне ў сотнікі?.. Да я вас і так усіх у халодную пасаджу, як захачу, і па мордзе біць буду; я вам, жабракам (а ён тыкі і парабіў нас жабракамі), – кажа, не раўня: я сам цяпер пан – ганаральскі маёнтак купіў, – а на вас мне плюнуць, і не маеце права, хамуці, мяне сюды і туды памыкаць! Я вам пакажу!..” Ажно страшна нам зрабілася і паразяўляліся мы, як дурні: іншы шапку зняў, іншы так кланяўся, а ўсе замаўчалі. Так мы яго і не выбралі, а больш сталі баяцца» [3, с.140]. Прыведзены фрагмент пераконвае, што са спісу сямі хрысціянскіх смяротных грахоў, акрамя гневу, аўтар надзяляе Бартка Саска яшчэ не проста гордасцю, а найгоршымі яе праявамі – фанабэрыстасцю і ганарыстасцю, пагардлівасцю і пыхлівасцю.

«Сказана таксама: “*Хто пакіне жонку сваю, хай дасць ёй разводны ліст*”. / А Я кажу вам: кожны, хто пакіне жонку сваю, акрамя як з прычыны яе распусты, выстаўляе яе на чужалоства. І той, хто жэніцца з ёю, чужаложыць» [Мацвея 5: 31, 32]. Думаецца, невыпадкова галоўны герой апавядання паслядоўна парушае ўсе пункты гэтага хрысціянскага заповету, звязаныя з катэгарычнай забаронай распусты, у выніку чаго «жонка Барткава падала скаргу, што муж выгнаў яе з двора, што з другой жывець, што палавіну яе маёнтка забраў, па пяць тысяч на рок даходу цягне, а ей ні гроша не даець...» [3, с.142]. Нягледзячы на знешнюю бесстароннасць, героем-апавядальнікам не прымаецца тое, што, пазбавіўшыся жонкі, Бартак праз нейкі час прывёз паненачку-каханку, якую «цалаваў пры людзях». Відавочна, Ф. Багушэвіч асуджаў маральныя дэфармацыі, што прынёс новы буржуазны лад жыцця з яго практыкай «свабоднага кахан-

¹ Тут і далей цыт. па: Біблія. Кнігі Святога Пісання Старога і Новага Заветаў. Мінск : Бібл. т-ва ў Рэсп. Беларусь, 2012.

ня», якая супярэчыла традыцыйным этычным каштоўнасцям. А перад з’яўленнем Тралялі герой «стаў зіркаць на кабетак». Гэта, на першы погляд, нязначная дэталёў характарыстыцы паводлін прымушае прыгадаць наступны фрагмент з Евангелля паводле Мацвея з асуджэннем юрліваасці: «Чулі, што сказана: *“Не чужалож”?* / А я вам кажу, што кожны, хто глядзіць на жанчыну, прагнучы яе, ужо яе зчужаложыў у сэрцы сваім» [Мацвея 5:27, 28].

Не будзем пацвярджаць тэкстуальна тое, што Ф. Багушэвіч з самага пачатку надзяляе галоўнага героя і такімі смяротнымі грахамі, як сквапнасць – прагнае жаданне матэрыяльнай нажывы і багацця, і зайздасць – прага чужога статусу, што наўпростава супярэчыць дзясятаму запаведу, перададзенаму Богам праз Майсея на гары Сінай: «Не будзь прагны да жонкі блізкага свайго. Не зажадай дома яго...» [Кніга выхаду 20:17]. Лянота і спадарожныя ёй гультайства, бяздзейнасць і маркота-туга апаноўваюць Бартка Саска акурат пасля таго, як ён, здавалася б, стаў усё ж «праўдзівым» панам і ўладальнікам Замораўкі: «Пачакаўшы гадоў-другі, мы відзім, што Бартак чыста перамяніўся, раздалікаціўся: на полі не бывае, зімой у месце гуляе...» [3, с.142]; «Бартак зажурыўся, як за сцяну заваліўся...» [3, с.143]. З сямі смяротных хрысціянскіх грахоў прэзаяк пазбавіў Саска хіба толькі абжорства, хаця Бартак, стаўшы панам, і рэалізуе сваё нястрымнае жаданне спажываць больш, чым патрабуецца: «А кожную нядзелю ў дварэ госці: то станаваы, то пісар, то хвельчар, часам пасрэднік, то сакратар з’ездавы, то судавы, а іншы раз і ўсе разам збяруцца, ды днёў тры ў карты гуляюць і п’юць, – лепш, як у таго праўдзівага ганарала» [3, с.141]. Таксама заўважым, што разрадка эмацыйнага напружання ў Саска пасля разрыву з жонкай выражаецца ў п’янстве, бо «Бартак з той немарасці кінуўся ў гарэлачку» [3, с. 142].

З тэксту апавядання вынікае, што ў пагоні за матэрыяльнымі выгодамі Сасок са сваёй жонкай Каськай цалкам ігнаруюць духоўнае, ва ўскіім разе, у гэтым плане са станоўчага боку яны ні разу не паказаны. Нават іх сумеснае наведванне культавай установы, выклікана толькі жаданнем прылюдна пацешыць уласнае самалюбства, спалучанае з раўнівымі адносінамі да думкі пра сябе іншых людзей. Вось як гэта малюецца: «Да касцёла, бывала, калі прыляціць чацвёркай, а яна ў капялюху бліскучым з жоўтай істужкай і брыжыкамі, а наверх, пане, сядзіць птушка, як жывая, чыста ж жывая сіваваронка, толькі што не закаўкае. Ідуць па касцёле, аж увесь народ азіраецца!» [3, с.141]. Як заўважыў В. Каваленка, вобраз Тралялі, другой грамадзянскай жонкі Саска, малюецца не толькі ў кантрасце з Каськай, але і рамантычнымі фарбамі. Аднак даследчык, згодна з уяўленнямі 1970-х гг. пра выключнасць і вышэйшасць эстэтыкі крытычнага рэалізму, патлумачыў, што ў «Багушэвіча як пісьменніка ... рамантычныя рысы творчасці з’яўляліся мімаволі, як рудымент і даніна недастатковаму ўменню паказаць узвышанае і пачуццёвае ў рэалістыч-

ным плане» [14, с. 197]. Гэтая гераіня і знешне адрозніваецца ад папярдніцы, бо была «цянклявінькай», і духоўна – легкадумная, вясёлая, але чулая да чужой бяды. «Нічагусенька, бывала, не робе, толькі сабе бегае, выспевае: “Тра-ля-ля, тра-ля-ля!”» [3, с. 142] – характарызуе маладую жанчыну апавядач, які не прымае і тое, што ў самы рабочы час яна конна гарцуе па дарогах. Сярод персанажаў другога плана Траляля¹, па сутнасці, адзіная станючая гераіня, аднак яна не столькі мае акрэслены характар, колькі з’яўляецца носьбітам пэўнага зададзенага аўтарам стэрэатыпу паводзін. У «Гістарычным слоўніку галіцызмаў рускай мовы» зафіксавана такая стасоўная для нашага выпадку пазіцыя: «З. *устар.*, *перен.* И, подумав, прибавила, – впрочем, я не хочу замуж, – все мужчины тру-ля-ля! – Это чтоже такое: тру-ля-ля? Спросил я недоумева. – Ну будто не знаете? – Право не знаю. – Ну... ветренники... и изменщики. (Баранцевич К. Раба // Дело. 1887.4 1 29)» [13]. Раман Казіміра Баранцэвіча «Раба» быў апублікаваны ў штомесячным часопісе «Дело» (1866–1888), які з’яўляўся рэвалюцыйна-дэмакратычным, разначынска-радыкальным і выдаваўся ў Санкт-Пецярбургу. Адзначым, што «тру-ля-ля» сустрэкаецца не толькі ў рамане К. Баранцэвіча, якога А. Чэхаў тым не менш называў «буржуазным пісьменнікам, які піша для чыстай публікі», але і ў бясспрэчнага дэмакрата, блізкага да народніцкага руху прازیка Г. Успенскага: «... В 1872 году Париж уже не был исключительно тем разнохарактерным “тру-ля-ля”, каким привык его представлять себе русский досужий человек» [14, с. 225]. І далей: «Таким образом, хотя Париж “тру-ля-ля” и действовал уже по-прежнему, как ни в чем не бывало, но в этом действии нельзя было не приметить какого-то усилия...» [14, с. 226]. Прыведзеныя цытаты з нарыса Г. Успенскага «Выпраміла», апублікаванага ў часопісе «Русская мысль» ў 1885 г., пераконваюць, што ў рускай белетрыстыцы 1880-х гг., у якой творы К. Баранцэвіча і Г. Успенскага карысталіся папулярнасцю, выраз «тру-ля-ля» выкарыстоўваўся для абазначэння чагосьці бесклапотнага, легкадумнага і падманнага. Такая семантыка цалкам стасуецца да эскізна акрэсленага вобраза багушэвічаўскай Тралялі, пазбаўленай усяго прафанагна і грубага. Яе трэба разглядаць у проціпастаўленні не толькі з прагматычнай Каскай, але і з самім Барткам Саском, яны ўтвараюць змадэляваныя аўтарам своеасаблівыя кантрасныя пары персанажаў. Невыпадкова апавядач наступным чынам характарызуе стаўленне вяскоўцаў да гераіні: «Так мы яе і празвалі Траляля... Але добрая была, вечны ёй пакой: бывала, хто ў вёсцы захварэе, то яна і па лекара пашле, і на лякарства дасць, і дзецям то па грушачцы, то па яблычку. Любілі-тыкі мы яе, гэту Тралялю» [3, с. 142]. Зрэшты,

¹Між іншым Траляля і Труляля з’яўляюцца персанажамі казачнай апавесці «Праз люстэрка» (1871) англійскага пісьменніка Льюіса Кэрала (1832–1898) і англійскіх дзіцячых вершыкаў.

шматлікія крыўды нябожчыку Саску, і іх сціпляя фінансавая падтрымка – «злажыўшыся з душы па дзесяць грошы» – не дала загінуць яго дачцэ Тралялёначцы, «беднай сіротачцы», а затым «ксэндз зыскаўся літасцівы» «і расце паненачка», вучачы пацеры, падобнай да сваёй жыццярadasнай маці, што пакінула добрую памяць у сэрцах сялян. Лёс дзяўчынкі-сіраты звязаны і непасрэдна выцякае і з узлёту ды заняпаду Саска, і з легкадумнасці яе маці Тралялі, і з чалавекалюбства сялянскай грамады, і нават з пыхлівасці і ўпартасці Каські. Ф. Багушэвіч, акрамя займеннікаў, выкарыстоўвае не вельмі разнастайныя, але яркія сродкі намінацыі персанажаў. Для нагляднасці прывядзём іх намінацыйныя парадэгмы: Бартак Сасок – *цяжкі чалавек, нядобры чалавек, суддзя, наш Бартак, пан, бедны*; Прыбалдоў – *пан надта дзікі, ганарал, праўдзівы ганарал*; Бартчыха – *пані Каська, пані, Каська, пакаёўка, жонка, жонка Барткава*; Траляля – *паненачка харошая, губарнантка, кузынка смяхотная ды васолая, паненачка праўдзівая*; Тралялёначка – *дзіятка драбнюсенькае, бедная, дзіця, бедная сіротачка, малая кузянятачка, паненачка*. Прыведзеныя найменні яскрава характарызуюць стаўленне апавядальніка да кожнага з персанажаў і самі па сабе звязаны з той роляй, якую надзелены той ці іншы герой, прадвызначаючы магчымыя іх камунікатыўныя ўзаемасувязі ў сюжэце твора.

Жыццесцвярджалны эпілог завяршае не дужа светлыя карціны побыту і нораваў герояў старэйшага пакалення. Паводле фіналу Ф. Багушэвіч ускладаў найбольшую надзею, скажам так, на прадстаўнікоў пакалення Тралялёначкі, а гэта тыя, хто нарадзіўся ў пачатку 1880-х гг., зразумела, Ясь Луцэвіч і Кастусь Міцкевіч у тым ліку. Вобраз дзяўчынкі-сіраты Тралялёначкі мае сімвалічнае значэнне. Ён, як і ўвогуле вобраз дзіцяці, сімвалізуе будучыню і далейшы працяг жыцця ў яго лепшых, чыстых формах. Менавіта так прачытваецца функцыя гэтага эпізадычнага персанажа ў кантэксце ўсяго адлюстраванага ў апавяданні. Праявіўшы хрысціянскую літасцінасць да «беднай сіротачкі», вяскоўцы зноў жа дзейнічаюць у духу новазапаветных прыказанняў: «Пабожнасць праўдзівая і беззаганная перад Богам і Айцом вось якая: апекавацца над сіротамі і ўдовамі, дапамагаючы ў іх бедах, ды ўсцерагчыся беззаганным ад гэтага свету» [Ліст Якуба 1 : 27]. Тэкстуальная скандэнсаванасць, напружанасць і эмацыянальная насычанасць апаведу, а таксама згарманізаваная кампазіцыя, якая стала вынікам скрупулёзнай апрацоўкі і прастаты архітэктонікі, даюць падставы меркаваць пра імаверную шматзначнасць зместу апавядання, сацыяльна-гуманістычныя абагульненні якога вельмі ёмкія.

Названыя прастата і амбівалентнасць з’яўляюцца прыкметамі сапраўднага пісьменніцкага таленту Ф. Багушэвіча-празаіка. Аднак бясспрэчны для яго аўтарытэт у мастацкай прозе і вельмі самакрытычная Э. Ажэшка (лічыла свае творы слабейшымі ў параўнанні з творчасцю Г. Сянкевіча) у адным з аўтабіяграфічных лістоў 1896 г. прызнавалася:

рэлігійным рэалістам, бо ён не замыкаўся на выключна рэлігійнай праблематыцы, але ўсё ж быў паслядоўным прапагандыстам новазапаветных каштоўнасцей, якія грунтаваліся на ідэях спачування і любові.

Пры гэтым беларускі прэзаік абраў такую форму, якая адаптавала тэкст для ўспрыняцця неадукаванай сялянскай аўдыторыі, наблізіла яго да ўяўленняў малападрыхтаванага чытача, на што сакраментальна прынята звяртаць асаблівую ўвагу. Улічваючы сваю патэнцыяльную чытацкую аўдыторыю, Ф. Багушэвіч як аўтар проста не мог не стаць на шлях стылізацыі. Адзначым, што характарыстыка герояў твора падаецца пры поўнай і, трэба думаць, свядомай адсутнасці партрэтнасці. Партрэтаў герояў аўтар не прапануе, іх характарыстыка падаецца праз маўленне, вызначальную рысу паводзін ці мастацкую дэталю: выкрыкі Бартка на аднавяскоўцаў («галадранцы», «хамуці», «з дарогі!»), «дзікасець» Прыбалдова, дзіўную птушку сіваваронку на капелюшы Бартчыхі, «вясёласць» і пастаянныя спевы Тралялі. Гэта магло быць абумоўлена тым, што ў «Тралялёначцы» аповед вядзецца ад імя ўсёй сялянскай грамады. На гэты конт у М. Бланшо ёсць цікавая думка: «Пісьменнік, які піша для нейкай канкрэтнай публікі, па сутнасці, не піша, – піша сама гэтая публіка...» [1]. Беларускаму прэзаіку трэба было перадаць асаблівасці гутарковага маўлення сялянства, што і было належным чынам зроблена. У творы выразна назіраецца схільнасць Ф. Багушэвіча да лірызацыі, суб'ектывізацыі і дыялагізацыі аўтарскага слова, выражанага моваю апавядальніка. Праўда, на гэтым шляху падсцерагалі і свае цяжкасці: аўтару-юрысту, здаецца, да канца бясхібна так і не ўдалося схаваць уласнае аблічча, што, напрыклад, праявілася ў празмернай кампетэнтнасці апавядальніка ў фінансавых справах Прыбалдова і Саска, або ў відавочна лішнім ўжыванні тэрміна *ліцытацыя* ў выразе «прадалі з ліцытацыі за даўгі» [3, с. 143].

«Тралялёначка» – апавяданне-маралітэ, у якім, напэўна, пад уплывам хрысціянскіх кананічных тэкстаў выразна праглядаюцца атрыбуты прытчападобнасці. Пры адсутнасці наўпростай іншасказальнасці, але пры «кампактнасці» твора, «максімальнай кандэнсацыі дзеяння» (У. Казбярुक) ці «мастацкай эканоміі» (А. Яскевіч) у ім, аўтар тым не менш адкрыта не фармулюе ідэю, пакідаючы зрабіць вывад самім чытачам, закліканым такім чынам да разважанняў. І вывад гэты вельмі просты: разарэнне, прыніжэнне і пагібель – вось што чакае ўсіх, у каго «добра ўсё здабыта / Толькі крыўдай братняй» [3, с. 97] («Панская ласка»). Кулак-кывасмок з назыўным прозвішчам Сасок выступае абагуленым вобразам. Пішучы фабульнае апавяданне пра яго лёс, Ф. Багушэвіч меў схільнасць да прытчы, якая ў малой форме яскрава спалучае лірычныя пачуцці і маральную заглыбленасць з эпічнай шырынёю паказу жыцця. Ствараючы ў аснове сваёй рэалістычны твор з элементамі натуралістычнага фаталізму, у сюжэце якога прысутнічаюць не толькі вострыя канф-

ідзе не пра нейкую адну вызначальную падзею ў жыцці галоўнага героя, а, па сутнасці, пра значную частку яго біяграфіі, таму і выказвалася думка, што твор з'яўляецца аповесцю [21]. Па-другое, мемуарнасць, бо апавядальнік дзеліцца ўспамінамі пра тое, што было некалі, 10–15 гадоў таму, невыпадкова часціца *бывала* ў функцыі пачочнага слова ўжываецца ў гэксце дзесяць разоў. Па-трэцяе, хранікальны спосаб падачы матэрыялу ў іх часовай паслядоўнасці пры максімальным звужэнні арэалу дзеяння (вёска апавядальніка і недалёкі маёнтак Замораўка). Па-чацвёртае, выкарыстанне пашыранай у фальклору і беларускай літаратуры XIX ст. формы гутаркі, якая апрывёры вымагала слухача і была насычана інтанацыямі жывога маўлення. Па-пятае, згаданая ўжо імпрэсіяністычнасць стылю. Па-шостае, навелістычныя напружанасць, лаканізм і дынамізм дзеяння, яго фрагментарнасць і сцэнічнасць, нарэшце, адметная настраёвасць і павышаная вобразна-экспрэсіўная нагрузка на слова, характэрныя для абразка. Вось такі кангламерат атрыбутаў, якім у сукупнасці можна ахарактарызаваць спецыфічнасць жанравай мадыфікацыі апавядання «Тралялёначка», абумоўленую мастацкімі задачамі пісьменніка. Пытанні маралі і рэлігіі сталі аднымі з ключавых у апавяданні. Аўтар у арыгінальнай жанрава эклектычнай форме спалучыў у адным творы рысы і атрыбуты біяграфічнай аповесці, мемуараў, хронікі, гутаркі і імпрэсіі.

Падкрэслім, што, пішучы апавяданне, Ф. Багушэвіч меў намер апублікаваць яго за мяжой, у кракаўскім выдавецтве У. Анчыца, і за ўласны кошт, таму атрымаў поўную свабоду ў выбары тэмы, праблематыкі, герояў і стылістыкі. Заўважым таксама, што нацыянальная праявітая традыцыя тады проста адсутнічала, як не была літаратурна апрацавана і мова. Эксперыментальны характар твора падказваў ідэю звярнуцца да творчай спадчыны французскага тэарэтыка і практыка натуралізму Э. Заля (1840–1902), у прыватнасці да яго праграмага артыкула «Эксперыментальны раман» (1880). Істотна, што гэты артыкул упершыню быў апублікаваны на рускай мове ў пецяярбургскім літаратурным і навуковым і палітычным часопісе ліберальнай арыентацыі «Вестник Европы», на старонках якога Э. Заля на працягу шасці гадоў (1875–1880) друкаваў свае «Парыжскія пісьмы».

Выданне фарміравала грамадскую думку і было вельмі папулярным у асяроддзі дэмакратычнай інтэлігенцыі Расіі. Варта прыгадаць, што ў 1873 г. у ім спадзяваўся надрукаваць свае беларускія вершы В. Савіч-Заблоцкі, а ў 1880-я гг. там актыўна друкаваўся М. Салтыкоў-Шчадрин. Істотную ролю «Вестника Европы» ў засваенні еўрапейскіх культурных здабыткаў, у тым ліку творчасці Э. Заля, нават у Галіцыі (тэрыторыя Аўстра-Венгрыі) канстатаваў даследчык украінска-французскіх літаратурных сувязяў У. Матвішын: «Вясной 1874 г. у Львове пачаў выдавацца часопіс “Друг”, які разгарнуў барацьбу за жывую народную мову і падкрэсліваў неабходнасць і важнае значэнне перакладной літаратуры для культурна-

на ніжэйшым мяшчанскім узроўні, фаталізм і антысацыяльны біялагічны погляд на чалавека. Э. Заля ў згодзе з пазітывісцкімі пастулатамі сцвярджаў: «Не рашаючыся фармуляваць законы, я ўсё ж мяркую, што спадчыннасць робіць вялікі ўплыў на інтэлект і жарсці чалавека. Я надаю таксама важнае значэнне асяроддзю, я лічу, што пры вывучэнні якой-небудзь сям'і, гэта значыць групы жывых істот, сацыяльнае асяроддзе таксама мае вялікае значэнне» [23]. Зразумела, што ўплыў ідэй Э. Заля і эстэтыкі натуралізму на творчасць Ф. Багушэвіча вельмі перспектыўная тэма для спецыяльных даследаванняў.

Звернем увагу на тое, што натуралізм прасякнута аповесць Э. Ажэшкі «Дзюрдзі» (1885), а праблеме ўплываў спадчыннасці і сацыяльнага асяроддзя на лёс чалавека прысвечана насычанае беларускім фальклорам і этнаграфічным матэрыялам апавяданне пісьменніцы «Зімовым вечарам» (1887). Вобразы сялян-забойцаў Дзюрдзяў і рэцэдывіста Бонка сведчаць, што гродзенская аўтарка аддала даніну канцэпцыі Э. Заля пра чалавека-звера, асобныя рысы якога можна заўважыць і ў вобразе Бартка Саска. Пры гэтым і ў «Тралялёначцы», і ў названых творах Э. Ажэшкі, і яе аповесцях «Нізіны» (1884) і «Хам» (1888), прысвечаных жыццю беларускага сялянства, аналіз маралі грамадства падаецца на побытавым узроўні і менавіта ў сямейным ключы, на прыкладзе адносінаў галоўных герояў.

Безумоўна, Ф. Багушэвіч улічваў багаты творчы вопыт Э. Ажэшкі ў адлюстраванні жыцця беларускай вёскі, сялян і шарачковай шляхты. Увосень 1891 г. (перыяд, блізкі да стварэння «Тралялёначкі») у сувязі з 25-годдзем творчай дзейнасці пісьменніцы ён напісаў беларускі прывітальны верш «Яснавяльможнай пані Арэшчысе». У каментары да апошняга выдання «Выбраных твораў» (2015) Ф. Багушэвіча сцвярджаецца: «Меркавалася, што яго (верш. – І. З.) уключаць у юбілейнае выданне «Падарунак» (1893), прысвечанае пісьменніцы, аднак кніга выйшла без прысвячэння беларускага паэта. Магчыма, гэты верш Багушэвіч чытаў 6 лютага 1892 года на сяброўскай вечарыне ў Варшаве, прысвечанай 25-й гадавіне творчай працы пісьменніцы, з якой яголучыла шчырая сяброўская і творчая павязь. Ажэшка высока цаніла творчасць Ф. Багушэвіча, заахвочвала яго да працы на роднай мове, захаплялася ім як чалавекам высакароднай душы» [4, с. 388]. У лісце да гродзенскай пісьменніцы ад 2(14) лістапада 1892 г. Ф. Багушэвіч задаў адрасату наступнае рытарычнае і пафаснае пытанне: «Хіба творы найшаноўнейшай спадарыні не ёсць найдакладнейшая статыстыка жыцця кабет?» [3, с. 248]. Творы – статыстыка жыцця. Укладзены ў гэтае выказванне сэнс, на нашу думку, знаходзіцца ў поўнай згодзе з пазітывісцкім культам навукі і прапагандаванымі Э. Заля «навуковымі» падыходамі да мастацкай творчасці.

Дарэчы згадаць меркаванне Ю. Лотмана з даследавання «Культура і выбух» пра другасны працэс рэтраспектыўнай трансфармацыі, калі мы «сыходзім з непазбежнасці таго, што адбылося» [24, с. 33].

лядныя прынцыпы празаіка грунтаваліся на хрысціянскіх традыцыях і мелі сувязь з кананічнымі евангельскімі тэкстамі, што знайшло выражэнне ў адметнасці вобраза галоўнага героя і спецыфіцы вырашэння канфлікту. Ф. Багушэвіч быў паслядоўным прапагандыстам новазапаветных каштоўнасцей, якія грунтаваліся на ідэях спачування і любові. Жанравы аспект аналізу пацвердзіў наватарства аўтара, які выкарыстаў арыгінальную жанравую мадыфікацыю апавядання са спалучанымі рысамі гутаркі, хронікі, імпрэсіі пры мемуарнай форме выкладання і прытчападобнасці. У эстэтычным плане ў апавяданні «Тралялёначка» знайшлі адлюстраванне прынцыпы не толькі крытычнага рэалізму і рамантызму, але і натуралізму і пазнейшых мадэрнісцкіх плыняў.

Прысвечанае перадусім маральна-этычнай і толькі затым сацыяльнай праблематыцы апавяданне «Тралялёначка», як і ўсю творчую спадчыну Ф. Багушэвіча, належыць аналізаваць з улікам шырокага гісторыка-літаратурнага і культурнага кантэкстаў і эстэтычных эвалюцыйных працэсаў, якія адбываліся ў польскай, рускай і ў іншых еўрапейскіх літаратурах.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Бланшо М.* Литература и право на смерть / пер. с фр. Д. Кротовой [Электронный ресурс] // От Кафки к Кафке. М. : Логос, 1998. URL: <http://blansho.narod.ru/blanchot/litera.html> (дата обращения: 13.01.2018).
2. *Кісялёў Г. В.* Выбранае / уклад., камент. Л. Кісялёвай, В. Чамярыцкага ; прадм. М. Тычыны. Мінск : Беларус. навука, 2016. 575 с.
3. *Багушэвіч Ф.* Выбраныя творы / уклад. з тэксталагіч. падрыхт., прадм. і камент. Я. Янушкевіча. Мінск : Беларус. навука, 2015. 445 с.
4. *Александровіч С. Х., Александровіч В. С.* Беларуская літаратура XIX – пачатку XX ст. : хрэстаматыя. Мінск : БДУ, 1978. 256 с.
5. *Яусс Г-Р.* История литературы как вызов теории литературы // Современная литературная теория : антология / сост. И. В. Кабанова. М. : Флинта : Наука, 2004. С. 192–200.
6. *Orzeszkowa E.* Listy zebrane do Jana Karłowicza [Электронны рэсурс]. URL: <https://bookmate.com/reader/thijaTSC> (дата звароту: 18.10.2016).
7. *Салтыков-Щедрин М. Е.* Собрание сочинений : в 3 т. [Электронный ресурс]. М. : ИПО «Полигран». Т. 2: Господа Головлевы. Убежище Монрепо. 1996. URL: http://az.lib.ru/s/saltykow_m_e/text_0092.shtml (дата обращения: 11.02.2017).
8. *Салтыков-Щедрин М. Е.* Благонамеренные речи [Электронный ресурс]. URL: http://azlib.ru/s/saltykow_m_e/text_0058.shtml (дата обращения: 04.11.2021).
9. *Луцкевіч А.* Выбраныя творы: праблемы культуры, літаратуры і мастацтва / уклад., прадм., камент., індэкс імёнаў, пер. з пол. і ням. А. Сідарэвіча. Мінск : Кнігазбор, 2006. 460 с.
10. *Ланская Н.* Абрусіцелі. Раман з грамадскага жыцця Заходняга краю / пер. з рус. Т. Ківяіцкай // Літаратура другой паловы XIX стагоддзя : у 2 ч. Ч. 2 /

уклад. Л. Г. Кісялёвай, Н. М. Сянкевіч ; навук. рэд. С. Л. Гаранін. Мінск : Маст. літ., 2013. С. 586–781.

11. *Морозов В. И.* Особенности языка произведений Франтишка Богушевича : автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Белорус. гос. ун-т. Минск, 1971. 26 с.

12. *Янушкевіч Я. Я.* Францішак Багушэвіч // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў : у 2 т. / НАН Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. Мінск : Беларус. навука, 2007. Т. 2. Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе. С. 373–401.

13. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка / под общ. ред. Л. И. Скворцова. М. : Оникс : Мир и образование : Астрель, 2011. 1200 с.

14. *Каваленка В. А.* Вытокі. Уплывы. Паскоранасць: Развіццё беларускай літаратуры XIX – XX стагоддзяў. Мінск : Навука і тэхніка, 1975. 336 с.

15. Исторический словарь галлицизмов русского языка [Электронный ресурс]. URL: <https://gallicismes.academic.ru/38562/%D1%82%D1%80%D1%83-%D0%BB%D1%8F-%D0%BB%D1%8F> (дата обращения: 04.02.2018).

16. *Успенский Г. И.* Власть земли / сост., предисл. и примеч. В. И. Бельдюгова. М. : Совет. Россия, 1984. 400 с.

17. Рыкаць // ТСМБ. Мінск, 1980. Т. 4 : П-Р. 768 с.

18. Кодла // ТСМБ. Мінск, 1976. Т. 2 : Г-К. 768 с.

19. *Orzeszkowa E.* Melancholia i poznanie / wstęp i oprac. D. Danek. Warszawa : Terra Nowa, 2014. 187 s.

20. *Навуменка І. Я.* Змітрок Бядуля // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. 2-е выд. Мінск : Беларус. навука, 1999–2003. Т. 1 : 1901–1920. 1999. С. 237–264.

21. *Лебедзеў У. А.* Францішак Багушэвіч – празаік // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. філал. навук. 2007. № 1. С. 51–55.

22. *Матвишин В. Г.* Украинско-французские литературные связи XIX – начала XX ст. (Переводы. Критическое восприятие. Творческое усвоение) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1991. 47 с.

23. *Золя Э.* Экспериментальный роман / пер. с фр. Н. Немчинова [Электронный ресурс]. URL: https://www.libtxt.ru/zagruzit/t/zolya_emil/49677-sobranie_sochineniy_t.24_iz_sbornikovchto_mne_nenavistno_i_eksperimentalniy_roman.html (дата обращения: 13.01.2018)..

24. *Лотман Ю. М.* Культура и взрыв. М. : Гнозис : Прогресс, 1992. 272 с.

25. *Гадамер Г.-Г.* Актуальность прекрасного : пер. с нем. М. : Искусство, 1991. 367 с.

26. *Бабкоў І.* Этыка памежжа: транскультурнасьць як беларускі досьвед // Анталёгія сучаснага беларускага мыслення. СПб. : Нев. простор, 2003. С. 64–77.

27. *Гарэцкі М.* Гісторыя беларускае літаратуры / уклад. і падрыхт. тэксту Т. С. Голуб. Мінск : Маст. літ., 1992. 479 с.

ГЕНАДЗЬ КІСЯЛЁЎ – УНІКАЛЬНЫ ДАСЛЕДЧЫК ГІСТОРЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ХІХ ст.

Генадзь Кісялёў – выдатны гісторык літаратуры, яркі і смелы Вучоны, чалавек інтэлігентны і незвычайна сціплы. Шматлікія яго наватарскія даследаванні, публікатарская і эдыцыйная дзейнасць умацавалі падмурак гісторыі беларускай літаратуры ХІХ ст. і іншых перыядаў развіцця нацыянальнага прыгожага пісьменства. Г. Кісялёў – прыклад Вучонага, які не толькі зрабіў велізарны ўнёсак у айчыннае літаратуразнаўства, але і быў Даследчыкам, захопленым сваёй справай да апантанасці. Усе яго працы ствараліся на трывалай дакументальнай аснове, якая гарманічна спалучалася са свабодай думкі, дакладнасцю, яснасцю выкладання і яркім пісьменніцкім талентам. Яго памяць захоўвала агромністую колькасць самых разнастайных фактаў, звязаных з літаратурным, грамадска-культурным, палітычным і прыватным жыццём прамінулай эпохі. Варта асабліва адзначыць, што глыбокія ўласныя веды і багаты арсенал новых знаходак у архівах і кнігасховішчах не заміналі яго павазе і карэктным адносінам да навуковага даробку як папярэднікаў, так і маладзейшых сучаснікаў.

У 60-я гады ХХ ст. падчас хрушчоўскай адлігі ў грамадстве адчуваўся відавочны попыт на новыя падыходы ў раскрыцці біяграфій выдатных дзеячаў мінулага. На гэтай хвалі ўзнікла кніга жыццяпісных нарысаў «Сейбіты вечнага: артыкулы пра беларускіх пісьменнікаў і дзеячаў рэвалюцыйнага руху 1863 года» (1963, 2-е выд. – 2009).

«У жніўні 1861 года па яшчэ не закончанай чыгунцы (да Свянцян дабіраліся падводаю) ехаў з Вільні ў Пецяярбург малады чалавек гадоў дваццаці. Яго задумлівыя, крыху журботныя вочы глядзелі праз вокны вагона, за якімі хвалявалася пераспелае жыта, прапльвалі пералескі ды часам мільгалі, насунуўшы саламяныя шапкі, пахілыя хаціны прыдарожных вёсак. Раз-пораз юнак кідаў позірк на свой скарб – куфэрак з бялізнаю і кнігамі. Цікаўным пасажырам ён сказаў, што завуць яго Францішкам,

Пазней нарыс «Гімназічныя і студэнцкія гады Францішка Багушэвіча» ўвойдзе ў першую кнігу пісьменніка «Сейбіты вечнага». У ёй у белетрызаванай форме будзе весціся прадметная гаворка пра перыпетыі жыццёвых лёсаў Кастуся Каліноўскага, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Антона Трусава і Францішка Багушэвіча. Ва ўступе аўтар пісаў: «Гэта кніга пра мужных сыноў Беларусі – удзельнікаў гераічнага паўстання 1863 года, накіраванага супраць засілля царызму і прыгонніцтва» [1, с. 19]. Такім чынам, Г. Кісялёў адразу заяўляе, што гераізуе вобразы персанажаў, асэнсоўваючы ўсе вядомыя і разрозненыя факты з іх жыцця ў збіральным і канцэнтраваным рэчышчы мужнай чыннасці падчас паўстання.

Смеласць даследчыка можна ацаніць, калі прыгадаць трактоўкі творчай спадчыны В. Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча ў «Праграме па беларускай літаратуры для 8, 9, 10 класаў сярэдняй школы і педагогічных тэхнікумаў» (1935). Творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча разглядалася ў падраздзеле з паказальнай назвай «Літаратура прыгонніцкага памешчыцтва». Пісьменнік трактаваўся «як прадстаўнік рэакцыйна-памешчыцкага сантыменталізма», падкрэсліваўся «нізкі мастацкі ўзровень творчасці Дуніна-Марцінкевіча» [3, с. 6]. Аналагічная вольгарна-сацыялагічная ацэнка давалася і творчасці Ф. Багушэвіча ў падраздзеле «Літаратура вясковай беларускай буржуазіі»: «Нацыянальныя патрабаванні Багушэвіча, як выражэнне патрабаванняў нацыяналістычнай беларускай буржуазіі, буржуазны нацыяналізм, ярка выражаны антысемітызм, як характэрнейшы прызнак ідэалогіі беларускай нацыяналістычнай буржуазіі» [3, с. 7]. У цэлым жа Ф. Багушэвіч разглядаўся ў праграме «як прадстаўнік буржуазнага рэалізма ў беларускай літаратуры» [3, с. 7].

Нават у пасляваенны час, калі самыя грубыя вольгарызатарскія закіды ў адрас пісьменніка былі падвергнуты астракізму, некаторыя ўяўныя недахопы багушэвічаўскага светапогляду працягвалі падкрэслівацца і крытыкавацца. Так, В. Барысенка ў манаграфіі «Францішак Багушэвіч і праблема рэалізма ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя» (1957) не прамінуў адзначыць: «Аднак, выступаючы з пазіцыі сялянства, Багушэвіч прыносіў у сваю крытыку не толькі тое, што ішло ад сілы сялянскага руху, але і тое, што ішло ад яго слабасці, ад палітычнай няспеласці сялянскіх мас у перыяд падрыхтоўкі першай рускай рэвалюцыі. Адлюстраваннем і ідэйна-мастацкім выражэннем гэтай слабасці і палітычнай няспеласці мас былі ўласцівыя Багушэвічу утапічныя дробна-буржуазныя мары аб магчымасці народнага шчасця ў рамках дэмакратычнага грамадскага ладу на аснове дробнаўласніцкага ўкладу жыцця, адсутнасць у пісьменніка яснай і гістарычнай перспектывы пры вырашэнні сацыяльных канфліктаў свайго часу» [4, с. 350]. Вядома, што Ф. Багушэвіч не жыў «у перыяд падрыхтоўкі першай рускай рэвалюцыі», таму закіды ў адрас сялянскіх герояў пісьменніка, «якія не становяцца яшчэ на шлях актыўнай масавай рэвалюцыйнай барацьбы» [4, с. 350],

першае выданне падрыхтаванай ім кнігі «Пачынальнікі. 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX стагоддзя» (другое выданне – 2003). Гэта крыніцазнаўчае дакументальнае даследаванне, якое змяшчала публікацыі помнікаў культуры і гістарычных дакументаў, што прайшлі тэксталагічную апрацоўку, мела каментары, уступныя артыкулы, дапаможныя ўказальнікі і іншыя элементы навукова-даведачнага апарату. Акрамя «Агульных матэрыялаў» і «Дадаткаў», у ім змешчаны тэксты, крытычныя водгукі і дакументы, якія характарызуюць жыццёпісы і творчую спадчыну 16 беларускіх пісьменнікаў: Я. Баршчэўскага, Я. Чачота, В. Дуніна-Марцінкевіча, А. Рыпінскага, П. Багрыма, А. Вярыгі-Дарэўскага, У. Сыракомлі, В. Каратынскага, А. Ельскага, Я. Вуля (Ф. Элегія Карафа-Корбута), Ф. Тапчэўскага, Ф. Багушэвіча, А. Абуховіча, В. Савіча-Заблоцкага, Я. Лучыны, А. Гурыновіча. У беларускім літаратуразнаўстве да таго часу не было спецыялізаванага навуковага выдання, прысвечанага разнастайным праявам літаратурнага працэсу, біяграфіяў і творчай спадчыне літаратараў. Складальнік сціпла і аб'ектыўна ацэньваў вынікі сваёй працы, калі падкрэсліў: «Зборнік не прэтэндуе на паўнату» [7, с. 5]. Аднак насамрэч ён прапанаваў чытачам адметнае, манументальнае, эпічнае палатно літаратурнага працэсу XIX ст., якое складалася з мазаікі сабраных і ўведзеных у навуковы ўжытак, часта ўпершыню, дакументаў эпохі, якія выяўлялі карціну складаных аб'ектыўных працэсаў у літаратуры Беларусі названага перыяду.

У лютым 1978 г. будучы народны паэт Ніл Гілевіч на старонках газеты «Літаратура і мастацтва» ў рубрыцы «Чытацкі дзённік пісьменніка» падзяліўся сваімі ўражаннямі ад знаёмства з матэрыяламі зборніка «Пачынальнікі»: «3 прагавітай цікавасцю – з вечара і ледзь не да раніцы – чытаў складзены Генадзем Кісялёвым зборнік “Пачынальнікі”. Чытаў і радаваўся: у беларускім літаратуразнаўстве адбыўся своеасаблівы паварот – яно павярнула вачамі і сэрцам да факта» [8]. Упэўнены, што кніг, якія чытаюць амаль усю ноч, нават у арсенале спецыялістаў няшмат. Гэта бясспрэчны знак якасці. На нашу думку, навуковае выданне «Пачынальнікі», якое змяшчала перадусім дакументы, выканала выключную сацыяльна-культурную функцыю, паказала, што XIX стагоддзе – эпоха надзвычай цікавая, поўная драматычных і, нават, трагічных калізій.

У Алеся Разанава ёсць такія радкі:

Развей няведання туман
і адкажы нам,
непазбежнае,
ці гэта час належыць нам,
ці гэта мы яму належым? [9]

Г. Кісялёў у сярэдзіне 1970-х гг. сапраўды «развёў няведання туман» у адносінах да літаратуры XIX ст. На званне знакавай ў гісторыі нашай літаратуры можа прэтэндаваць і яго кніга «Жылі-былі класікі: Хто напісаў

абагульняючы характар і дае магчымасць правесці франтальны агляд усёй наяўнай да пачатку 1990-х гг. «фактуры». Гэта праца дапамагла больш выразна ўбачыць увесь спектр праблем, звязаных з развіццём літаратурнага працэсу на працягу цэлага стагоддзя. Навука ідзе па шляху назапашвання матэрыялу на першапачатковым этапе да вывучэння шляхоў развіцця самой навукі. Найбагацейшы фактычны матэрыял манаграфіі «Ад Чачота да Багушэвіча» дае ўяўленне і аб дынаміцы вывучэння літаратуры XIX ст., а менавіта – што зрабілі сучаснікі пачынальнікаў у апісанні іх жыцця і творчасці і што прынеслі наступныя пакаленні даследчыкаў. Папулярнасці гэтай манаграфіі спрыяла тое, што яна стала прыкладам карэктнага сінтэзу аб'ектыўнай навуковай інфармацыйнасці і лёгкай манеры выкладання.

Г. Кісялёў быў майстрам канцэптуалізацыі даследаванага ім разнастайнага матэрыялу. Гэта яскрава засведчана як у кнігах, так і ў зборніках гісторыка-літаратурных нарысаў і артыкулаў «З думай пра Беларусь. Даследаванні і знаходкі з гісторыі беларускай літаратуры і рэвалюцыйнага руху другой паловы XIX ст.» (1966), «Героі і музы» (1982), «Спасцігаючы Дуніна-Марцінкевіча. Спроба навуковай сістэматызацыі дакументаў і матэрыялаў» (1988), «Радаводнае дрэва: Каліноўскі – эпоха – наступнікі» (1994) і інш.

Навуковая літаратура, прысвечаная гісторыі айчыннага пісьменства XIX ст., у апошнія дзесяцігоддзі значна ўзбагаціла дакументальна-фактычны арсенал, аднак гэта не азначае, што істотна збыднелі яе патэнцыяльныя рэзервы, хутчэй, наадварот. Час ад часу публікуюцца новыя нечаканыя архіўныя знаходкі. Кафедрай беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта выдаецца адмысловы серыяльны альманах «Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў» (Warszawa. Т. 1, 2014; Т. 2, 2016; Т. 4, 2018), «Даследаванні і матэрыялы: Літаратура Беларусі XIX – пачатку XX стагоддзяў» (Т. 3, 2017; Т. 5, 2018). Матэрыялы для альманаха рыхтуюцца М. Хаўстовічам. Шэраг нумароў часопіса «ARCHE» прысвечаны XIX ст. Напрыклад, № 3 (136) за 2015 г. складаецца з якасных даследаванняў беларускіх гісторыкаў 1920-х гг. на тэму паўстання і рэвалюцыі. У цэнтры ўвагі – паўстанне 1830–1831 гг. у Беларусі, асоба і чыннасць К. Каліноўскага, 1863 г. у Беларусі і інш., якія раней былі цяжкадаступнымі [12].

Сталай цікавасцю да гісторыі і культуры Беларусі, да разнастайных дакументальных і біяграфічных матэрыялаў, звязаных з гэтым перыядам, вызначаецца выдавецтва «Лімарыус», якое наладзіла выпуск біяграфічнага альманаха «Асоба і час» [13], а таксама заснавала серыю выданняў «Беларуская мемуарная бібліятэка», дзе, напрыклад, былі надрукаваны каларытныя ўспаміны ўдзельніка паўстання 1863–1864 гг. Зыгмунта Мінейкі [14]. У «Лімарыусе» ў 2009 г. пабачыў свет своеасаблівы зборнік-мемарыял «...Пачуць, як лёсу валяцца муры...», прысвечаны па-

мяці Г. Кісялёва. У кнізе, укладальнікамі якой выступілі дачка даследчыка Лія Кісялёва і Аляксандр Фядута, а навуковым рэдактарам Адам Мальдзіс, змешчаны матэрыялы трыццаці аўтараў, удзячных стваральніку «Пачынальнікаў» [15].

Апублікаваныя сёння папяровыя і электронныя матэрыялы, якія асвятляюць перыпетыі літаратурна-грамадскага руху XIX ст., вельмі багатыя, але творчы даробак Г. Кісялёва не састарэў. Упэўнены, што побач з кнігамі Ф. Скарыны, «Новай зямлёй» Я. Коласа і інш. «Сейбіты вечнага», «Пачынальнікі», «Жылі-былі класікі» і «Ад Чачота да Багушэвіча» трэба залічыць да выданняў, якія маюць агульнанацыянальнае значэнне і вечную каштоўнасць.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Кісялёў Г.* Сейбіты вечнага: артыкулы пра беларускіх пісьменнікаў і дзеячаў рэвалюцыйнага руху 1863 года. Скарынаўская сімволіка: вытокі, традыцыі, інтэрпрэтацыі / навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. Мінск : Медысонт, 2009. 544 с.

2. БДАМЛМ. Ф. 66. Воп. 1. Спр. 1404.

3. Праграма па беларускай літаратуры для 8, 9 і 10 класаў сярэдняй школы і педагогічных тэхнікумаў (праект). Менск : Дзярж. выд-ва Беларусі. Вучпедсектар, 1935. 21 с.

4. *Барысенка В. В.* Францішак Багушэвіч і праблема рэалізма ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя. Мінск : Акад. навук БССР, 1957. 365 с.

5. *Александровіч С.* Доказна і аргументавана // *Польмя*. 1963. № 7. С. 180–183.

6. *Мальдзіс А.* «Рэстаўратарскае» майстэрства даследчыка // *Маладосць*. 1963. № 11. С. 145–149.

7. Пачынальнікі: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / уклад. Г. Кісялёў ; рэд. В. В. Барысенка, А. І. Мальдзіс. Мінск : Навука і тэхніка, 1977. 544 с.

8. *Гілевіч Н.* Вачамі і сэрцам – да факта // *Літ. і маст.* 1978. 17 лют. С. 7.

9. *Разанаў А.* Дождж: возера ў акупунктуры [Электронны рэсурс]. URL: https://www.royallib.com/read/razana_ales/dogdg_vozera_akupunkturi.html#0 (дата звароту: 03.11.2021).

10. Непрыдуманая літаратура / літаратура нон-фікшн у Беларусі – што гэта? *Крулы стол // Дзеяслоў*. 2015. № 4 (77). С. 278–293.

11. *Кісялёў Г.* Жылі-былі класікі: Хто напісаў паэмы «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе». Мінск : Беларус. навука, 2005. 549 с.

12. Гістарыяграфія 1920-х гадоў: «доўгае XIX стагодзьдзе». Ч. 2 : Паўстаньні і рэвалюцыі // *ARCHE*. 2015. № 3 (136). 731 с.

13. Асоба і час: беларускі біяграфічны альманах. Мінск : Лімарьус, 2020. Вып. 9. 310 с.

14. *Мінейка З.* 3 тайгі пад Акропаль: Успаміны з 1848–1866 гадоў / пер. з пол., уклад., прадм. камент. М. Запартыка. Мінск : Лімарьус, 2017. 568 с.

15. Пачуць, як лёсу валяцца муры: Памяці Генадзя Кісялёва / рэд.: А. Фядута, Л. Кісялёва. Мінск : Лімарьус, 2009. 400 с.

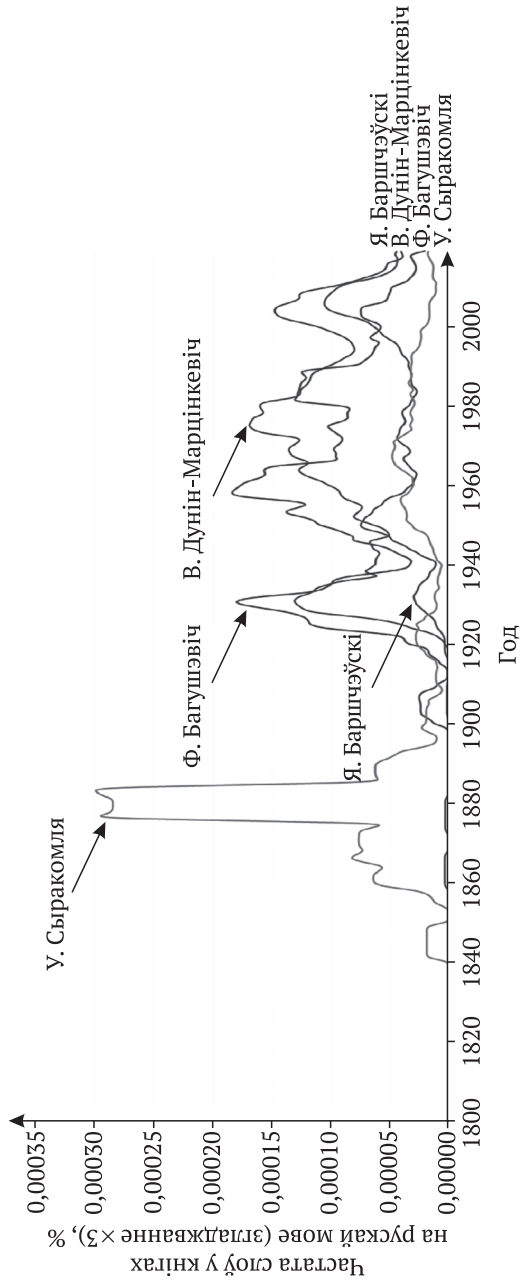
ДАДАТКІ

1. ХРАНАЛАГІЧНАЯ ТАБЛІЦА НЕРЭАЛІЗАВАНЫХ ПЛАНАЎ, ПРАЕКТАЎ, НАМЕРАЎ, ПРАПАНОЎ, ЛЁС РУКАПІСАЎ І ІНШ.

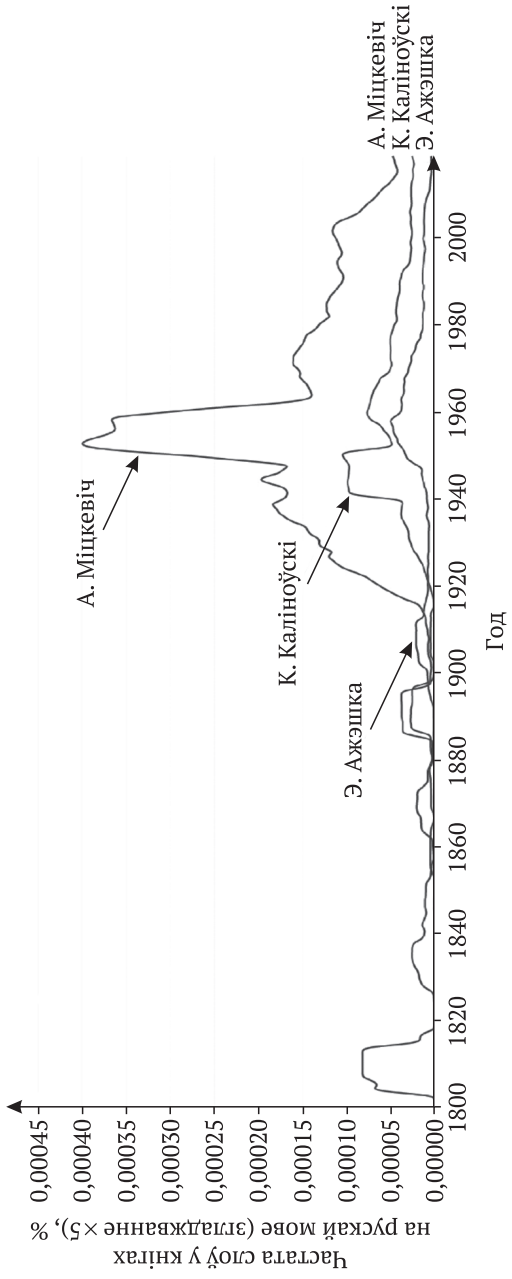
Год	Падзея
1828	У Полацку выйшаў пасмяротны зборнік «Вершы Яна Аношкі...» (47 твораў). Укладальніца Т. Урублеўская мела шмат ненадрукаваных твораў паэта, якога называла беларускім песняром, і прапаноўвала любому ахвотніку выдаць рэшту яго спадчыны. Мецэнатаў не знайшлося
1838	У Вільні канфіскаваны альманах «Војан» за публікацыю макаранічнага (польска-беларускага) верша «Скажы, вяльможны пане...»
1841	Браты Грымалоўскія мелі намер ствараць літаратуру на беларускай мове. Фактаў, якія сведчаць, што ён нейкім чынам быў рэалізаваны, не выяўлена
1843	У пецярбургскім часопісе «Маяк» І. Цытовіч палка заклікаў пісаць для беларускіх сялян па-беларуску. Рэдакцыя падтрымала ініцыятыву, аднак яна не знайшла актыўнага водгуку ў грамадстве. У польскамоўных рэгіянальных альманахах «Atenaеum» (1841–1851), «Rubon» (1842–1849) і «Niezabudka» (1840–1844) беларускія мастацкія творы не друкаваліся
1849	На ўзроўні размоў у інтэлігенцкім асяродку засталася пытанне заснавання беларускага часопіса
1853	Па прапанове прафесара І. Сразнеўскага расійская цензура забараніла перадрукоўваць беларускую баладу А. Рыпінскага «Нячысіцік»
1857	Не рэалізавалася задума У. Сыракомлі і В. Каратынскага пра сумесны зборнік беларускай паэзіі

Год	Падзея
1859	Забарона друкаваць беларускамоўныя тэксты лацінскім шрыфтам. У выніку пераклад В. Дуніна-Марцінкевіча паэмы А. Міцкевіча «Пан Тадэвуш» на беларускую мову не трапіў да масавага чытача. Забароненыя цензурай рукапісы іншых твораў пісьменніка былі апублікаваны толькі пасля яго смерці
1860	За прысвечаны Аляксандру II беларускі верш «Уставайма, братцы...» В. Каратынскі абвінавачаны ў парызскай эмігранцкай перыёдыцы ў нацыянальнай здрадзе і сацыяльнай несумленнасці ў дачыненні да сялянства
1862	У Вільні памёр У. Сыракомля (нарадзіўся ў 1823 г.). Сёння вядомы толькі два яго беларускія вершы
1863–1864	Расійскія ўлады адмовіліся ад праекта выдання афіцыйнага часопіса на беларускай мове. Страчана рукапісная спадчына А. Вярты-Дарэўскага, у тым ліку яго пераклад на беларускую мову паэмы А. Міцкевіча «Конрад Валенрод»
1864	У Вільні павешаны К. Каліноўскі (нарадзіўся ў 1838 г.)
1868	У выніку арыштаў у Пецярбургу спыніла асветніцкую дзейнасць народніцкая суполка «Крывіцкі вязок»
1873	Прапанова і просьба В. Савіча-Заблоцкага надрукаваць яго беларускія вершы ў часопісе «Вестник Европы» не падтрымана рэдакцыяй
1884	Пасля двух нумароў спынілася выданне нелегальнага часопіса «Гомон», органа беларускіх нарадавольцаў, рэпрэсаваных уладамі
1893	Змена спрыяльнага для развіцця беларускай літаратуры рэдакцыйнага курсу першай прыватнай газеты «Мінский листок». З 1888 па 1893 гг. рэдакцыя выпусціла чатыры кнігі навукова-папулярнага дадатку «Северо-Западный календарь...». На старонках газеты і календароў па-беларуску надрукаваны творы Я. Лучыны, У. Сыракомлі, А. Шункевіча і інш., упершыню апублікаваны тэкст «Тарась: белорусская поэма»
1894	Пасля арышту за нелегальную дзейнасць трагічна абарвалася жыццё маладога А. Гурыновіча (нарадзіўся ў 1869 г.). Рукапісная спадчына паэта, захаваная ў жандарскіх архівах, стала друкавацца толькі з 1921 г.
1897	У Мінску памёр Я. Лучына (нарадзіўся ў 1851 г.). Яго паэтычныя зборнікі «Роезуе» (1898) і «Вязанка» (1903) пабачылі свет пасмяротна
1898	У Слуцку памёр А. Абуховіч (нарадзіўся ў 1840 г.). Сёння апублікавана толькі частка рукапіснага архіва байкапісца і мемуарыста. Пераклады шэдэўраў сусветнай класікі на беларускую мову лічацца страчанымі
1900	У Кушлянах памёр Ф. Багушэвіч (нарадзіўся ў 1840 г.). Лёс рукапісаў трэцяга паэтычнага зборніка «Скрыпка беларуская» і кнігі прозы «Беларускія расказы Бурачка» невядомы

2. ДЫНАМІКА ЎЗГАДВАННЯ АСОБНЫХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ XIX ст. У РУСКАМОЎНЫХ ВЫДАННЯХ (паводле праграмы Google Ngram Viewer)

Рыс. Д2.1

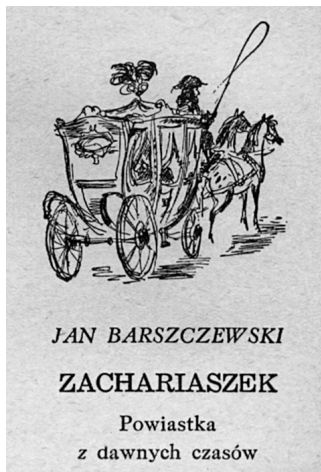

Рыс. Д2.2

4. ТВОР ЯНА БАРШЧЭЎСКАГА «ЗАХАРАЧКА. АПАВЯДАННЕ З МІНУЛЫХ ЧАСОЎ»¹

Дзе ж хатнія духі?! Пакінулі нашыя парогі без погаласу і жалю. Што ж вас устрывожыла? Ці яркае святло зары, ці нашае празмерна крыклівае жыццё? О, яшчэ досыць і ценю, і зацішша! Вярніцеся да нас. А калі ўжо нямілыя прасцецкія стрэхі, калі ваша невяртанне да нас прадвызначана на канаваннем, о, тады дазвольце, хоць успомніўшы, засумаваць па вас.

Гэта здарылася ў вясковым доме, але шыкоўным, у святочны дзень, у ясную паўдзённую ды зімовую пару. Каля мармуровага століка сядзела гаспадыня дома, а на століку перад ёю ляжала раскрытая кніга малітваў, менаваная «Heroina»². Раптам нечакана ў пакоі пачуўся нейкі спеў, ціхі, здушаны, які сыходзіў нібы з бліжэйшай сцяны. Пані сумелася і ўскочыла. Хутка слугі і чэлядзь запоўнілі пакоі, усе слухалі, а голас напываў так журботна, так чуліва, што нягледзячы на пострах, які панаваў навокал, усіх прабірала нейкае незразумелае шчаслівае пачуванне. Раптам сціхла. Усе са здзіўленнем аглядаліся вакол, але ніхто не дапытваўся і ніхто не сумняваўся, бо гэта былі яшчэ часы, бліжэйшыя да цудаў і веры. На другі дзень у тую ж самую хвіліну той самы голас зноў заспяваў, зноў збегліся ўсе хатковыя, але ўжо не з трывогай і бояззю, а з сапраўднай радасцю лавілі ўсе тоны таго дзіўнага, салодкага і таёмнага напеву. Прысутнасць столькіх людзей, спеў, які выяўляў чысціню пачуццяў, а найбольш упэўненасць у справядлівасці свайго намеру, надалі смеласці гаспадыні дома, якая выйшла ўперад і сказала: «Усякі дух хваліць Пана Бога! Хто ты, скажы, хто і чаго хочаш?» Спеў сціхнуў і пачуўся голас: «Я Захар, пакутная душа. На працягу ўсяго майго зямнога жыцця я зрабіў толькі адзін добры ўчынак. Бог справядлівы, мой учынак не можа застацца без узнагароды, за яго атрымаў адпачынак тут, перш чым пайсці на вечнае катаванне».

¹Пераклад наш. Пры перакладзе па магчымасці захоўваліся стылістычныя асаблівасці арыгіналу, хоць пунктуацыя прыведзена да сучасных норм.

²Пашыраны і вельмі папулярны ў XVIII ст. – першай палове XIX ст. малітоўнік.

за днём слабнуць. Пакінуты сам на сябе, гарую як магу, а беды тым часам растуць, бо дзеці растуць, а наракаць на памнажэнне падобных бедаў нельга, бо і радасці ад іх шмат, а Пан Бог разам з тым на наракаючых гневаецца, забірае адно і другое... так мне было ў гэтым годзе – страціў дзіця, здаецца, што найлепшае і найдаражэйшае сэрцу!¹ – У такім становішчы ўяві сабе, як высока цаню кожны Твой водгук і Тваё бурчанне. А што ж, калі Тваё пісьмо станецца для мяне нібы сведчаннем ласкі Божай. Якраз калі ламаю галаву над выхаваннем дзяцей, Ты да мяне з’яўляешся са сваімі ідэямі. Пагодзімся толькі, а можа з гэтага вынікне для нас абодвух якое суцязэнне. Цяпер маю двух хлопцаў за кніжкай². Аднаму 11 гадоў – характар запальчывы – сэрца найдасканалейшае – галава рассяная – ахвота да працы сярэдня – лагоднасцю можна завесці, куды хочаш – суровыя сродкі ўплываюць наадварот – здароўе добрае. Другому 9 гадоў – непараўнальна слабейшага здароўя – галава развітая і меркаванні аб рэчах сталыя і сур’ёзныя не па гадах – ужо двойчы адпакутаваў ад запалення мазгоў – так што нашы лекары рэкамендавалі поўную стрыманасць у навуках, таму мала ведае ў параўнанні са сваімі здольнасцямі. Абодва хлопцы маюць выразныя здольнасці і нястрымны запал да музыкі. Так што я хацеў бы з іх як найхутчэй парабіць добрых музыкаў, не віртуозаў, а сумленных настаўнікаў, каб для іх забяспечыць гэты сапраўды горкі, але найбольш незалежны і пэўны хлеб. У нас у Вільні пра гэта няма чаго і думаць. Я сам не магу гэтым заняцца, але ж хачу, каб абодва на фартэп’яна, а апрача таго адзін на скрыпцы, а другі [выраз нечытальны, перакрэслены] на віяланчэлі іграў. Так што на Варшаву ўся надзея, і не з сённяшняга дня пастаянна мару аб уладкаванні іх там. Дапамажы нам, каханы Юзэфе, і вострым Тваім розумам парадзь, як тое зрабіць. Прыкладзі мой праект да Твайго, памяркуй, падлічы і як найхутчэй дай адказ. Яны ўжо штосьці барабаняць і пілікаюць, але гэтага вельмі мала. У Вашу гімназію нашы дзеці хадзіць не маюць права. Ці ж пра тое не ведаў? Я для маіх хлопцаў патрабаваў бы хатняга настаўніка, які выкладаў патрэбныя навукі на польскай мове (у нас сёння рэч ужо немагчымая!), а на французскую мову ўзяў бы кагосьці на гадзіны. Колькі такая раскоша можа каштаваць? З кім бы звёў? Ці шмат бярэ стары віяланчэліст Герман? Ці шмат Горнзель? Ці шмат іншыя? Суму не змяншай, бо хто нічога не мае, той памеру сумы не баіцца. Гаворка толькі пра тое, у якой меры нам старацца. Зразумела, што расцягваю выкананне гэтага плана не карацей як на тры гады. Далей пабачым, як будзе. Час падганяе – праз пару месяцаў трэба было б вырашыць і сродкі абдумаць, атрымаць пашпарт, на што патрэбна некалькі тыдняў. Таму прашу Цябе – не марудзь.

¹ Дачку Аляксандру.

² Гаворка пра сыноў Станіслава і Баляслава.

не іграў, але затое дырыжыраваў свайго мазура: «Успаміны веку: XVI стагоддзе», гранага [sic!] зайгранага безупынна і абрыдлага ўжо нашаму аркестру!

Не сыходзься з ім блізка, бо як чалавек: нягоднік, як артыст: нуль.

Будзь здароў, каханы Юзэфе. Усіх Тваіх сардэчна віншуй ад нас, і тым, хто мяне памятае, вельмі падзякуй.

Твой найзычліўшы С. Манюшка

Маўчаньня Дабжынскага не разумею. Ці праўда, што Мюнцхаймер павінен яго змяніць? – Баюся, ці не наплёў яму хто на мяне. Аднак яго адназначна паважаю і спрыяю Яму як самому сабе.

У віленскай дабрачыннасці мы арганізавалі школку для спевакоў. – Маю 12 галасоў – бяда толькі з настаўнікамі – трымаем такога, на якога можам асмеліцца. Але гэта жахлівае ліха. Напісаў для тых дзяцей імшу на 3 галасы з арганам, на словы Адынца¹ – але трохі разагнаўся і знаходжу, што замудрая. Паўтараю просьбу пра 4-галасовыя песенькі. Іх мне толькі не хапае для завяршэння «Спеўніка».

Знаходжуся ў вялікай бядзе з білетамі павонзкаўскай падпіскі. Гэта нічога, што ніводнага не прадаў, але засмучаны тым, што шчыра хацеў дапамагчы пачціваму Вуйціцкаму, а не магу. Будзь добры, больш-менш падрыхтуй яго да сумнай весткі з майго пісьма, якое маю намер высласць з наступнай поштай.

Адкуль жа ўзяўся Ян са Слівіна² у «Bibliotece»!!!

* Расалоўскі некалькі месяцаў памірае. Сыракомля як чалавек цалкам непрактычны. Хутка з ім пазнаёміцца – збіраецца ў Варшаву. Дзіва. Не вер яго заляцанням, бо ён ліс з лісаў.

** Пра пентакорд, вынайдзены Концкім чытай у Энцыклапедыі Шылінга артыкул: Alt Viola стар. 170 ад слова: «Гісторыя...»

¹ Антон Эдвард Адынец (1804–1885) – паэт, перакладчык, мемуарыст, выдавец.

² Ян са Слівіна (псеўданім гісторыка, археолага, этнографа, публіцыста і выдаўца А. Кіркора (1818–1886)), які ў 1855 г. апублікаваў у трох сшытках «Biblioteki Warszawskiej» артыкул «Археалагічная вандроўка па Віленскай губерні».

БІБЛІЯГРАФІЧНЫ СПІС

Александровіч, С. Х. Беларуская літаратура XIX – пачатку XX ст. : хрэстаматыя / С. Х. Александровіч, В. С. Александровіч. – Мінск, 1978.

Александровіч, С. Доказна і аргументавана / С. Александровіч // Польшыя. – 1963. – № 7. – С. 180–183.

Александровіч, С. Х. Пуцявіны роднага слова: Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX – пачатку XX стагоддзя / С. Х. Александровіч. – Мінск, 1971.

Асоба і час : беларус. біяграф. альм. – Вып. 9 / уклад. Д. Кандакоў, А. Фядута. – Мінск, 2020.

Бабарэка, А. Збор твораў : у 2 т. / А. Бабарэка ; уклад. : А. Бабарэка, В. Жыбуль, Г. Запартыка. – Вільня : Ін-т беларусістыкі ; Беласток : Беларус. гіст. т-ва, 2011. – Т. 1 : Літаратурна-крытычныя працы.

Бабкоў, І. Этыка памежжа: транскультурнасьць як беларускі досьвед / І. Бабкоў // Анталёгія сучаснага беларускага мыслення / уклад., рэд. А. Анціпенка, В. Акудовіч. – СПб., 2003. – С. 64–77.

Багдановіч, І. Загадка Адэлі з Устроіні / І. Багдановіч // Залатая горка: вершы, пераклады, артулы / І. Багдановіч. – Мінск, 2016. – С. 134–150.

Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч ; уклад. В. Зуёнак. – Мінск, 1992–1995. – Т. 2 : Мастацкая проза, пераклады, літаратурныя артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды. 1993.

Багушэвіч, Ф. Выбраныя творы / Ф. Багушэвіч ; уклад. з тэксталагіч. падрыхт. і камент. Я. Янушкевіча. – Мінск, 2015.

Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров. – М., 1979.

БДАЛМ. – Ф. 66. – Воп. 1. – Спр. 258. – Л. 70.

Беларуская літаратура XIX стагоддзя : хрэстаматыя / склад. і камент. А. А. Лойка, В. П. Рагойша. – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск, 1988.

Бельчиков Н. Ф. Пути и навыки литературоведческого труда / Н. Ф. Бельчиков. – М., 1965.

Бланшо, М. Литература и право на смерть [Электронный ресурс] / М. Бланшо // От Кафки к Кафке / М. Бланшо ; пер. с фр. Д. Кротовой. – М., 1998. –

Канкарданс беларускай мовы XIX стагоддзя [Электронны рэсурс] / аўтар-склад. Н. М. Сянкевіч. – Мінск, 2015. – 1 электрон. апт. дыск (CDR).

Карский, Е. Ф. Белорусы : в 3 т. / Е. Ф. Карский ; Л. В. Колендо [и др.]. – Минск, 2006–2007. – Т. 3, кн. 2 : Очерки словесности белорусского племени / коммент. Т. И. Вабищевич, В. М. Казберука, О. П. Кричко. – 2007.

Каханойўскі, Г. А. Археалагічны з’езд дзевяты / Г. А. Каханойўскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. / рэдкал.: М. В. Біч [і інш.]. – Мінск, 1993–2003. Т. 1 : А – Беліца. – 1993.

Кісялёў, Г. В. Ад Чачога да Багушэвіча: Праблемы крыніцазнаўства і атрыбуцыі беларускай літаратуры XIX ст. / Г. В. Кісялёў. – 2-е выд. – Мінск, 2003.

Кісялёў, Г. В. Выбранае / Г. В. Кісялёў ; уклад., камент. Л. Кісялёвай, В. Чамарыцкага ; прадм. М. Тычыны. – Мінск, 2016.

Кісялёў, Г. В. Жылі-былі класікі: хто напісаў паэмы «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе» / Г. В. Кісялёў. – Мінск, 2005.

Кісялёў, Г. Сейбіты вечнага: артыкулы пра беларускіх пісьменнікаў і дзеячаў рэвалюцыйнага руху 1863 года. Скарынаўская сімволіка: вытокі, традыцыі, інтэрпрэтацыі / Г. В. Кісялёў ; навук. рэд. В. А. Чамарыцкі. – Мінск, 2009.

Кісялёў, Г. Ці было такое выданне? Даследчыцкі сюжэт з Багдановічам, Каліноўскім і бібліяграфічнымі рэбусамі / Г. Кісялёў // Радаводнае дрэва: Каліноўскі – эпоха – наступнікі / Г. В. Кісялёў. – Мінск, 1994. – С. 223–230.

Кісялёў, Г. Ян Баршчэўскі – спрэчкі біёграфу / Г. В. Кісялёў // Польшча. – 1995. – № 11. – С. 266–275.

Кніга Беларусі. 1517–1917 : звод. кат. / склад. Г. Я. Галенчанка [і інш.]. – Мінск, 1986.

Колас, Я. Збор твораў : у 20 т. / Я. Колас ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал.: М. Мушынскі [і інш.]. – Мінск, 2007–2012. – Т. 16 : Публіцыстыка (1906–1950) / рэд.: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі ; падрыхт. тэкстаў і камент. А. А. Васілевіч [і інш.]. – 2011 ; Т. 17 : Публіцыстыка (пачатак 1950-х гг. – 1956). З архіўных матэрыялаў (1925, 1926, 1930). Нарысы (1917–1944). Літаратурная крытыка (1928–1956) / рэд.: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі ; падрыхт. тэкстаў і камент. А. А. Васілевіч [і інш.]. – 2012 ; Т. 18 : Лісты, 1908–1942 / рэд.: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі. – 2012 ; Т. 19 : Лісты (1943–1953) / рэд.: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі ; падрыхт. тэкстаў і камент. А. А. Васілевіч [і інш.]. – 2012 ; Т. 20 : Лісты (1954–1956 і недатаваныя). Аўтабіяграфіі. Дзённікі. Інскрыпты / рэд.: Т. С. Голуб, М. І. Мушынскі ; падрыхт. тэкстаў і камент. Н. В. Дзенісюк [і інш.]. – 2012.

[*Коялович, М. О.*] Белорусс. Библиографическая заметка по поводу III тома Живописной России: (Литва и Белоруссия – соч. Киркора) / [М. О. Коялович] // Литов. Епарх. ведомости. – 1884. – № 9. – С. 83–91.

Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал.: С. А. Андраюк [і інш.]. – Мінск, 1995–2003. – Т. 9, кн. : 1. Пераклады. Эпістальная спадчына. Дарчыя надпісы. Расейска-беларускі слоўнік. Калектыўнае. Службовыя і асабістыя дакументы. Дада-так. – 2003.

Ланская, Н. Абрусіцелі. Раман з грамадскага жыцця Заходняга краю / Н. Ланская ; пер. з рус. Т. Кіявіцкай // Літаратура другой паловы XIX стагоддзя :

Пацюпа, Ю. Праўда дзесьці побач: Пра атрыбуцыю і фалькларызацыю / Ю. Пацюпа, В. Маргысюк // Дзеяслоў. – 2015. – № 3 (76). – С. 258–282 ; № 4 (77). – С. 246–261.

Пацюпа, Ю. Ян Баршчэўскі і Бандар Савасцей / Ю. Пацюпа // Маладосць. – 2019. – № 5. – С. 112–119.

Пачуць, як лёсу валяцца мury: Памяці Генадзя Кісялёва / уклад.: Л. Кісялёва, А. Фядута. – Мінск, 2009.

Пачынальнікі: 3 гісторыка-літаратурных матэрыялаў XIX ст. / уклад. Г. Кісялёў ; рэд. В. В. Барысенка, А. І. Мальдзіс. – 2-е выд. – Мінск, 2003.

Потебня, А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня ; редкол.: М. Ф. Овсянников (пред.) [и др.] ; сост., вступ. ст. и прим. И. В. Иваньо и А. И. Колодной. – М., 1976.

Рыпінскі, А. Беларусь. Колькі слоў пра паэзію простага люду гэтае нашае польскае правінцыі, пра ягоную музыку, спевы, танцы, etc. / А. Рыпінскі // Літаратура першай паловы XIX стагоддзя / уклад. і камент. М. В. Хаўстовіча ; навук. рэд. С. Л. Гаранін. – Мінск, 2012. – С. 818–895.

Саламевіч, Я. Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI–XX стст.) / Я. Саламевіч. – Мінск, 1983.

Салтыков-Щедрин, М. Е. Убежище Монрепо [Электронный ресурс] / М. Е. Салтыков-Щедрин. – Режим доступа: http://az.lib.ru/s/saltykow_m_e/text_0092.shtml. – Дата доступа: 11.02.2017.

Станкевіч, С. Беларускія элементы ў польскай рамантычнай паэзіі / С. Станкевіч ; пер. з пол. М. Хаўстовіча. – Вільня ; Беласток, 2010.

Тычына, М. А. Якуб Колас / М. А. Тычына // Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск, 2001–2014. – Т. 1 : 1901–1920 2001. – С. 176–236.

Успенский, Г. И. Власть земли / Г. И. Успенский ; сост., предисл. и прим. В. И. Бельдюгова. – М., 1984.

Федосюк, Ю. А. Что непонятно у классиков, или Энциклопедия русского быта XIX века / Ю. А. Федосюк. – 10-е изд. – М., 2007.

Хаўстовіч, М. Айчына здалёку і зблізку: Ігнацы Яцкоўскі і Аляксандр Рыпінскі / М. Хаўстовіч. – Мінск, 2006.

Хаўстовіч, М. Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзяў / М. Хаўстовіч // Даследаванні і матэрыялы / М. Хаўстовіч. – Варшава, 2014– . – Т. 1. – 2014.

Хаўстовіч, М. Літаратура Беларусі XVIII–XIX стагоддзя. Творы невядомых аўтараў / М. Хаўстовіч // Даследаванні і матэрыялы / М. Хаўстовіч. – Варшава, 2014– . – Т. 2. – 2016.

Чачот, Я. Выбраныя творы / Я. Чачот ; уклад., пер. з пол., прадм. і камент. К. Цвіркі. – Мінск, 1996.

Шпілеўскі, П. М. Беларусь у абрадах і казках / П. М. Шпілеўскі ; пер. з рус. А. Вашчанкі. – Мінск, 2010.

Янушкевіч, Я. Я. Францішак Багушэвіч // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў : у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск, 2006–2007. – Т. 2 : Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзе / рэд.: У. І. Мархель, В. А. Чамярыцкі. – 2007. – С. 373–401.

Яусс, Г. Р. История литературы как вызов теории литературы / Г. Р. Яусс // Современная литературная теория : антология / сост. И. В. Кабанова. – М., 2004.

Barszczewski, J. Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach = *Баршчэўскі, Я.* Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / рэд. М. Хаўтовіч. – Warszawa, 2012.

Drucka, N. Stanisław Moniuszko: życie i twórczość / N. Drucka. – Warszawa, 1966.

Fornalczyk, F. Hardy lirnik wioskowy: Studium o Kondratowiczu-Syrokomli / F. Fornalczyk. – Poznań, 1972.

Jachimecki, Z. Moniuszko / Z. Jachimecki. – Kraków, 1961.

Kirkor, A. H. Wilno i koleje żelazne z Wilna do Petersburga i Rygi oraz do granic na Kowno i Warszawę: przewodnik z planem, widokami Wilna i mapą kolei żelaznych [Электронны рэсурс] / A. H. Kirkor. – Wilno, 1862. – Рэжым доступу: https://tyflomapy.pl/Adam_Honory_Kirkor_Wilno_i_koleje_zelazne_z_Wilna_do_Petersburga_i_Rygi_oraz_do_granic_na_Kowno_i_Warszawie_przewodnik_z_planem_widokami_Wilna_i_mapa_kolei_zelaznych_1862.html. – Дата доступу: 16.05.2019.

[*Kirkor, A. H.*] Obrazki litewskie: Ze wspomnień tulacza Sobarri / A. H. Kirkor. – Poznań, 1874.

Kirkor, S. Przeszłość umiera dwa razy: Powieść prawdziwa // S. Kirkor. – Kraków, 1978.

Orzeszkowa, E. Listy zebrane do Jana Karłowicza [Электронны рэсурс] / E. Orzeszkowa. – Рэжым доступу: <https://bookmate.com/reader/rhiJaTSC>. – Дата доступу: 18.10.2016.

Orzeszkowa, E. Melancholia i poznanie / E. Orzeszkowa ; wstęp i oprac. D. Danek. – Warszawa, 2014.

Rudziński, W. Moniuszko / W. Rudziński. – Kraków, 1969.

ПАКАЗАЛЬНІК ІМЁНАЎ

- Абрамовіч М. 91
Абрамовіч Я. 30
Абуховіч А. 17–19, 47, 65, 72, 81, 112, 118, 124
Адам М-скі, гл. Манькоўская З. 18
Адамовіч Б. 130
Адынец А.-Э. 11, 12, 30, 32, 33, 136
Адэля з Устроні 9, 65, 66, 74, 75
Ажэшка Э. 16, 43, 93, 94, 105, 111, 112, 113, 126, 142
Акудовіч В. 77
Александровіч С. 21, 22, 64, 91, 118
Аляксандр II 11, 74, 124, 127, 128
Аляксандр III 25
Анацэвіч І. 6
Аношка Я. 6, 123
Анчыц У. 24, 91, 109
Апанасовіч Л., гл. Бэндэ Л.
Аскерка А. 12
Бабарэка А. 78
Бабкоў І. 112
Баброўскі М. 6, 7
Багрым П. 8, 68, 119
Багдановіч І. 61, 66
Багдановіч М. 79, 81, 83, 88
Багушэвіч Ф. 16–18, 21, 23, 24, 26, 27, 36, 43, 47, 49, 64, 65, 69, 77–113, 116, 117, 119, 121, 124, 125
Бальзак А. 44, 92, 110
Банольдзі Д. 133
Баравік Д. 64
Баранцэвіч К. 103
Барташэвіч Ю. 36
Баршчэўскі Я. 6, 8, 9, 35–40, 49, 53, 65, 70, 85, 119, 125, 131
Барысенка В. 64, 84, 86, 117, 118
Бахцін М. 35, 37
Бельчыкаў М. 47
Бернар К. 110
Бібіла Ю. 21, 22
Бланшо М. 90, 106, 107
Браўн М. 84
Броўка П. 84
Букчын С. 94
Бурачок Мацей (Багушэвіч Ф.) 16, 17, 65, 78–82, 88, 100, 124
Бурачок С. 67
Бэндэ Л. (Апанасовіч Л.) 79, 84, 86, 87, 116
Бядуля З. 81, 83, 108
Бяссонаў П. 14
Валіцкі А. 53
Ватацы Н. 22
Вераніцын К. 120
Вільконская П. 57
Вінаходаў Д. 39
Вольф М. 31
Вуйціцкі К.-У. 136
Вуль Я. (Карафа-Корбут Ф. Э.) 11, 72, 74, 119
Вяняўскі Г. 59
Вярыга-Дарэўскі А. 11, 12, 64, 69, 70, 71, 72, 74, 119, 124
Гадамер Г.-Г. 112

- Талстой Л. 41, 106
Тапольская А. 51
Тапчэўскі Ф. 18, 19, 46, 81, 119
Твардоўскі А. 32
Трусаў А. 117
Трэфалеў П. 10
Тувім Ю. 38, 39
Тычына М. 80
Тышкевіч Я. 54, 55
Урублеўская Т. 123
Усікаў Я. 86
Успенскі Г. 103, 112
Фарнальчык Ф. 56–59
Федасюк Ю. 41
Франко І. 15
Фядута А. 122
Хаўратовіч І. 22
Хаўстовіч М. 22, 36, 37, 39, 61, 121
Ходзька І. 9, 11
Ходзька Я. 5, 32
Цётка (Пашкевіч А.) 69, 77, 81, 82, 86, 88, 108
Цвікевіч А. 15
Цытовіч І. 67, 123
Цяпінскі В. 85
Цяплова В. 33
Чарнякевіч Ц. 120
Чаргарыйскі А. 33
Чацкі Т. 6
Чачот Я. 6–8, 32, 43, 66, 81, 85, 119–122
Чэхаў А. 103
Шпілеўскі П. 43
Шункевіч А. 47, 124
Шчапаноўскі 54
Шылінг П. 136
Эпімах-Шыпіла Б. 26
Эрнст Г. 135
Юндзіл С. 30–32
Ядвігін Ш. (Лявіцкі А.) 18, 26, 65, 83, 108, 129
Янушкевіч Я. 48, 98
Ярашэвіч Ю. 7
Яскевіч А. 107
Яўс Г. 92
Яхімецкі З. 51
Яцкоўскі І. 8, 68
Anczyc W. L. 129, 130
Artemiusz (гл. Вярэга-Дарэўскі А.) 70
Bahuszewicz F. (гл. Багушэвіч Ф.) 25, 82
Barszczewski, J. (гл. Баршчэўскі Я.) 142
Buraczok M. (гл. Багушэвіч Ф.) 25, 129, 130
Białoruska Duda (гл. Вярэга-Дарэўскі А.) 64, 69
Domejka I. (гл. Дамейка І.) 30
Drucka N. (гл. Друцкая Н.) 60, 142
Dunin-Marcinkiewicz W. (гл. Дунін-Марцінкевіч В.) 127, 128
Fornalczyk F (гл. Фарнальчык Ф.) 60, 141
Jachimecki Z. (гл. Яхімецкі З.) 60, 142
Jaśko haspadar s pad Wilni (гл. Каліноўскі К.) 64, 73
Jelski A. (гл. Ельскі А.) 25, 129
Kirkor A. H. (гл. Кіркор А.) 20, 34, 60, 142
Kirkor S. 60, 142
Kowalewski K. 128
Litwos (гл. Сянкевіч Г.) 94
Mickiewicz A. (гл. Міцкевіч А.) 25, 68, 128, 129
Moniuszko S. (гл. Манюшка С.) 60
Nikulski R. 129
Orzeszkowa E. (гл. Ажэшка Э.) 113, 114, 142
Rudziński W. (гл. Рудзінскі В.) 60, 142
Rupiński A. (гл. Рыпінскі А.) 23, 24, 68, 127
Sobarrí, гл. Кіркор А. 28, 34, 142
Stokowska M. 60
Symon Reūka z pad Barysawa (гл. Багушэвіч Ф.) 82, 129
Syrkin A. 25, 128
Syrokomla Wł. (гл. Сыракомля У.) 60, 142
Topolska. A. (гл. Тапольская Я.) 60
Weryha-Darewski, A. (гл. Вярэга-Дарэўскі А.) 76
Zawadzki J. (гл. Завадзкі А.) 76

ЗМЕСТ

Прадмова	3
Агляд літаратурнага жыцця і тэндэнцый эстэтычнай эвалюцыі ў прыгожым пісьменстве Беларусі ў XIX ст.	5
Беларускае кнігадрукаванне на нацыянальнай мове ў XIX ст. і значэнне выданняў Ф. Багушэвіча	21
Інтэрпрэтацыя А. Кіркорам ролі філаматаў і філарэтаў у краёвай гісторыі	28
Крыпты ў біяграфіі і рэцэпцыі творчай спадчыны Я. Баршчэўскага	35
Пра нормы паводзін і асаблівасці манер у XIX ст.	41
С. Манюшка ва ўзаемаадносінах з А. Кіркорам і У. Сыракомлем (паводле эпістальнай спадчыны)	51
Ад ананімнасці да псеўданімнасці ў беларускай літаратуры сярэдзіны XIX ст.	61
Творчасць Ф. Багушэвіча ў сацыякультурнай прасторы пачатку XX ст. і ацэнкі яго асобы ў публіцыстыцы і эпістальры Я. Коласа	77
Апавяданне Ф. Багушэвіча «Тралялёначка»: гісторыка-культуралагічны кантэкст і паэтыка	90
Генадзь Кісялёў – унікальны даследчык гісторыі беларускай літаратуры XIX ст.	115
Дадаткі	123
Бібліяграфічны спіс	137
Паказальнік імёнаў	143

Навуковае выданне

Запрудскі Ігар Мікалаевіч

**БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА І КУЛЬТУРА
XIX СТАГОДДЗЯ: АСАБЛІВАСЦІ РАЗВІЦЦЯ
І АКТУАЛЬНЫЯ ПЫТАННІ ДАСЛЕДАВАННЯ**

Рэдактар *Ж. В. Запартыка*
Мастак вокладкі *Т. Ю. Таран*
Тэхнічны рэдактар *В. П. Явуз*
Камп'ютарная вёрстка *В. Ю. Шантаровіч*

Падпісана да друку 08.11.2021. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.
Лічбавы друк. Ум. друк. арк. 8,6. Ул.-выд. арк. 10,1.
Тыраж 55 экз. Заказ 309.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/270 ад 03.04.2014.
Пр. Незалежнасці, 4, 220030, Мінск.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/63 ад 19.03.2014.
Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.